

Cs. VARGA István

„Termő, ékes ág...”

Égi és földi anyakép az európai és a magyar költészetben

Absztrakt

A Biblia „... a könyvek könyve (...) Isten szíve dobog benne” (Gárdonyi). Teremtőjének jézusi képmását hordozza az ember: a nő és a férfi. A nőkép és anyakép a teremtés csúcspontja. A Teremtő az embert „ad imaginem et similitudinem” alkotta. „Termő ékes ág, te, / jó anya, / életemnek első asszonya” (Weöres Sándor: *Anyámnak*). A verses anyaképek ikonarcúsága: *szakralitás – átragyogás. Égi és földi anyakép az európai lírában*: Szophoklész, Dante, Villon, Goethe and „*Das Ewig-Weibliche*”, Puskin és Tatjana. Anyakép líráinkban: *Ómagyar Mária-siralom, Soproni virágének, Boldogasszony Anyánk...* – Janus Pannonius, Petőfi, Arany, Gárdonyi, Ady, Babits, Juhász Gyula (...) József Attila, Illyés Gyula, Dsida, Radnóti (...) Pilinszky, Weöres, Vas István, Juhász Ferenc, Nagy László, Csoóri, Kalász László (...) Nagy Gáspár anyaképe. Konklúzió: „Értelem, te segíts nékem, / hordhassam dúlt anyaképem, / szolgálni győzzem” (Nagy László: *Anyakép*).

Kulcsszavak: emberkép, nőkép, anyakép, költészet, szakralitás, átragyogás.

„A fruitful branch...” Woman's Image, Heavenly and Earthly Mother-Image in European and Hungarian Poetry

Abstract

The Bible „... is the book of books (...) the heart of God beats in it” (Gárdonyi). The image of Jesus, the Creator, is carried by man: woman and man. The female-image and the mother-image are the perfection of creation. Man was created „ad imaginem et similitudinem” by his Creator. „A fruitful branch, you / loving mother / first woman of my life” (Sándor Weöres: *To my mother*). The „*iconic face*” of motherhood in poetry: *sacrality, glory*. Heavenly and earthly mother-image in European poetry – Sophocles, Dante, Villon, Goethe and *Das Ewig-Weibliche*, Pushkin and Tatiana. Mother-image in our lyric poetry: Lament of Mary, The Flower-Song of Sopron, Our Mother, Blessed Virgin – Janus Pannonius, Petőfi, Arany, Gárdonyi, Ady, Babits, Gyula Juhász, Attila József, Gyula Illyés, Dsida, Radnóti, Pilinszky, Weöres, István Vas, Ferenc Juhász, László Nagy, Sándor Csoóri, László Kalász, the mother-image of Gáspár Nagy. Conclusion: „Reason, guide me, / to treasure my agitated mother-image, / to serve it condignly” (László Nagy *Mother-image*).

Keywords: The image of man, The female-image, the mother-image, poetry, *sacrality, glory*.

1. ISTENKÉPMÁS

Értékkereső és -felmutató szemléletű írásom, mint cseppben a tenger, a versekben található ember- és nőkép, égi és földi anyakép gondolat- és versidézet gyűjteménye: *antológia* – a szó eredeti, *virágszedés, virágcsokor, virágfüzér* értelmében.

Gárdonyi szerint a *Biblia* „a könyvek könyve / (...) Isten szíve dobog benne”. A *Genezis* kimondja: Isten a Teremtő. Az ember és a természeti világ, az élőlények az Ő alkotásai. Az embert a Mindenható a *saját képére és hasonlatosságára – ad imaginem et similitudinem* alkotta. Az ember *Isten-képmás: Jézus képmását hordozza, ezért méltósága szent és sérthetetlen. Az ember: személy, egyéniség – individuum: oszthatatlan – öntudattal és szabad akarat*tal rendelkezik. Magasztos jegyekkel van felékesítve: ésszel, akarat, érzélemmel, lelkiismerettel és felelősségtudattal. Éppen ezért nem emberfogalomról, nem nő- és anyafogalomról beszélünk, hanem emberképről, nőképről és anyaképről.

2. A JÉZUS-ESZMÉNY

A szakralitást sokáig tagadták, a szekularizált jelenkorban is sokan palástolják, most is homályban hagyják. Ottlik Géza tanúságtevő vallomása iránymutató: „Ha műveinkben nincs benne Jézus, akkor semmi sincs benne” – „nem néven nevezve kell benne jelen lennie, hanem valóságosan. Ha Ő nem áradt bele a mégoly profán, világi jelentés mozzanatokból összerakott művembe – ha másként nem, hát, mint szomjúság, halhatatlan vágy, a szarvas kívánczása a szép hűvös patakra – akkor nem hoztunk létre semmit.”

Weöres Sándor is lényeglátóan fogalmaz: „... csak egyetlen ember létezik, és az Jézus. A többi ember annyiban van, vagy annyiban nincs, amennyiben Jézussal azonos vagy nem azonos. (...) Jézus létezik és bárkiben létezik, ami benne vagy belőle Jézussal azonos.”

Reményik Sándor *Istenarc* című versében tudatosítja: „egy istenarc van eltemetve benned. / Talán lét-előtti létem emlék-képe! Egy istenarc van eltemetve bennem, / S most ásót, kapát, csákányt ragadok, Testvéreim, jertek, segítsetek, / Egy kapavágást ti is tegyetek, / Mert az az arc igazán én vagyok.”

Nagy László szerint József Attila, a „Mindenség summáslegénye”, aki *emberarcúnak* nevezi Istent. A *Bukj föl az árból* című versének konklúziója: „Meghalni lélekzetemet / fojtom vissza, ha nem versz bottal / és úgy nézek farkasszemet, / emberarcú, a hiányoddal!”

Már Shakespeare felismerte és a *Hamlet*ben kimondta: „Isten adott nektek képet és ti mást csináltok magatoknak.” Éppen ezért Rilke *Archaius Apolló-torzó – Archaischer Torso Apollós* című lét- és művészetfilozófiai verse személyes imperatívussal zárul: „Változtasd meg élted! (Tóth Árpád fordít.) – „Du mußt dein Leben ändern.”

3. „AZ EMBERNÉL NINCS SEMMI CSODÁLATOSABB.”

Szophoklész emberképének drámaköltői megfogalmazása: „Sok van, mi csodálatos, / De az embernél nincs semmi csodálatosabb” (Trencsényi-Waldapfel Imre ford). – „Πολλὰ τὰ δεινὰ κοῦδὲν ἀνθρώπου δεινότερον πέλει. (Antigoné, 332–333). Prótagorasz homomensura tétele: „Minden dolog mértéke az ember” – ismeret és igény együtt alakít mértéket..

A deinosz/deina (δεινός/δεινὰ) többértelmű melléknév pozitív és negatív fogalmi teljességet érzékeltet, hasonlóan, mint a latin sacer, amely szent, ha az égiekre vonatkozik, és átkozott, ha az alvilágiakra. A deinoszt számos magyar és külhoni fordító csodálatosnak értelmezi, pedig „szörnyű”-t is jelent. Ratkó József Antigoné-fordításában a híres definíciót így tolmácsolja: „Sok szörnyű csodafajzat van, / s köztük az ember a legszörnyebb.”

Az *ember* görögül: *antróposz* – *felfele néző*. (*Antr*: felfele, *horaó*: nézek) Aki felfele néz, felemeli a fejét, kapcsolatot keres a Végtelennel: Istennel. Aki a fejét felemeli, és lélekben a Mennyei Jeruzsálem felé néz, reménye van, hogy a szívét és lelkét is felemelje.

Az *Ádám* tulajdonnév jelentése: *földből* vétetett, *földből* való *ember*. A latin *homo* (*ember*) névszógyöke benne van a *humus* (föld, talaj) névszó szótövében, amint a *humilitas* (*alázatosság*) kifejezésben, sőt a *humor* gyűjtőfogalom gyökében is.

Shakespeare *emberdefinícióiból* három eklatáns példa: „S mily remekmű az ember! Mily nemes az értelme! / ...A világ ékessége!” (*Hamlet*, Arany János ford.) „Mondhatom, csinos figura az ember, mikor zekéjét, / nadrágját magára veszi, de az eszét otthon hagyja!” (*Sok hűhó semmiért*, Mészöly Dezső ford.) A *viharban* a heuréka-csodálat felkiáltása: „Nagy Isten! Mennyi gyönyörű teremtés! / De szép az ember!” (Mészöly Dezső ford.)

4. ANTIGONÉ ÉS A KEGYELET TÖRVÉNYE

A világirodalom nőalakjai közül különösen nevezetes Antigoné, a szerelemre érett, ragyogó fiatal nő, aki testvéreivel „egy szív, egy lélek”. Jellemző ismérve: „Gyűlölni nem születtem én...” (Varga Iván ford.). Önfeláldozó hősiességgel szegül szembe Kreón zsarnoki parancsával.

Az emberiség, a holtak iránti isteni törvény rangjára emelt kegyelet, a testvéri szeretet jegyében megvédi a sír becsületét, élete árán is vállalja Polüneikész eltemetését.

A görög *nomosz* jelentéskörébe tartozik a *törvény*, *konvenció*, *szokás*, *norma* fogalma.

A *nomosz* azt jelöli, hogy az embernek mit kell és mit nem szabad megtennie a jogi és szokásjogi értelemben, vagyis hallgatólagos közmegegyezéssel kialakított norma szerint.

Az athéniek különbséget tettek a fennálló törvények (kathesztótesz nomoi), („established laws”) és a törvények (nomoi), a *hatalmi jog* és a *természetjog* között. Az utóbbiakat nagyobb tisztelet illette meg ősi voltuk miatt, mert kiállták az idők próbáját.

Kreón tragikus vétke: megtiltja Polüneikész eltemetését, a végtisztességben részesítés jogát, megsérti a közösség szentesített, isteni rangra emelt törvényét. Halálra ítéli Antigonét, aki a hitelesen megélt és képviselt, nem vallási, nem politikai, hanem egyetemesen kötelező kegyelet szellemében cselekszik. A kegyelet a római jogban már mindent felülírt, a kereszténységben pedig kötelező valláserkölcsei parancs lett.

5. DANTE ÉS BEATRICE – PETRARCA ÉS LAURA

A görögök múzsái istennők voltak. A *kilenc múzsa* Zeusznak és Mnémoszünének, az emlékezés istennőjének lányai: a művészetek megszemélyesítői. A görög hitrege szerint a zöldkoszorús szüzek a Helikon (Parnasszus) hegyén laktak, a bortól váltak múzsákká.

Dante, a *sommo poeta* főművét, az *Isteni színjátékot* Babits a „világirodalom legnagyobb költeményének”, Jorge Luis Borges pedig a „valaha írt legnagyobb irodalmi műnek” nevezte. Dante anyanyelvén, a humanizmus olasz nyelvén óriási költői monumentumban összegezte kora tudományának, teológiájának, poétikájának, kultúrájának, hiedelmeinek és társadalmának minden aspektusát. (A homéroszi teljesség után Dante és Shakespeare érte el a legnagyobb irodalmi-művészi totalitást.)

Dante kilencéves korában, 1274 tavaszünnepén ismerte meg a nyolcéves, bíborszínű ruhát és virágkoszorút viselő Beatricét. Az *Új élet (Vita nuova)* című, második legszebb költői művében írja: „Ettől fogva számíthatom, hogy Ámor eluralkodott lelkemen, mely tüstént meghódolt neki, s képzeletem adta erejénél fogva oly erősen hatalmába vett, hogy mindent kénye-kedve szerint kellett cselekednem.”

Beatricét azonban bankár apja máshoz adta feleségül. A költő szerelmi bánatát súlyosbította, hogy szerelme huszonnégy éves korában meghalt. Dante ekkor úgy megrendült, hogy vigasztalhatatlan maradt hónapokon át: „nagy s könnyhullató bánatba borult.” Halott szerelméhez *édes új stílusban* (*dolce stil nuovo*) harmincegy költeményt írt. Halhatatlan szerelmének nagyságát az *Isteni színjátékban*, a Purgatórium csúcsán juttatta csúcsra. A szerelmespár Ádám és Éva egykori lakhelyén, a Paradicsomban találkozik újra.

Beatrice Dante által lett világhíres. Halhatatlan emlékének Juhász Gyula *Dante Beatricéje* címen verset szentelt. Elégikus költői vallomása önjellemző: „Ó örök szépség és te tűnő óra! – / Hol van az a nap és hol az a lány? / Hol van Bicének szőkesége, hol van? / Keressük őt egy mosolya nyomán / A boldog égben és borús pokolban!”

Petrarcának, a világirodalom korszakos jelentőségű, művészi és emberi nagyságához sem fér kétség. A „szerelem nagy költője”, a szonettforma megújítója. Trubadúr költő, az első modern ember, aki gyönyörködés és szemlélődés céljából ment fel a Monte Ventoso csúcsára. *Daloskönyvében* halhatatlanná tette plátói szerelmét, az általa allegorikusan Laurának nevezett szép hölgyet, akinek kőszíve volt.

6. VILLON NŐALAKJAI

Villon nőalakjait Faludy György izgalmas átköltésben állítja elénk. A *Ballada hűtlen barátnőről, Cileáról* az erotikus-kívánatos szeretőt idézi meg. A *Chanson a párizsi szépasszonyokról* című balladájában litániás laudációban értékeli a népek szép asszonyait. Végkövetkeztetése: „de egy sem csókol úgy e földön, / mint a párizsi asszonyok.”

A *Ballada a szép fegyvermesterné vénységéről* szóló Villon-költemény dalban beszéli el a hajdan kapós, de idős korára koldusbotra jutott szépasszony sorstragédiáját: „Nézd, mint boszorkány korhadta seprűnyélen / ül egy vénasszony itt a járdaszélen, s gerince görbe, mint a

pléhkanál: / a csókot hajdan még aranyra mérte, / és tótágast állt Párizs érte, / s markodból most egy rézfillérre vár. / Hát köpd szemem, ha van pofád hozzája, / és menj vígan tovább, bűdös paraszt, / vagy gondolj egyszer nődre és anyádra, / és dobj ölébe egy lyukas garast.”

7. GOETHE ÉS AZ „ÖRÖK NŐISÉG”

A *Faust* fináléjában az örök nőiség – „Das Ewig-Weibliche”/„Eternal Feminine” jelentőségéről – a *Chorus Mysticus* énekel. A vonatkozó híres textus Jékely Zoltán fordításában közismert: „Csak földi példakép / minden mulandó; / itt lesz a csonka ép / s megbámulandó; / mit nincs szó mondani, / itt végbement; / az Örök Asszonyi / egébe ment” – „Alles vergänglich / Ist nur ein Gleichnis; / Das Unzulängliche / Hier wird's Ereignis; / Das Unschreibliche / Hier ist es getan; / Das Ewig-Weibliche / Zieht uns hinan.”

Tornai József fordítása is karakteres értelmezés: „Mit szó nem írt le még, / Itt ép az is / az örök nőiség / égbe visz”. A Goethe-textus egy másik értelmezése: „Mindaz, mi elmúlik, / csak földi jelkép; a fogyatékos itt / tökéletes szép; a mondhatatlan is / alakra lel; az Örök Női visz / magasba fel.” Israel Efraim tolmácsolása is gazdagítja az interpretációt: „Hasonlat, Példa, Kép / Minden Mulandó; / Itt lesz, mi csonka, ép / És maradandó; / Mit nincs Szó mondani, / Itt létre kel; / Az Örök Asszonyi / Ide emel.”

A fordítók számára a fő értelmezési gondot a *das Weib* és *weiblich* szavak jelentik. Ezek a próteuszi fogalmak nehezen fordíthatók magyarra, inkább csak helyettesíthetők, mert könnyen torzul az eredeti jelentésük. A német nyelvben a *Frau*, az Asszony nemi értelemben jelenti a Nőt is. A *Weib* azonban nem a natúr nőiség hordozója, hanem az eszményi, az elérhetetlen ideálé: a tökéletesé. A *Weib* a vágyódás, a *Frau* a női beteljesülés. (A németek a szexi nőt *weiblich*nek nevezik, mert értelmetlen lenne a *Frau* szóból képzett melléknév.)

Jékely szinte szemérmesen érzékelteti a „... Zieht uns hinan” különös és fontos üzenetét: „az Örök Asszonyi / egébe ment.” Az eredeti pontosabb és konkrétabb értelme: az „Ewig-Weibliche” – az „Örök Nőiség” „zieht – húz/vonz; „hinan – oda le”: az élet legfőbb forrásához. A nőiségből fakadó *asszonyiség* a titkok titka: a *szeretlem* testi-lelki beteljesülése.

A „Das Ewig-Weibliche” – olyan fogalomalkotás, amely csak a legjelentősebbekhez fogható: mágikus-mitologikus jelentőségű. Ennek azonban magyarul az „asszonyiség” fogalmánál is pontosabb, kifejezőbb megfelelője: a „nőiség”.

Értelemszerűen a *Frau* nőnemű, a *Weibliches* pedig neutrum! A *szeretlek* férfi viszonylatban is a nőiségre vonatkozik. Az *örök nőiség* és *asszonyiség* a transzcendens dimenzióba, a túlpartra mutat. Ez az egyik legfontosabb ősi tudás, léttitok: *mysterium*.

8. PUSKIN ÉS TATJÁNA

Évtizedeken át, magyarul és oroszul is, a magyar műveltség része volt Puskin *Anyegin* című poémájából a *Tatjana levele Anyeginhez* – Письмо Татьяны к Анегину. Az ifjúkorában aranyifjú költő hősnője francia mintákat követve és felülmúlva a keresztény erkölcs mellett tesz hitet. A megértő társra vágyó Tatjana őszintén és költőien szólal meg orosz nyelven: „Én írok

levelet magának – Kell több? Nem mond ez eleget? Méltán tarthatja hát jogának, Hogy most megvessen engemet. De ha sorsom panasz-szavának Szívében egy csepp hely marad, Nem fordul el, visszhangot ad.” (Áprily Lajos ford.) – „Я к вам пишу – чего же боле? / Что я могу еще сказать? / Теперь, я знаю, в вашей воле / Меня презреньем наказать. / Но вы, к моей несчастной доле, / Хоть каплю жалости храня, / Вы не оставите меня.”

Szerelmi vallomásában Tatjana ígéretet tesz: „S akit szívem kíván, kívárva, / Lennék örök hűségű párja / S családnak élő, jó anya.” (Áprily Lajos ford.) – „По сердцу я нашла бы друга, / Была бы верная супруга / И добродетельная мать.” Védelmezőjének nevezi Anyegin: – „síríg őrzőm vagy nekem...” – „До гроба ты хранитель мой...” „– Másé!... A földön senki sincsen, / Kinek lekötném szívemet. / Ezt így rendelte fenn az Isten. Tied szívem, téged szeret!...” – „Другой!.. Нет, никому ка свете / Не отдала бы сердца я! / То в вышнем срджено совете... / То воля неба: я твоя.”

A szerelmét elutasító Anyegin késői szerelmi vallomására Tatjana a keresztény erkölcs szellemében adja meg a választ: „A boldogsághoz mind a ketten / Közel jártunk! De közbeszólt / A sorsom, ő diktálta tettem, ⟨...⟩ És férjhez mentem. ⟨...⟩ Szeretem még (mit rejtegessem?)” A lényeg a döntésben rejlik: „De másnak szánt a sors oda, / S hűtlenné nem leszek soha.” – „я другому отдана, / и буду навеки ему верна.”

Az Anyeginnek levélben szerelmet valló Tatjánát szégyen, félelem gyötri, de bízik szerelme becsületében: „Könyörgök: védj, őrködj felettem” – „Твоей защиты умоляю”. Könyörgésének konkrét, érvelő indoklása azonban hiányos. Szavainak értelmét a Puskin által nagyon kedvelt, szentimentális levélregényből, az *Új Heloise*ből (*Julie ou la nouvelle Héloïse*) lehet igazán megérteni. Rousseau hősnője szerelmétől védelmet kér. A „ki ellenében védj meg” kérdésre a válaszát is kimondja: „*contre toi*”. Tatjana a dandy Anyegin arra kéri: *védj meg magadtól, magaddal szemben, magad ellenében*.

9. A KALOKAGATHIA ÉS AZ ANYAKÉP

Az európai kultúra három alappillére: az ókori görög és római örökségre és a Szentírásra épült. A *kalokagathia* eszménye az esztétikai szép és az erkölcsi jó egységét jelöli. A szépség és művészség az *esztétikum* közös lényege. A kereszténység mindezt a szakrumból, a szakralitásból származtatja.

Keats 1819-es remekműve, az *Óda egy görög vázához* a világirodalom egyik legtöbbet idézett verse, az antológia-darabok szűk klubjába tartozik. Magyarul Tóth Árpád fordításában vált kanonikussá a klasszicizáló irodalomesztétika címermondata: a „Szép igaz s az Igaz: szép!” – „Beauty is truth, truth beauty”. A finálé költői kinyilatkoztatás: „sohse / áhítsatok mást, nincs főbb bölcsesség!” „–that is all / Ye know on earth, and all ye need to know.”

Az efféle mottószerű *bölcsesség* leginkább önmagában, szorosabb szövegkörnyezet nélkül szokott szerepelni. A teljes költemény kontextusából kiragadva, a jelenkor olvasójának sokkal inkább egyfajta *viktóriánus szentenciának* hat, semmint érvényes esztétikai imperatívusznak. Azonban a szentenciában, a toposzban is az igazságtartalom a döntő.

József Attila *A Dunánál* című ódájában anyját és apját a valóság rovására is piedesztálra emeli: „Anyám kún volt, az apám félig székely, / félig román, vagy tán egészen az. / Anyám szájából édes volt az étel, / apám szájából szép volt az igaz.”

Illyés Gyula *Ars poetica* című művészi hitvallásában a szépség, jóság és a horatiusi *hasznosság* (utilitas) hármas elvét emeli magasra: „Dolgozz, munkálj. A szép a jó, a hasznos, / mihelyt elkészül, az élethez áll. / Minden jó mű egy-egy szabadságharcos. / Légy hú magadhoz, olyanokat alkoss, / ne fogja a halál!”

10. AZ ÉGI ANYA IKONKÉPE: BOLDOGASSZONY

Költészetünkben az égi anyakép a Boldogasszony-témakörben orgonán zeng, sok-sok változatban ragyog az *Égi Anya* ikonképe. A magyar népnek már megvolt a *Boldogasszonya* a római katolikus vallásra térés előtt is. Szent István Gellért püspök javaslatára rendelte el, hogy Mária legyen a Boldogasszonyunk. Jézus Édesanyja, az égi Boldogasszony: hazánk patrónája.

A *Boldogasszony Anyánk* legkorábban jegyzett szövegét Szoszna Demeter, pannonhalmi bencés szerzetes 1715-ös énekeskönyvéből ismerjük. Szerzője talán rendtársa, Lancsics Bonifác (1737) volt. A közkedvelt Mária-himnusz legrégebbi dallamcsírája a Deák-Szentes-féle, egyházi énekeket tartalmazó, 1774-es énekeskönyvében található. 1793-ban már írásos források említik „*nationalis cantio*”-ként: „Boldogasszony, Anyánk, régi nagy Patrónánk / nagy ínségben lévén így szólít meg hazánk: / Magyarországról, Édes hazánkról, / ne feledkezzél el szegény magyarokról...”

11. „VILÁG VILÁGA, VIRÁGNAK VIRÁGA”

A *Bibliát* képszerű nyelvezete is rokonítja a szépirodalommal. Művészi avatja egyetemes jellege is: a konkrét történetekben, textusokban az emberi élet alaphelyzetei, alapélményei jelennek meg. A biblikus stílus alapvető sajátosságai közé tartoznak a „hebraizmusok”, a tősgyökeres héber kifejezések, szófordulatok.

A *figura etimologica* ismert latin példái plurális genitivusok, magyar ekvivalenseik poétikus-filozofikus, nyelvi gyöngyszemfüzér-alakzatok: „flos florum” – „virágnak virága”, szó szerinti fordításban: „virágoknak a virága”. Költői stilisztikai alakzat: „Virgo virginum” – „szüzek Szüze”; „canticum canticorum” – „énekek éneke”.

Ezek a többes számú, kettőző, birtokos szerkezetű szóalakzatok az erősítés, a nyomaték céljából alakultak ki. A latin nyelvi formákhoz hasonló magyar formula egyes számú alakú, szemléletében magyar látásmódot követ. A metafora a véges és a végtelen metszéspontján keletkezik. A *pars pro toto* kifejezés metafora, jelentése olyan közlésforma, amelyben úgy utalunk egy fogalomra vagy dologra, hogy annak csak egy kisebb egységét, alkotórészét nevezük meg: „Ti vagytok a világ világossága” (Mt 5:14). A „világosság világossága” magyarul „világ világa” – a „lux mundi” értelmében.

Minden földi anya égi patrónája: a Szűzanya. Az égi és földi anyakép az *Ave Mariától*, a 3–4. századi, egyiptomi papiruszon fennmaradt, a bizánci és kopt liturgiában is szereplő „Sub tuum praesidium confugimus” – „Oltalmad alá futunk, Istennek szent anyja” kezdetű Mária-énektől a jelenkorig számtalan, külön vonulatot alkotó versben megtalálható.

Az *Ómagyar Mária-siralom* textusa olyan nyelvi szépségekkel, gazdagsággal ragad meg bennünket, amilyent a magyar lírafejlődésben Balassiig nem találunk. Ez a magyar nyelvű szöveg a 13. század második felében került egy kis nyolcadrétű latin kódexbe. Mintha a történelme során ezer sebtől vérző magyarságra vonatkoznának szavai: „Valék siralom-tudatlan. / Siralomtól süppedek, / Bútól aszok, epedek. (...) Világ világa, / Virágnak virága! / Keserűen kízzatol, / Vas szegekkel veretel.”

A *Soproni virágének*-töredék a magyar nyelvű szerelmi költészet legkorábbi emléke. Szövegét Sopron város jegyzője, *Gugelweit János* 1490 körül jegyezte le. Ami megmaradt belőle, az egy kéziratos könyv pergamentábláján olvasható. 1530-ban valamilyen vegyszerrel lemosták róla a korábbi írást, amelyből csak két sor maradt meg: „Virág tudjad, tőled el kell mennem, / És te éretted kell gyászba öltöznöm.” Költészetünkben a virághasonlatok, megismerélyesítések, metaforák gyakorisága és szépsége megérteti, hogy Linné, a botanika atyja, kedvelt tudományát miért nevezte „scientia amabilis”-nek.

A „virág” és „világ” rímpár szerepel a következő karácsonyi énekben is, amely „szép rózsavirág”-nak nevezi Jézust és születésének a misztériumát beszéli el: „Mostan kinyílt egy szép rózsavirág / akit régen várt az egész világ / Betlehembe kibimbózott zöld ág / királyi nemből nagy méltóság / de nem talált szállást a városba / maradása volt egy istállóba / ottan fekszik egy hideg jászolba / bétakarva pólácskába / üdvözlégy Jézusunk és királunk / akit szégyenségben itt találunk / vedd kedvesen a mi ajándékunk / légy mindenkor mi oltalmunk.” (Volly István gyűjtése. 1937. 10. 18. Pereg. Pest-Pilis-Solt-Kiskun megye.)

12. „...VILÁG LEGSZEBB VIRÁGA.”

József Attila *Kertész leszek* című versében is metaforikus értelemben található meg a „virág” és „világ” rímkettős: „ha már elpusztul a világ, / legyen a sírjára virág.”

Dsida Jenő *Arany és kék szavakkal* című versében megtalálhatók ezek a rím��avak: „úgy szeretnélek én is / lámpásom esteli, / halavány fénye mellett / megörökíteni, drága / arany és kék szavakkal / csak Téged festeni, / míg ujjam el nem szárad, / mint romló fának ága / s le nem lankad fejem / a béke isteni / ölébe, én Szerelmem, /világ legszebb Virága.”

Reményik Sándor hitte és hirdette: magyarnak lenni nem csupán feladat, hanem hivatás és küldetés. Édesanyja lelkéből lelkedzett hivatásból eredezteti költészetét is: „Sokáig azt hittem, a dal egészen / Anyám lelkén sugárzott belém, / Tűzhely-oltáron feláldozott vére / Lappangó cseppje minden költemény.”

Zelk Zoltán az Isten-keresés költői alapkérdését – súlyos csalódások közepette – a *Felelj, ha vagy!* című kétsorosában poétikus szépséggel fogalmazza meg: „Szélfútta levél a világ. / De hol az ág? de Ki az ág?”

Csoóri Sándor anyakép-víziójában nem óriásnak látja anyját, hanem kicsi, esendő, törekeny öregasszonynak: „Anyám fekete rózsa. Anyámnak fáj a feje – / anyámnak fáj a semmi, / Anyám fekete rózsa / nem tud kiszínesedni. / Egy éjjel földre roskad, / megtört lesz majd, kicsi — / Bejön egy madár érte / s csőrében elviszi.”

Kalász László *Anyámnak kontya van* című versének sugárzó szépségét, erőteljes nyelvi és képi érzékletességét a dalforma letisztult képalkotás, a fiúi szeretet és a szerelmi érzés

spontán kifejezése adja: „Anyámnak kontya van / kerek ⟨...⟩ csak akkor leszek kedvesed / ha kerek kontyod lesz neked / ha mint anyám: első jajomra / gyógyírt találsz minden bajomra.” Utassy József *Magyarország* című költeményének nyitánya: „Világ Világa, / Szerelem Kápolnavirága, / Nekem / Édes Egyetlenem, / Hazám, / Te Drága!” A verszárás korjellemző felszólításba rejtett fohász: „...holnapi bizáncok / ellen, / hogy védj magad: / Szerelmem, / Szerelmem Kápolnavirága, / Nekem / Édes Egyetlenem, / Világ / Világa.”

Nagy Gáspár búcsúsorait, „utazólevelét”, halála után az íróasztalán találták. Így köszönt el, hálát adva, a földi világtól: „Szerethetett engem az Isten / mert teremtményének / engem is elfogadott; / sárból-agyagból, apám s anyám álmaiból...”

A nőiség, anyaság dicséretére poétikusan szép népdal: „Nem anyától lettél, / Rózsafán termettél. / Piros pünkösdi napján / Hajnalban születted.” – „Tavaszi szél vizet áraszt, virágom, virágom. Minden madár társat választ, virágom, virágom...”

13. „NEKEM VAN LEGSZERETŐBB ANYÁM!”

A tematikus és a motivikus nem azonos: az *anyamotívum* más, mint az *anyatéma*. A motívumhoz nyelvi azonosság kell, mert abban a nyelvi szöveg mikéntje a fontos. Különbség van a *motivika* és az *emlematika* között is. A *motivika* egy művön belül létezik, egy versen belüli ismétlés, míg az *emlematika* művön kívüli fontos kompozíciós elem, különféle művekben fordul elő, ciklusképző ereje van az átvitel révén. Amit az orosz kutatók *motiváció*nak neveznek, azt az angolszász irodalom *kompozíció*nak hívja.

Költészetünkben az *anyakép*-versek vonulatot alkotnak, Janus Pannoniustól a jelenkorig nyomon követhetők. Bizonyos vonatkozásban ezek a versek maguk módján nem egyszerű illusztrációk, hanem emberi és történelmi sorstükrök, de bizonyos vonatkozásban még a teológiának is valóságos forráshelyei: *loci theologici*.

A kutatóik feladata a minőség felismerése, elemzése, összefüggéseket, megállapítása, következtetéseket, levonása, összegező értékelése. Például Paszternak Hamletjét idézve: „*miképp jelzik a visszhangtöredékek, / hogy mit mivel az én századam?*” A költészet *ikonarcúságának metaforikus* kiterjeszhetősége szinte végtelen.

Janus Pannonius: *Siratóének anyjának, Borbálának halálára (Threnos, de morte Barbarae matris, 1463)*: „Holtan fekszik anyám és a szemem csupa könny. / ⟨...⟩ iskola-mesterhez küldtél a nemes tudományra, / hogy ne mulasztgassam tétlen a napjaimat. / És ami hasznot a gyapjúból húztál, s a szövésből, / mind a te kis tanulód kapta a díjaira.”

Petőfi az *Egy estém otthon* című versében a családi együttlét élményét örökíti versbe. Anyja száz kérdése, minden szava egy-egy tükör. A találkozás örömét, újraélését, költői summáját tudatosítja a vers konklúziója: „...a földön nekem van / Legszeretőbb anyám!”

Petőfi 1844-ben vándorszínészekkel járta az országot, s útját megszakítva látogatta meg szüleit Dunavecsén. Az *élmény* lényege: hazafelé tartva azon gondolkodik, hogy milyen szavakkal fejezze ki szeretetét édesanyjának. A megérkezés pillanatában mindenről elfelejtkezik: szótlannul borul anyja nyakába. A viszontlátás örömeiben szóhoz sem tud jutni a „szavak embere”. *Füstbement terv*: „Egész úton – hazafelé – / Azon gondolkodám: / Miként fogom szólítani / Rég nem látott anyám? / ⟨...⟩ S a kis szobába toppanék... / Röpült felém anyám... / S én csüggttem ajkán... szótlannul... / Mint a gyümölcs a fán.”

Arany János *Családi kör* című költeménye a magyar család- és nemzetismeret költői lélektükre. Versritmusa Petőfi *János vitéz*éből jól ismert páros rímű felező tizenkettes. A „béna harcfi”, a hadirokkant idegen, a sokgyerekes családban olyan bibliai sugallatú fogadtatásban részesül, mintha maga az Úrjézus jött volna hozzájuk vendégségbe.

A népes család háziasszonya tejjel itatja kisfiát, derűt áraszt maga körül. Az otthontelremtő, szeretetsugárzó édesanya a gyermekeivel együtt olyan, mint amikor „csillagok közé nyájas hold világa” süt. A vers csúcspontja: a közös evés öröme egy szegény és mégis boldog magyar családban, ahol a vendéggel együtt „Jobb ízű a falat, ha mindnyájan esznek.” Méltán ismerték, szerették, kívülről idézték eleink ezt a költemény. Benne nemzetismereti szinten van jelen a magyar jellem, világszemlélet, a jellegzetes magyar apa-, anya- és családkép: a magyar vendégfogadó lelkület és emberszeretet eszményképe.

Arany Csodálatos nőalakja a *Toldi szerelmében* a gyönyörű, „Angyalom, Piroskám”: Rozgonyi Piroška. (Strobl Alajos a Nemzeti múzeum előtt látható Arany-szobrának két oldalára Toldit és Piroskát is bronzba álmodta.)

Arany a *Buda halálában* is ragyogó nőalakot teremtett: Gyöngyvér személyében. (A keresztnev Arany leleményes névalkotása. A magyar eredetű női név jelentése: *gyöngytestvér*.) Ebben a hun-regében költői, eszmei-nyelvi szintézisét adja mindannak, amit átélt, ami számára emberről, társadalomról alapvető élményt jelentett. Az *aranyul író* Arany a női szépséghez illő és méltó poétikus megszólítás a költőgénusz remeklése: „... Honnan, kicsi szellő, ég vándora, jöttél?”

A lélek nem illúzió, nem ideológiai következmény, hanem realitás. Ágnes asszony rádőbbsent vétkének súlyosságára. A gyilkosság bűne a lélek börtönébe zárta: *megőrült*. Tragédiáját és alakját Arany csodálatos lélektani hitellel jellemzi, kivételes költői plaszticitással jeleníti meg: „Nosza sírni, kezd zokogni, / Sűrű zápokönnye folyván: / Liliomról pergő harmat, / Hulló vizgyöngy hattyu tollán. / Oh! irgalom atyja, ne hagyj el.”

14. „MÁRIA KARJÁN ÉGI A LÉNY...”

Karácsonykor ég és föld egybeér. Az ünnep titka Jézus születése Szűz Máriától: az isteni inkarnáció – a megtestesülés misztériuma. Az emberi test, lélek és szellem egysége szimbólum: sajátos emberi létmódot alkot. A lélek áttelekesíti, étellel hatja át a testet. Aquinói Tamás hangsúlyozza: nem a lélek van a testért, hanem a test a lélekért. A test a legszükségesebb (*maxime necessarium*) az értelmes lélek, az intellektuális megismerés (*intelligere*) számára (*Summa Theologiae*, I.84.4.).

A tehetség kegyelme a költőket is Isten titkának tudóivá, sáfáraivá teheti. Babits Szent Pál-i szellemben vonatkoztatja Jónásra ezeket a szavakat: „Én aki Jónás voltam, ki vagyok már? / Ki titkaidat tudtam, mit tudok már?” Az Ige, az evangéliumi örömhír és annak konkrét, művészi alkalmazása is titok. A költők is ennek a titoknak, Jézus Krisztusnak a lehető legtökéletesebb megismerésére, elérhető teljes gazdagságára törekszenek. De a keresztény ember a hit motívumaiból azt is megtanulja és tudja: ő csak *sáfára* ennek a vagyonnak, csodálatos hagyatéknak, amelyet a költők is igyekeznek élő-eleven örökséggé tenni.

Gárdonyi *Mikor a gyermek* című verse bájos földi Madonna-kép, a külön karizmával kitüntetett édesanyák dicsérete: „Mikor a gyermek gögicsél, / az Isten-tudja, mit beszél! / Csak

mosolyog és integet... / Mit gondol? Mit mond? Mit nevet? // S mint virággal az esti szél, / az anyja vissza úgy beszél, / oly lágyan és oly édesen... / De őt sem érti senkisé. // Hogy mit beszélnek oly sokat, / apának tudni nem szabad / Az égi nyelv ez. Mély titok.”

A Gárdonyi család legődonabb családi emléke: *Paizs Anna* szülősgyöröki temetői sírköve és sírkőirata. A katolikus templom kertjében felállított emlékefjén Gárdonyi-sorok olvashatók: „Itt nyugszik Pajzs Anna, / hét papnak az anyja. / Ötnek a szülője / kettőnek nevelője.” A *Paizs Anna* című Gárdonyi-anyaképvers nyitánya: „Öreganyám öreganyja volt Paizs Anna.” A záróakkordja pedig: „Mikor meghalt Paizs Anna, / hét fiatal pap siratta, / s heten mondtak misét érte. / Fel is jutott a mennyégbe.”

1882 karácsonyán, a devecei katolikus templomban csendült fel először a „sursum corda – föl a szívvel” áhítatát árasztó, az Úrjézus születését ünneplő: „*Fel nagy örömrre, ma született...*” kezdetű dal. Szövegét és zenéjét is Gárdonyi szerezte: „*Fel nagy örömrre, ma született, / Aki után a Föld epedett. / Mária karján égi a lény, / Isteni kisdéd szűznek ölen. / Egyszerű pásztor, jöjj közelebb, / Nézd a te édes Istenedet!*” Gárdonyi égi s földi anyakép-verse, szárnyaló dallamával együtt, közkedvelt karácsonyi dal: népének lett: „Nem ragyogó fény közt nyugoszik, / Bársonyos ágya nincs neki itt. / Csak ez a szalma, koldusi hely, / rá meleget a marha lehel. / Egyszerű pásztor, térdeden állj! / Mert ez az égi s földi király.”

15. ANYAKÉP – „LÁGY ŐSZI TÁJBÓL ÉS SOK KEDVES NŐBŐL”

Ady *Az anyám és én*: „Sötét haja szikrákat szórt, / Dió-szeme lángban égett, / Csípője ringott, a büszke / Kreol-arca vakított. / Szeme, vágya, eper-ajka, / Szíve, csókja mindig könnyes. / Ilyen volt a legszebb asszony, / Az én fiatal anyám. / Csak azért volt ő olyan szép, / Hogy ő engem megteremjen, / Hogy ő engem megfogadjon / S aztán jöjjön a pokol.”

Babits *Anyám nevére* című verse fiú vallomás, jellemkép: „Hajnalka volt az édesanyám, / hajnalra születtem én. / S lelkebben már ily fiatalon / nincs hajnal, semmi remény, / nincs hajnal, semmi vidámság, / nincs hajnal, nincsen öröm. / Hajnalka volt az édesanyám / s csak alkony az örököm. (...) remélt. / Világa nem a nap vala, / csak a kölcsönfényü hold: / Hajnalka volt az anyja - de ő / e hajnal alkonya volt.”

József Attila anyját sokszor és sokféleképpen idézi meg. A *Kései sirató*ban a korán elárvult gyermek fájdalma szólal meg: „Harminchat fokos lázban égek mindig s te nem ápolasz, anyám...” Anyaképét „Lágy őszi tájból és sok kedves nőből” próbálja összeállítani. „Levesem hűtötted, fújtad, kavartad, mondtad: Egyél, nekem nősz nagyra, szentem!”

A rapszodikus és tragikus költői vádbeszéd fináléja: „Világosodik lassacskán az elmém, / a legenda oda. / A gyermek, aki csügg anyja szerelmén, / észreveszi, hogy milyen ostoba. / Kit anya szült, az mind csalódik végül, / vagy így, vagy úgy, hogy maga próbál csalni. / Ha küzd, hát abba, ha pedig kibékül, / ebbe fog belehalni.”

Mama című versét sem lehet kiiktatni emlékezetünkéből és a magyar műveltségéből sem: „Már egy hete csak a mamára / gondolok mindig, meg-megállva.... (...) Nem nyafognék, de most már késő, / most látom, milyen óriás ő – szürke haja lebben az égen, / kékítőt old az ég vizében (1934. október). A „mosónő fia” úgy tiszteli meg a mosástól, munkától „szürke hajú” anyját, hogy Mária-színű égszínké szakrális dimenzióba emeli.

József Attila *Betlehemi királyok* című verse a magyar vallásos népi szokások közül a betlehemezés élményvilágát idézi. Nyitánya megszólító erejű, három strófája beköszönés, köszöntés: „Adjonisten, Jézusunk, Jézusunk!” – „Istenfia, jónapot, jónapot!” – „Adjonisten, Megváltó, Megváltó!” Menyhárt, Gáspár és Boldizsár illőn bemutatkozik, és sorban, illő szavakkal kísérve szeretetteljes gesztusukat, átadják ajándékukat.

A tüneményesen bensőséges verszárásra Arany János-i *ars poeticáját* idézi: „Nem a való hát: annak égi mássa / Lesz, amitől függ az ének varázsa.” Tündéri életszerű, hiteles pillanat, ahogyan Mária elbúcsúzik a három királyoktól: „Irul-pirul Mária, Mária, / boldogságos kis mama. / Hulló könnye záporán át / alig látja Jézuskáját. / A sok pásztor mind muzsikál. / Meg is kéne szoptatni már. / Kedves három királyok, / jóéjszakát kívánok!”

16. „A SORS, A LÉT: BELÉ FÁTYLAD EGY CSÜCSKE FÉR”

Weöres Sándor: *Mária-siralma* című, elementáris, katartikus erejű, hagyományt újító, a női létben kiteljesedő mindenséget sirató remekmű: „Jaj nekem, én fiam, / égi virágszál, / igen elváltottál, / messzire távoztál. / Iszonyú vasszegek / török a csontodat, / facsarják izmodat, / jaj én fiam, én fiam,...”

A *Salve regina* Weöres égi és földi anyakép-költeménye, a Szűzanya és a nőiség-asszonyiség dicséretének a magyar irodalomban megjelenő egyik legszebbike: „Égi alakjaid közt múlt az éjjel, / Hajnalban látom völgyi kertedet: / Ime! Csodás rózsabogyó csucsára / Saját termő virága / Ráforrt, nem hullva széjjel, / Tavasz örök Rózsája integet, / Természete könnyen megküzd a téllal: / Kis földi testedet / Nagy lényed áradása / magába foglalja és nincsen pusztulása. // Zömök, mosolygó, barnabőrű lány, / Sok függő kormos varkocs keretében / A kerek arc világító fehér, / Enyhén árnyalja vér; / Keskeny vonású száj, / Lágy ívü orr, csodálkozó sötét szem: / Egyszerű szépség, hétköznapi báj, / Piciny vagy, Gyöngeségem, / De parányibb a tér, / A sors, a lét: belé fátylad egy csücske fér.”

Weöres az édesanya emlékére írta a *Mária mennybemenetelét*, későbbi címén a *Hetedik szimfóniát*: a modern magyar költészet egyik legszebb költeményét. Bori Imre világít rá, hogy szerkesztési rendje valóban egy szimfóniára emlékeztet, az egyes képzetek vonatkozásai egy szimfónia tételeinek a módjában bontakoznak ki. Az első rész első tételként a felravatalozást dolgozza fel, búcsú a testtől. A másodikban változás, az éjszakában a csönd és a különböző hangzások, illetve fények gomolygása, amit a kórus, a pásztorok dala követ. A harmadik „tételben” váltakozó kórusok az asszonylét dicsőségéről és bánatáról, azonban nyugvópontra, teljes győzelemhez nem jutunk egyelőre. A negyedik részben történik Mária mennybevétele, ki eközben tisztaságából adódóan folyamatosan fiát magasztalja.

Az *Anyámnak* című Weöres-vers fiúi számvetés és hálaadás, sorstükör és önarckép: „Termő ékes ág, te, / jó anya, / életemnek első / asszonya, ⟨...⟩ gyermekségem gazdag / asszonya. / A kamaszkor tőled elkuszált, / szemem a szemedbe / nem talált. ⟨...⟩ Így tűnődtem: Mért szült, / mért szeret, / ha örökre élni / nem lehet? / ⟨...⟩ A kamaszkor tőled / elkuszált, / férfi-szívem újra / rád-talált, / férfi-szívem a szivedre / rátalált, / megköszön most percet, évet / és halált. / Álmom karjaidba / visszatér, / álmom karjaidba / visszatér... / Erős ház, szép zászló, / jó anya, / sorsomnak nyugalmas / asszonya. / Majd ha cseppig átfolyt rajtam / mind e lét, / úgy halok az ős-egészsébe, / mint beléd.”

17. „ÉDESANYÁM, EGYETLEN DRÁGA...”

József Attilát Nagy László a *Mindenség summáslegényének* nevezi, aki 'részt se kapott, pedig az egészre futotta érdeme'.

Szigeti Lajos Sándor Attila, az „Isten kegyelméből való költő” legszebb versének tartotta ezt a hatsoros, összegezõ érvényű, égi földi anyaképet: „Édesanyám, egyetlen drága, / te szűzesség kinyílt virága, / önnön fájdalom boldogsága, // Istent alkotok (szívem szenved), / hogy élhess, hogy teremtsen mennyet, / hogy jó legyek s utánad menjek.”

Radnóti tragikus és katartikus erejű anyaképe a *Huszonnyolc év* című verses számvevés: „Erőszakos, rút kisdéd voltam én, ikret szülő anyácska, – gyilkosod! / öcsémet halva szülte-é, / vagy élt öt percet, nem tudom, / de ott a vér és jajgatás között / úgy emeltek föl a fény felé, / akár egy győztes, kis vadállatot, / ki megmutatta már, hogy mennyit ér: / huszonnyolc éve, hogy halott vagy, / anyácska, véres szökevény! / Anyácska, véres áldozat, / a férfikorba nőtem én, / erősen tűz a nap, vakít, / lepke kezeddal ints felém, / hogy jól van így, hogy te tudod, / s hogy nem hiába élek én.”

Pilinszky János *A tenger* című, anyasírató versében négyszer ismétlődik a „sírni” infinitívusz. Mintája Ady *Sírni, sírni, sírni* című, haláltánc-hangulatú versének zárása: „Mebánni mindent. Törve, gyónva / Borulni rá egy koporsóra. / Testamentumot, szörnyűt, írni / s sírni, sírni, sírni, sírni.” Pilinszky négyszeri ismétléssel tudatosítja a „szegény” kifejezés jelentőségét: „A tenger, mondtad haldokolva, / s azóta ez az egy szavad / jelenti számomra a tengert, / s azt is talán, hogy te ki vagy. / S azt is talán, ki vagyok én? / Hullámvölgyek, hullámhegyek. / Agóniád, akár a tenger, / megszabadít és eltemet. / Anya, anya. Hétköznapok. / Halálod hallom s hívlak én. / Irtóztató hétköznapok. / Szegény, szegény, szegény, szegény.” (*Agónia*: haldoklás, haláltusa, élet-halál harc.)

Juhász Ferenc már 1950-ben *Apám* címmel verskötetet publikált. 1969-ben pedig *Anyám* címen látott napvilágot verskötete a Szépirodalmi Könyvkiadónál. Erről a lírai eposzáról írta Grezsa Ferenc: az új magyar költészet nagy eseménye, nem világmagyarázat, hanem – mint Németh László műveit is – erkölcsnemesítő szenvedély élteti: „Én Magzatom, Édesanyám, Létet-újjászüelő Anyám, Édesanyám, én Magzatom. Én Halhatatlan Megváltóm.”

18. „...SZÜLŐM ÉS ELHAGYOTT FÖLDEM / EGY ANYAKÉP LETT”

Költői „ikonarcúság” jellemzi Nagy László *Anyakép* című létösszegezõ költeményét. Földi, evilági „ikonképei” nemcsak gyönyörködtető emlékképek. Lélektisztító erővel hatnak a befogadóra. A költői „ikonikus képek” a Mindenségre nyitnak ablakot. Sugallatos erővel beszélnek a költőről, az emberről, aki a szép szóval művelte a csodát, és „tisztának a tisztát” őrizte meg. *Az Anyakép, az anyaöl, anyaföld, anyanyelv* hármassága, szakrális szépségű világa tárul elénk. *Anyakép* című költeménye önportré és sorsképlet.

Nyitánya a búcsúzás élményéből lett emlékképet idéz: „Könny nélkül váltam el tőle, / sóhajtván nézett utánam. / Még ölelt volna, még láttam, / karját emelte. (...) Jó volt már visszajajognom / oda, hol erővel töltem, / szülőm és elhagyott földem / egy anyakép lett. (...) Tor-

nyok közt hordtam e képet <...> Nagy lett a súlya e képnek, / naponta nőtt szakadatlan, / mi-
helyt én hozzáavattam / hazát, világot. <...> Szándékom eltemetője / puska előtt se lehetnék, /
sűvíti bennem az emlék, / mire szegődtem. / Értelem, te segíts nékem, / hordhassam dúlt
anyaképem, / szolgálni győzzem."

A létértelmező költemény zárása összegezés és konklúzió: „Tudjam, hogy sohasem jár
a / tisztesség csillaga árván, / s nem vész az idő homályán, / hanem világít, / s élünk alatta a
képpel, / amit én éltetek vérrel / megszakadásig."

Nagy László műfordítóként is a „Műveld a csodát, ne magyarázd!” *ars poeticát* követte.
Jeszenyinhez hasonlóan eredendően képekben gondolkodó költő: a befogadásra, esztétikai
értékelésre apellál. A nyelvi pontosság, képi hűség ellenére megfigyelhető az egyénítő törek-
vés. Jeszenyin Sura hűgának ajánlott *Te dalold el* kezdetű versében a *dal* igézőn fonódik össze
az anyaképpel. Az emlékezésihletben fokozódik a tisztaságvágy, a szeretetigény, közben a
múltat és jelent összekötő képzeletben ikonikus szemléletűvé, szakrális jelentőségűvé maga-
sodik, Nagy Lászlónál pedig csodálatos *Anyakép* című költeménnyé válik: „...s megigézve majd
fölmerül újra / a homályból a hű anyakép."

19. „...AERE PERENNIUS, / VERSEM, AKI CSILLAGFÉNYKOSZORÚS”

Jókai szerint „a férfi sorsa a nő”. Ebben a férfi és nő viszonylat lényege fogalmazódik meg.
Balassi felemelő szerelmi vallomása esztétikai élményt nyújt: *Hogy Júliára találta. Így köszöne
néki*: „Ez világ sem kell már nékem, nálad nélkül, szép szerelmem, / Ki állasz most énmellet-
tem. Egészségben! Édes lelkem.” *Fulviáról* című epigrammája a szerelmeit páratlan tömörség-
gel jellemző csúcspont: „Legtovább Júliát s leginkább Céliát ez ideig szerettem, / Attól keser-
vesen, s ettől szerelmesen, vígan már búcsút vettem, / Most Fulvia éget, ki ér bennem véget,
mert tüzén meggerjedtem."

Csokonai *Tartózkodó kérelemmel* hiába vallott Vajda Júliának, Lillának szerelmet: „A ha-
talmatlan szerelemnek / Megemészto tüze bánt. / Te lehetsz írja sebemnek, / Gyönyörű kis tuli-
pánt!” Minden hiába volt, mert a „Földiekkel játszó / Égi tűnemény, / Istenségnek látszó Csalfa,
vak Remény!” A költői indoklás: „Lilla is, ki bennem a reménynek Még egy élesztője volt / Jaj,
Lillám is a tyrann törvénynek / S a szokásnak meghódolt.” A *Reményhez* zársorai búcsúszavak:
„Bájos lágylágy trillák! / Tarka képzetek! / Kedv! Remények! Lillák! / Isten véletek!” Dombó Márton
így értékelte kölcsönös hatásukat: „Lilla tette Csokonait nagyobb részt poétává, Csokonai pe-
dig Lillát halhatatlanná."

Perczel Adél/Etelka Vörösmarty *Szép Ilonkájának* ihlető múzsája. A *Merengőhöz* költője
önmagának és feleségének, Csajághy Laurának intelemként írja: „Ábrándozás az élet meg-
rontója, / Mely, kancsalúl, festett egekbe néz. / Mi az, mi embert boldoggá tehetne? / Kincs?
hír? gyönyör? Legyen bár mint özön, / A telhetetlen elmerülhet benne, / S nem fogja tudni,
hogy van szívöröm.” A konklúzió: „A birhatót ne add el álompénzen."

Petőfi Szendrey Juliája „Feleségek felesége, / Lelkemadta kicsikéje!” Arany János Ercsey
Juliannája – Arany Juliska és Arany László édesanyja – egy személyben volt hűséges hitves és
múzsza, sokat szenvedett, érzékeny, melegsívű társ és feleség.

Vajda János, a „Montblanc-ember”, „A Dal és Szépség nyugtalan magyarja”, lovagiasan maga avatta Ginát múzsává. *Harminc év múlva* különös találkozásukkor riadtan látta: „Tekintünkben hajh! nem az elveszett – / Az el nem nyert éden fájdalma van.”

Ady, a *Héja-nász az avaron* költője. „Kis” vétkéért iszonyú büntetést szenvedő prófétáló, útmutató, viharos lángelme volt, gyémánt ragyogással tündökölt: „mint minden ember: fenség, / Észak-fok, titok, idegenség, Észak-fok, titok, idegenség, / Lidérces, messze fény.” Ady a „psyche poetico genialis”-ok közé tartozik: a férfidominancia mintapéldája. Léda mondén ízlésű, viharos szerelmű, érett nő, polgári múzsa, aki sokféleképpen támogatta a költőt, Párizs varázsával is írásra ihlette. Ady *Az én menyasszonyom* című versében hiába jelenti ki: „Mit bánom én, ha utcasarkok rongya, De elkísérjen egész a síromba.” A „kis csukák”-at elbocsátotta. Végül Adyt a felesége, Boncza Berta, Csinszka, a svájci leány-nevelőintézetből visszaérkező, inspiráló, otthonteremtő, különös múzsatípus kísérte el a sírig.

Juhász Gyula, Schöpflin Aladár szerint a „legkülönösebb életű magyar költő”. Múzsája, Sárvári Anna színésznő, az irodalmi köztudat része. A költő viszonzatlan, reménytelen szerelme, szimbolikusan és poétikusan kiteljesedő szerelem. Nem az Anna-szerelem, hanem a gyűjtőfogalomként vált költői ábrándkép teljesebbé.

Az *Anna örök* című vers a platói szerelem utóhatásának költői összegezése: „Mert benne élsz te minden félrecsúszott / Nyakkendőmben és elvétett szavamban / És minden eltévesztett köszönésben / És minden összetépett levelemben / És egész elhibázott életemben / Élsz és uralkodol örökkön, Amen.” Juhász Gyula visszaemlékezve konstatálta: „Volt egy Anyám és egy Annám, s kerestem valami szép összhangot életemben...”

Tóth Árpád a végzetes tüdővésszel küszködő formaművész: az áhítat költője. A „mértékes, csöndes” költőnél a szépség fájdalomtól született. Lírájának esztétikumát Barta János így nevezi: „...az ékes, de fanyar szépség költészete.” Felesége, Lichtmann Anna szeretettel gondoskodott férjéről. Annuska a természetéből adódóan is élvezte a férjével együtt töltött időt. Derűs légkört teremtett a családban, baráti társaságban is. Ezt tükrözi a bensőségesen őszinte, *Szeretsz?* című vers: „Szeretsz? Nézd / zavart, ijedt mosolyomon át, / Most megérezheted, ha akarod, / Hogy meghatódtam, hogy sírok bévül...(<...>) Kinyitod a szemed, és azt ragyogja: Minden rendben, Egyszerű és édes az élet!”

Radnóti a *Levél a hitveshez* című versében, a *Lager Heidenau, Žagubica fölött a hegyekben* található bori munkatábor borzalmai közepette jeleníti meg életének archimédeszi pontját, felesége, Fanni jelentőségét: „biztos voltál, súlyos, mint a zsoldár” – „megjártam érted én a lélek hosszát”. A költő a „Hitvesem s barátom” iránti szerelem élményéből született emlékeiből merít lelki erőt a túléléshez, és a visszatérés esélyéhez éltető reményt.

Szabó Lőrinc, a *Semmiért egészen, A homlokomtól fölfelé* költője a múzsa elvesztésekor döbben rá: „Vesztítve szeretünk igazán.” A *huszonhatodik év* szonettciklus 120 lírai szonettjében állít emléket Korzáti Erzsébetnek: „Ércnél maradandóbb”: „...Itt a bronz, a profil... / aere perennius, / versem, aki csillagfénykoszorús / gyászodban már-már mosolyogni tudsz, / túléd őt! s joggal túl, te plakett: / szebb, mint ő volt s több a ti létetek!”

20. ÓDA A TEGNAPI ASSZONYOKHOZ

Vas István első felesége, Nagy Etel, Kassák Lajos nevelt lánya, mozdulatművész volt. Házasságuknak a művésznő tragikus halála vetett véget. A költő második felesége Szántó Piroska, Kossuth-díjas festő, grafikus, akivel a költő nagy összhangban élt. Vas összegezõ érvényű, csodálatos remekműve: *Óda a tegnapi asszonyokhoz*: „De szépek vagytok, tegnapi asszonyok! / Hamvadó szemetekben még néha felragyog / A régi büszkeség, <...> ti válogatott kevesek, / Akikben az örök nőiség új hitté lelkesedett, <...> Mindegyitekhez milyen szeretők tartoztak, micsoda férjek, <...> Társaim, hova tűntetek, ti tegnapi férfiak? <...> S a szépségből, a tegnapiból, nem tudom, mi maradt, / De felsugárzik titkosan, mint földalatti nap.”

Nagy László *Himnusz minden időben* című költeménye az örök nőiség, asszonyiség, hitvesi, múzsai szerelem hatalmáról szóló dicsőítő ének. A tizenkét strófa végén refrénként, litániás, visszatérő textusként, tizenkétszer ismétlődik a könyörgés: „Te szivárvány-szemöldökű, / Napvilág lánya, lángölű, / Dárdának gyémánt-köszörű, / Gyönyörűm, te segíts engem! <...> Jog hogyha van: az én jogom, / Enyém itt minden hatalom, / Fölveszem kardom, sisakom! / Gyönyörűm, te segíts engem!” A finálé kis változtatással érzékelteti, hogy mindez csak akkor lesz, akkor lehet valóság: „Gyönyörűm, ha segíts engem! / Gyönyörűm, ha segíts engem! / Gyönyörűm, ha segíts engem!”

Illyés Gyula, a *Kézfogások*, a *Minden lehet* verskötet költője, a jóhiszeműen nyíló szem, a kézfogást kínáló kéz, az ölelést kínáló kar mozdulatát és a „szélárnyékban” lehetséges magyar jövőképet fürkészte. Felelős írástudóként „... hite-konok község hú papjaként / (kit azzal áld, amivel ver az Úr!) // templomtalanul, palástitalanul / (s vívódva folyton, mit hoz ránk az ég) / kell osztanom úrvacsorát s igét!”

A számadói hivatás íratta vele a *Ditirambus a nőkhöz* című verskompozíciót. Szilaj jókedvvel, a keserűség szélsőségeit is mesterien kifejezve magasztalja a „mulier fortis” történelmi szerepét, értékeli jelentőségét. Azokat az otthonteremtő, munkájukkal életet, hazát megtartó nőket ünnepli, akik „állják az időt! <...> valami messze / – hogy mondjuk? – eszme? / rendeléséből a jövőt.” Ők nem felejtették el: az élet: szeretet, és a szeretet: áldozat. Ők az élet hősnői, „akik lebirhatják az időt”.

Illyés Gyula *Szekszárd felé* című, karcsú rendben futó verse úti élményben, életképben megjelenő, tüneményes anyakép-felmutatás: „Kis vonat megy nagy domb-/ oldalon; / terhes kicsi nő a / vonaton. / <...> Lebeg az lágy élmény / közegén, / anyjában is egy nép / közepén. / <...> Jár szemem a terhes / kicsi nőn / s azt gondalom, itt megy / a jövőm. <...> Néz, néz a kis asszony, / gyűjtöget, / termi csöndesként a / gyermeket.”

Az új élet bizonyosságát, egyén és magyarság összefüggését asszociálja: „Visz tovább egy népet; / eltakart / csempészárúképp hoz / egy magyart. <...> Jár szemem a kedves / kis anyán / s azt gondolom: Itt megy / a hazám. Viszi, mit se tudva, / szakadék, / örvény fölött Árpád / örökét.” A végén megszólal Illyés legendás józansága: „öröklétem vagy te, / kis anya. / Néznem is jó téged – / megbocsásd. / Kívánok szerencsés / utazást!”

21. VÉGSZÓ HELYETT

Az égi és földi anyakép-, nő- és múzsakép-versek – mint a textusukban és dallamukban szintén csodálatos népdalok is – azt bizonyítják: a hit a szóban, a szép szó tisztelete, a művészetek szeretete önismeretben és valóságismeretben is gazdagít bennünket. Ezek a versek gyönyörködtetik és lelkesítik befogadóikat, fontos dolgokat sejtetnek meg a teremtés titkáról: az emberi szépség, igazság, jóság és szentség misztériumáról is.

Az európai és a magyar költészetben nemcsak a kereszténység szentjei, hanem sok-sok költő is kevesellte, és ma is kevesli a szekularizált világban is megtapasztalható három dimenziót, mert számukra különösen fontos a negyedik: a transzcendens is. A magyar költőgénuszok életét, sorsát erősen meghatározták, a művészetükre is nagy hatással voltak a feleségek és a múzsák. Szerelmük azt is bizonyítja, hogy fontos a hitves, a múzsa szépsége, okossága, sok-sok erénye, álomképe, de mindennél fontosabb a született és kiművelt poétai tehetség, képzettség, műveltség: a költői erudíció.

DUKKON Ágnes

A nő- és gyermekábrázolások pedagógiai háttere Dosztojevszkij regényeiben és *Az Író Naplójában*¹

Absztrakt

A tanulmány Dosztojevszkij gyermek- és nőábrázolásának legfontosabb sajátosságait vizsgálja. A szerző igyekszik rámutatni az adott korszak ambivalens jelenségeire, melyek befolyást gyakoroltak a nevelésre, továbbá az író világában látenszen mindig jelen levő evangéliumi ideál érvényesülésére. A Dosztojevszkij-szakirodalomban viszonylag kevés figyelmet kapott az a kérdés, hogy milyen szerepet játszik az író műveiben a nevelés, a civilizációnak ez az egyedi eszköze, mely lehetővé teszi számunkra a „belső ember” fejlesztését, az erkölcsi kiteljesedés alapfeltételét. A tanulmány négy témakörben elemzi a témát: 1. *A nevelés témája pozitív értelemben, avagy a fejlődésregény műfajának dosztojevszkiji változatai.* 2. *A nevelés társadalmi formái Dosztojevszkij műveiben: az iskola mint gyermektársadalom.* 3. *A gyermekek és a nők mint a regényhősök pártfogoltjai.* 4. *A nevelés kérdése fonák oldalról: a megrontás, a gyermek vagy a fiatal lány tönkretétele Dosztojevszkij regényeiben – avagy az „antipedagógia” esetei.*

Kulcsszavak: gyermekek, nők, nevelés, Dosztojevszkij, Rousseau.

The Pedagogical Background of the Depictions of Women and Children in the Novels and Journalism of Dostoevsky

Abstract

This paper investigates the most important specifics of the depiction of women and children in Dostoevsky's novels. The author tries to point out the ambivalent symptoms of the epoch, which influenced society, including education. In this connection, the paper deals with the writer's prevailing pedagogical ideal, based on the Bible, above all on the New Testament. In special literature on Dostoevsky little attention has been paid to the question of education, which makes it possible for a man to develop his „inner world” (self), the fundamental condition of the moral perfection. The scrutiny is prompted by a few groups of questions: 1. *The theme of education in the positive sense or the versions of the genre of Bildungsroman / educational novel by Dostoevsky.* 2. *The social forms of the education in Dostoevsky's novels: the school as children's society.* 3. *Children and women as the protégés of heroes.* 4. *The question of education, viewing from the anomalous position: depravation and debauchery of a child or young girl in the novels of Dostoevsky, or cases of the “anti-pedagogy”.*

Keywords: children, women, education, Dostoevsky, Rousseau.

¹ Jelen tanulmány *A veszélyes szépség útjain. Eszmék, témák, motívumok a klasszikus orosz irodalom világában* (L'Harmattan Kiadó, 2021) című kötet egyik fejezetének átdolgozott változata.

1. BEVEZETÉS

A nevelés problémája és az ún. nőkérdés a 19. század második felében az orosz publicisztika széles körben vitatott témája lett. A hivatalos pedagógia válsága tükröződik azokban a vitákban, amelyek a nevelés új eszményeiről, a gyermeki személyiség tiszteletéről, a humánusabb és szabadabb nevelési elvekről szólnak. Egyik fontos jellemzője e korszaknak, hogy nem csupán a hivatásos pedagógusok foglalkoznak a fenti kérdésekkel, hanem a legjelentősebb írók, kritikusok, gondolkodók, mint Vlagyimir Fjodorovics Odojevszkij, Pjotr Jakovlevics Csaadajev, Visszarion Grigorjevics Belinszkij, Alekszandr Ivanovics Herzen, Nyikolaj Petrovics Ogarjov, majd az 1860-as években Nyikolaj Alekszandrovics Dobroljubov és Nyikolaj Gavrilovics Csernisevszkij. Az általuk megfogalmazott eszmények érvényessége mindmáig megmaradt, és ezek az eszmények nemcsak a szorosabban vett neveléstudomány számára értékesek, hanem a kultúra egészét tekintve is jelentőségük van. Példaként említhetjük Herzen műveit, a *Ki a bűnös?* című regényét és két kisebb alkotást (*Опыт бесед с молодыми людьми* – 'Fiatal emberekkel folytatott beszélgetések', *Разговоры с детьми* – 'Beszélgetések gyermekekkel'), s idesorolhatjuk a saját gyermekeinek írt leveleit is. Ezekben az írásokban kora pedagógiai gyakorlatát erős kritikával illeti, s a negatív példákból kiindulva fogalmazza meg saját elképzelését a jövő iskolájáról. Csernisevszkij *Mit tegyünk?* című regényében a nevelés – elsősorban a nőnevelés – témája kap meghatározó szerepet. Az orosz szerző az európai irodalomban a 18. század második felétől megjelenő nevelődési regények (Rousseau, Fielding, Goethe) poétikáját követve ábrázolja hősnője, Vera útját, s a „vonzások és választások”, elhibázott döntések hálójából az elődöktől eltérően utópisztikus megoldással kivezeti hőseit. De nem öncélú és indokolatlan utópiáról van szó: Csernisevszkij hisz abban, hogy az ész segítségével, önmagunk folytonos nevelésével legyőzhető a sors és a szenvedélyek uralma. S bár tudja, hogy a szerelem nem irányítható racionális megfontolásokkal, az érzelmek nem függenek az ember akaratától, de azt is vallja, hogy az önmérséklet, a megváltozott érzelmek elfogadása (jelen esetben Vera férjének józansága, amikor megérti, hogy felesége másba lett szerelmes) egy másik szinten helyreállítja a megbomlott harmóniát. Csernisevszkij filozófiája az életet tartja elsődlegesen fontosnak, s ez tükröződik szépirodalmi művében is. Ebből adódik, hogy a nevelés az ő világképében kitüntetett szerephez jut. A romantika korában a szerelem mint abszolút, sőt, transzcendens érték, fölébe rendelődt az életnek, magába olvasztotta az életet, Csernisevszkij „realista utópiája” viszont inkább életpárti, a folyamatot nem áldozza föl a pillanatért. De ahhoz, hogy a folyamat (élet) értelmes legyen, szükség van az ember nevelésére, az önismeret elsajátítására.

Dosztojevszkij műveiben sok példát, futó megjegyzést találhatunk a nőiességről, pozitív és negatív összefüggésben, de a jelen dolgozatnak a célja elsősorban a nevelés, s benne a nőnevelés, és Dosztojevszkij erre vonatkozó nézeteinek tárgyalása. S itt nemcsak a kérdés gyakorlati oldalának, a hétköznapi értelemben vett pedagógiának a megjelenéseit vizsgáljuk, hanem a „magasabb értelem”, a nevelés evangéliumi kontextusának jelenlétét Dosztojevszkij világában. A Hegyi beszéd (Mt 5,1–48) a tökéletességre való felhívással fejeződik be, s az Újszövetség más helyein is találkozunk ezzel a biztatással, s Jézus megnevezi a tökéletesség feltételét – a *gyermeki ártatlanságot*. A Dosztojevszkijvel foglalkozó szakirodalomban az utóbbi időben megjelentek olyan munkák, amelyek épp ezeket a kérdéseket vizsgálják, tehát a női-

ség és a gyermekség antropológiai és metafizikai aspektusait,¹ továbbá az író úttörő felismeréseit a mélylélektan világában.² A. Vlaszkin a férfiúi, női és gyermeki létmód metafizikai-biológiai meghatározottságait értelmezve megjegyzi, hogy Dosztojevszkij művészetében a „gyermekség” kategóriája még sok föltáratlan kérdést rejt. Arra a következtetésre jut, hogy e három alapvető létmód határmezsgyéin csillan meg az emberi természet lehetséges egysége (egészsége, oroszul: celosztносzty/целостность). A pszichiáterek és pszichológusok változatlan érdeklődéssel fordulnak Dosztojevszkij világa felé, s mindig újabb meglátásokra jutnak az író antropológiájával s a „belső emberre” vonatkozó koncepciójával kapcsolatban, s az Én (Self) rétegeiben zajló oszcilláció értelmezésében. Tényi Tamás 2013-ban megjelent tanulmánya is ezzel a kérdéssel foglalkozik. Nézete szerint éppen az Én belső ellentmondásai – az „eleven élet” Dosztojevszkij szavaival! – garantálják a teljes értékű, „normális” személyiséget.³ Ez a belső egység és ezzel együtt a lélek mozgása és átmeneti állapota teremti meg az emberben a nyitottságot a transzcendens impulzusok, jelek felfogására. A „belső ember” – vagy másként Self – nem más mint végtelen lényegünk, örök funkció, folytonos alakulásban, dialógusban önmagunkkal és a külvilággal. Nem „valami”, nem „dolog”, amelyről végleges kijelentéseket, lezáró ítéleteket lehetne megfogalmazni, sokkal inkább energia, potencia. Fölhozzhatjuk analógiaként a német fizikus, Werner Heisenberg kísérleteinek eredményét: az atommag részecskékre bontásának kísérletei során megállapította, hogy az anyag (a „valami”) átváltozott energiává („semmivé”), tehát csupán az átmenet volt megragadható, nem pedig valami végső „dolog”, alapegység.⁴ A 20. századi tudós fizikai kísérletei csodálatosképp egybecsengenek Nüsszai Szent Gergely 4. századi egyházatyja nézeteivel, aki úgy beszél az anyagról, mint ésszel fölfogható struktúrák konvergenciájáról, az emberi életet pedig átmenetinek és szétfolyónak nevezi, mely állandó döntések, választások során valósul meg.

Az ember döntéseiben a szellemiséget és a szabadságot fejezi ki, vagyis a világtól való függetlenségét – de mindig a világban.⁵ Végső soron az ember és a világ titkairól folyó elméletek évszázadok, sőt, évezredek távolságából összecsengenek egymással, és mindig föl kínálják az Igazság átélését – anélkül, hogy birtokunkba vehetnénk (elorozhatnánk) ezt a titkot.

Ebben a háttérben igyekszünk rámutatni Dosztojevszkij gyermek- és nőábrázolásában az ambivalens jelenségekre, a korszak valóságából kiindulva, és az író világában látensen mindig jelen levő evangéliumi ideállal összefüggésbe hozva. Fontosnak gondolom annak föltárását, hogy milyen szerepet játszik Dosztojevszkijnél a nevelés, a civilizációnak ez az egyedi eszköze, mely lehetővé teszi számunkra a „belső ember” fejlesztését, a teljes értékűség (celosztносzty) alapfeltételét. A „magasabb értelemben vett” nevelésre gondolok: arra a szellemi útra, mely az esendő, földi és egoisztikus alapból kiindulva a tökéletes, krisztusi ember eszménye felé közelít. Ebben az összefüggésben Dosztojevszkij gyermek- és nőalakjai különösen sokjelentésűek.

¹ (Власкин, 2007; Иванов, 2007.)

² (Dukkon, 2011: 263–274.)

³ (Tényi, 2013.)

⁴ (Heisenberg, 1983.)

⁵ (Vanyó, 2010.)

E kérdés elemzéséhez célszerű kiindulnunk a kor időszerű problémáiból, az 1850–1870 közötti évtizedekben zajló közéleti, tudományos és irodalmi vitákból, mert Dosztojevszkij művészetének kiteljesedése éppen ezekre az évtizedekre esik. Az orosz kultúrának ebben a szakaszában bontakozik ki az ún. „pedagógiai tavasz”⁶ is, s mindez az író munkásságára hatással volt. A neves sebészorvos, Ny. I. Pirogov (1810–1881) közreadott egy tanulmányt *Az élet kérdései* (Вопросы жизни) címmel a *Tengerészeti gyűjtemény* (Морской сборник) hadtudományi kötetben, mely hamarosan széles körben ismertté vált.⁷ A Közoktatásügyi Minisztérium is publikálta a saját folyóiratában, s kis idő múlva a tanulmány német, francia és lengyel fordításban is megjelent. Pirogov nézetei így módon az 1860–70-es években komolyan megmozgatták a kor értelmiségét, a korabeli sajtó nagy teret szentelt a szerző által képviselt nevelési elvek megvitatásának. Ennek hatására egyre-másra új kezdeményezések jöttek létre: vasárnapi iskolák, emberbaráti és pedagógiai szervezetek, önkéntes alapon létrehoztak iskolákat. A cikk gyakorlati hasznosságán túl ki kell emelnünk az elméleti jelentőségét is: mindaz, amit Pirogov írt az erkölcsi nevelésről, a „belső ember” fejlesztéséről egy szabadabb és humánusabb oktatási koncepcióra támaszkodva, mindmáig érvényes. Ezek a kérdések Dosztojevszkij regényeiben is fontos szerepet kapnak. Egy példát említek a *Nyetocska Nyezvanova* című regényből, bár ez a mű még Pirogov tanulmányának megjelenése előtt született, a „szabad nevelés” kérdése – a regény egyik szereplőjének, Alekszandra Mihajlovnának a módszere – mindkét szerzőnél azonos jelentőségű:

„(...) Alekszandra Mihajlovná, az első sikertelenségek ellenére is, bátran kijelentette, hogy nem ért egyet madame Leotard rendszerével. Ezen sokat és nevetve vitatkoztak, de új nevelőnőm határozottan hangoztatta, hogy ellene van minden rendszernek, bizonygatta, hogy tapogatózva is megtaláljuk a helyes utat, hogy semmi szükség száraz ismeretekkel teletömni a fejemet s hogy az egész eredmény az én ösztöneim fejlődésétől függ, meg attól, hogy sikerül-e bennem felkelteni a jóakaratot, az igyekezetet – és neki volt igaza, mert teljes diadalt aratott. Először is, mindjárt kezdetben megszűnt az oktató és a növendék szerepe közötti különbség. Úgy tanultunk, mint két barátnő s néha olyan látszata volt a dolognak, mintha én tanítottam volna Alekszandra Mihajlovnát, ő pedig nem vette volna észre ravaszágomat.”⁸

Már ebben a regényben is tükröződnek a 19. századi orosz pedagógia új eszményei: amíg a hivatalos oktatáspolitikát a régi elvek mentén működtették, a büntetés és jutalom elvét érvényesítve, nem törődve az oktatás és nevelés egymástól elidegenedett állapotával (amelyet már Belinszkij is bírált), az új nemzedék legkiválóbbjai, K. D. Usinszkij és Ny. I. Pirogov arra törekedtek, hogy a gyermekben kifejlesszék a belső embert. Pirogov koncepciójának lényege abban áll, hogy a gyermekekbe és fiatalokba előbb az általános emberi értékeket kell beoltani, föltárni számukra azokat az erkölcsi elveket, amelyek alapján majd eligazodnak a társadalomban, és csak ezután irányítani őket a különféle szakismeretek felé. Ezúttal nem vállalkozunk Pirogov és Dosztojevszkij nézeteinek részletes összevetésére, de érdemes a gondolata-

⁶ (Szabó, 2003.)

⁷ (Pirogov, 1952.)

⁸ (Dosztojevszkij, 1957: 506.)

ikban kimutatható egybecsengéseket számításba venni. Napjaink orosz pedagógiatörténései arra hívják föl a kutatók figyelmét, hogy Dosztojevszkij pedagógiai elvei mindeddig nincsenek föltárva alaposabban, hiányzik a rendszeres áttekintés és értékelés, pedig három területen is jelentős elméleti és gyakorlati tevékenységet fejtett ki: először is, mint Konsztantyin Romanov nagyherceg nevelője, másodsor mint zseniális művész, akinek munkáiban a gyermeki lélek alakulása, fejlődése nagy szerepet kap, harmadszor pedig mint a nevelés és oktatás elméleti kérdéseivel foglalkozó publicista.

Az író *naplójában* találkozunk azokkal az elméleti és társadalmi problémákkal, amelyek áthatják regényvilágát is, ám ott bonyolultabb, gyakran antinómikus kifejtésben jelennek meg. Dosztojevszkij publicisztikájában közvetlenül teszi föl a kérdést a nevelés általános emberi és nemzeti aspektusainak egymáshoz kapcsolódásáról. A *Gyermeki titkok* és *A föld és a gyermekek* című fejezetekben fiktív dialógus keretében vitatkozik két hang a nyugat-európai negatív jelenségekről, amelyek a nagyvárosok életében az iparosodás következményeként lépnek föl, legfőképp a személytelenné válás és a gyermekmunka mutat ijesztő méreteket. Az író elsősorban a gyermekeket és a nőket tekinti a civilizáció áldozatainak, és arra figyelmeztet, hogy Oroszországban nem ezt az elidegenedést, hanem egy ellentétes irányú folyamatot kellene követni. Úgy gondolja, hogy Oroszországnak az válik javára, ha saját belső kulturális értékeit megőrizve kapcsolódik be a civilizációs fejlődésbe. Ehhez azonban meg kell őrizni a lába alatt a talajt, mert különben gyöngévé és sebezhetővé válik. A Kert metaforája segítségével fejti ki álláspontját:

„Ha tudni akarják a véleményemet, akkor, szerintem, a gyerekeknek, tehát a valóságos gyerekeknek, azaz, az emberek gyermekeinek a földön kell születniük, nem az úttesten. Később lehet élni az úttesten, de a nemzetnek születnie és felnőnie, a maga hatalmas tömegében, a földön, a talajon kell, ahol a búza és a fák nőnek. Az európai proletárok most – csupa úttest. A Kertben a gyermekek egyenesen a földből fognak kiszökkenni, mint Ádámok, és kilenc évesen, amikor még játszani szeretnének, nem fognak a gyárba menni, hogy ott a gerincüket a munkapad fölött görnyesszék (...) A földben, a talajban van valami szent.”⁹

Ez a bizonyos „szentség” nyilatkozik meg Raszkolnyikovnak a *Bűn és bűnhődésben*, amikor – Szonya szavaira emlékezve – a regény végén térdre esik és megcsókolja a földet, mert vétkezett ellene. Az *Ördögökben* és *A Karamazov testvérekben* a föld-szimbolika még kifejezettebb és sokrétűbb, különösen érdemes a nőkhöz és a gyerekekhez fűződő kapcsolatokra fölfigyelni. Ilyen például az *Ördögökben* a sánta, együgyű Marja Lebjadkina alakja, vagy Iljusecska a másik regényben. Nem véletlen, hogy az orosz Ezüstkor írói, gondolkodói olyan sokat foglalkoztak ezzel a szimbólumrendszerrel, köztük Vjacseszlav Ivanov, Innokentyij Annjenszkij. A továbbiakban négy témakört tekintek át Dosztojevszkij és a nevelés kapcsolatáról, amelyek külön-külön is egész tanulmányt igényelnének.

⁹ (Достоевский, 1981: 96–98.) (Ford. – D. Á.).

2. A NEVELÉS TÉMÁJA POZITÍV ÉRTELEMBEN, AVAGY A FEJLŐDÉSREGÉNY MŰFAJÁNAK DOSZTOJEVSZKIJ VÁLTOZATAI

Jelena A. Krasznoscokova irodalomtörténész monográfiája az orosz fejlődésregényről három fejezetben is tárgyalja Dosztojevszkij pedagógiai nézeteit, illetve a nevelődési regény (Bildungsroman) műfajának fölbukkanó elemeit az író művészetében. A gyermekek és nők szerepét a *Nyetocska Nyezvanova*, *A megalázottak és megszorítottak* és *A kamasz* című művekben elemzi. A lehetséges pretextusok (Goethe és Dickens művei), a szentimentalizmus hatása mellett azt is kiemeli, hogy az említett regényekben már egészen másféle művészi elgondolás és más poétika érvényesül. A két korábbi regényben még bőven előforduló szentimentális motívumok (könnyek, sírás, ájulás) mellett Dosztojevszkijnél már a nyitott befejezés jelzi az új poétika felé való tájékozódást. Az egyik fontos új mozzanat a hős belső fejlődésének fölfelé irányuló erővonala, amikor „az élet súlyos leckéi több nyereséget, mint veszteséget hoznak magukkal”.¹⁰ A belső fejlődés folyamatának ábrázolásakor az író a közéletet éppen foglalkoztató eszméket kapcsolja be a műbe, melyeket a szereplők a maguk módján többféleképpen értelmeznek. Egyik ilyen jelenet a *Nyetocska Nyezvanovában* a következő: a herceg, és gyermekeinek francia nevelőnője, madame Leotard arról vitatkoznak, hogy a büntetés lehet-e hasznos eszköz a gyermeki személyiség fejlesztésében. A nevelőnő – Rousseau-ra hivatkozva – a büntetés–jutalmazás elve mellett száll síkra, a herceg viszont tiltakozik e módszer ellen, azt hangoztatva, hogy a nevelésben a jó példa és a nevelő hitelessége többet ér, mint bármilyen mechanikus (s még hozzá antihumánus) eljárás. Nem fogadja el Rousseau-t tekintélynek, mert a filozófus élete és tanításai közt ellentmondást lát:

„– Jean-Jacques Rousseau, asszonyom! Csakhogy Jean-Jacques Rousseau-tól nem fogadhatunk el ilyesmit. Jean-Jacques ezen a téren nem tekintély. Jean-Jacques nem is merészelhetett nevelésről beszélni, nem volt joga hozzá. Jean-Jacques Rousseau a saját gyerekeit is elhagyta, asszonyom! Jean-Jacques erkölcstelen ember, asszonyom!”¹¹

Úgy gondolom, Dosztojevszkij hőseinek minden ellentmondásossága, belső harca – akár a lázálomszerű állapotok, kitörések, hisztériák is – a személyiség létrejövetelének folyamatát szolgálja, amelyek az emberi élet folyton alakuló, átmeneti jellegének és az Én dinamikájának kifejeződései.

A *Megalázottak és megszorítottak* című regényben Nelli alakja kapcsolódik össze pedagógiai motívumokkal, mégpedig főleg negatívakkal. Az „orosz Mignon” (ahogy Krasznoscokova nevezi Goethe regényalakjára, a *Wilhelm Meister tanulóéveinek* kis hősnőjére utalva) sorsa hasonlít Dickens gyermekalakjainak sorsára, csupa szenvedés, az élet kegyetlen iskoláját járja, és az ott szerzett tapasztalatoktól idő előtt felnőtté válik. Dosztojevszkij regényének felnőtt szereplői viszont tele vannak infantilizmussal, ami a cselekménynek különös feszültséget kölcsönöz. Nem véletlen, hogy a „gyermek” (oroszul *rebjonok*) szó visszatérő motívum a műben, rendszerint a válsághelyzetekben, a lényegi fordulatokban jellemzi vele az író felnőtt szereplőit. Így megfordul a normális sorrend: a gyermekekben jelenik meg az a tulajdonság, amely a felnőttekből hiányzik: az együttérzés, a felelősség, önfeláldozás, a lemondásra

¹⁰ (Краснощечекова, 2008: 396.)

¹¹ (Dosztojevszkij, 1957: 489.)

való képesség. De fontos megjegyeznünk, hogy Dosztojevszkij a klasszikus fejlődésregény tradícióján túllép: nem azért alkotta a művet, hogy eljuttassa hőst **A** pontból **B** pontba. A regény mindkét szüzséjének alakulása – Natasa és Nelli sorsa – befejezetlen. Nelli megbékélés nélkül hal meg, a szülői átkok pusztító emlékével a lelkében: a kislány nagyapja elátkozta saját lányát, Nelli anyját és elkésett a megbocsátással annak haldoklásakor, viszont ez az anya megátkozta a kislány apját, egykori szerelmét és életének tönkretévőjét. A szüzsé ezen vonala így a semmibe hull bele, a végzetesen elkésett fölismerésekkel és a feloldozó gesztusok hiányával. A másik vonal, Natasa (a Narrátor reménytelen szerelme) sorsa is befejezetlen: szavai a regény végén a lehetséges és mégsem megvalósuló szerelemről és boldogságról szintén a semmibe enyésznek. Ez a nyitott befejezés pedig lehetővé teszi a hősnő sorsának további, tetszőleges variációit, akár a korábbi kisregény, a *Fehér éjszakák* Álmodozójának története. Mindazonáltal hangsúlyozzuk, a művészi gondolat ilyen megvalósítása a „belső ember” el-lentmondásosságának – akár ösztönös, akár tudatos – ismeretén alapszik; a regényekben élénk táruló sorsokból az a fölismerés adódik, hogy a tudattalan káosza bizonyos körülmények, betegesen túlfeszített állapotok között bármiféle egyértelmű döntést lehetetlenné tesz. Dosztojevszkij korai regényeiben a gyermekkor sokszor az adott hős torzult pszichéjének, áldozatszerepének értelmezőjeként jelenik meg. Már a *Szegény emberekben*, Varenyka naplójában megfigyelhetjük ezeket a motívumokat, de *A háziasszony*, *Nyetocska Nyezvanova* és a *Fehér éjszakák* hőseinek sorsában is ezt láthatjuk, vagyis a cselekmény beleveszik a hősök külső és belső világának bizonytalanságába. Ez egyben azt az üzenetet hordozza az olvasó számára, hogy nem a külső, hanem a belső történések az igazán lényegesek, mert a személyes döntések, felismerések, s általában a lelkiismereti és erkölcsi dolgok szerinti életvezetés inkább az egyén kompetenciájához tartozik, semmint a külső, társadalmi determináló tényezők megváltoztatása.

A háziasszonyban a főhős, Ordinov, és szereleme, Katyerina sorsa rövid időre érintkezik, és éppen a gyermekség motívuma által: Ordinov lázalmában visszatér gyermeki énjéhez, s az álomban fölmerülő képek segítségével föltárulnak lelkének mélyebb rétegei, szorongásai, félelmei. Katyerina pedig maga meséli el gyermekkorát Ordinovnak, azt, hogyan került a különös és félelmetes idős férfi, Murin hatalma alá – és maga a történetmesélés úgy hat, mint a lázalom, itt is elmosódnak a körvonalak, félelmek, szorongások és bizonytalan érzelmek kavarnak benne. Ez a történetszál még Gogol *A szörnyű bosszú* című elbeszélésével is párhuzamot mutat, Dosztojevszkij tudatosan rájátszik a népi fantasztikum gogoli változatára, s a névválasztás – Katyerina – ugyancsak erősíti a két mű összetartozásának érzését.

Ha a fejlődésregény dosztojevszkiji változatait vizsgáljuk, meggyőződhetünk arról a tényről, hogy ezekben a művekben nem csupán a hősök „nevelődnek”, azaz, nemcsak az ő lelki, szellemi útjuk kibontakozásának szakaszait követhetjük nyomon, hanem maga az olvasó is végigjár velük egyfajta beavatódási utat. Szembesül az ókori, apolloni fölhívás – „ismerd meg magad” – teljesítésének nehézségével és az önismeretre jutás elkerülhetetlenségével a belső ember (Self) kibontakoztatása folyamatában. Ez az út gyakrabban vezet a mélypont, a szimbolikus Inferno világán keresztül, mintsem a Felvilágosodás világos, racionális nevelési elvei mentén. Dosztojevszkij hősei többnyire eltévednek saját belső *Énjük* labirintusában, s nem mindegyiküket vezeti el az író a megtisztulás utáni új ember megszületéséhez (mint Raszkolnyikovot a *Bűn és bűnhődés* Epilógusában, vagy Aljosa Karamazovot utolsó regényében). Ám az „összeroppanó” hősök – Miskin, Sztavrogin, Ivan Karamazov – mellett fölillantja a nyitott sorsok lehetőségét: ilyen *A félkegyelműben* a mellékszereplők közül a félig gyermek

Kolja és az ugyancsak nagyon fiatal Vera alakja, *A kamaszban* Arkagyij, *A Karamazov testvérek*-ben még Aljosán kívül a szintén fiatal kamasz Kolja Kraszotkin is. Dosztojevszkij regényeiben a gyermekalakok és a világ „hívásaitól” még nem érintett fiatalok hordoznak egyfajta reményt: tragédiák szemtanúiként, mások vagy saját maguk hibáinak fölismerőiként lehetőséget kapnak az önmegismerésre, s ezzel együtt magasabb lelki, szellemi állapot elérésére. Ám ez már cselekményesen nincs benne a regényekben.

3. A NEVELÉS TÁRSADALMI FORMÁI DOSZTOJEVSZKIJ MŰVEIBEN: AZ ISKOLA MINT GYERMEKTÁRSADALOM

Dosztojevszkij regényeiben gyakran megjelenik valamilyen oktatási, nevelési intézmény – iskola, panzió – a hősök életrajzában, jellemzésének fontos elemeként. Ezeknek az „iskola-szűzséknek” a közös jellemzője – akár a *Feljegyzések az egérlyukból*, *A félkegyelmű*, *A kamasz* vagy *A Karamazov testvérek* „iskoláira” vagy iskolás csoportjaira gondolunk – abban ragadható meg, hogy az író igen kritikusan ábrázolja az intézmények belső világát, a gyermekséget sem idealizálja, nagy lélektani érzéssel és tudással mutatja be a gyermektársadalmak kíméletlenségét, a nyájszellem rossz megnyilvánulásait, a felnőtt társadalom bűneinek visszatükröződését. Ezek az iskolai közösségek vagy csak esetleges gyermekcsoportok egyáltalán nem a gyermeki ártatlanság képviselői, köztük is ugyanazok a szenvedélyek uralkodnak, mint a felnőtt világban – féltékenység, irigység, zsarnokoskodás, versengés, érzelmi zsarolás stb. – csak még képlékeny formában, amelyet lehet (sőt, kell!) jó irányba terelni. Az iskola mint börtön vagy büntetőtábor (oroszul *katorga*) egyik átütő erővel megrajzolt változata a *Feljegyzések az egérlyukból* című kisregényben, a főszereplő visszaemlékezéseiben bukkan föl. Az „átkozott gyermekkor” kifejezés kétszer is előfordul a mű második részében, amikor az odúlakó elmondja volt iskolatársaihoz kapcsolódó, rossz emlékezetű kalandját.

„Iskolatársam sok akadt nekem Pétervárott, de én nem barátkoztam velük, sőt nem is köszöntem nekik az utcán. Bizonyára elmentem volna más hivatalba szolgálni csak azért, hogy ne legyek együtt velük, és egy csapásra szakítsak egész gyűlölt gyermekkorommal. Átok arra az iskolára, azokra a szörnyű börtönövekre.”¹²

A másik, még részletesebb kép a gyermekkori szenvedésekről az odúlakó önértelmezéséhez szolgál magyarázattal, eltorzult lelki fejlődésének okát az iskola (és általában az iskolák) rossz közegében, alkalmatlan nevelési eszközeiben látja. A gyermek belső világának meg nem értése, a fejlődését irányítani képtelen pedagógia egyenesen vezet a még torzabb felnőtt társadalomhoz.

„Azon az éjszakán képtelennél képtelenebb álmokat láttam. Nem csoda: egész este nyomott iskolai életem börtönöveinek emléke, és sehogy se tudtam megszabadulni tőle. Abba az iskolába távoli rokonaim dugtak be, akiktől függtem, és akikről azóta sem tudok semmit a vilá-

¹² (Dosztojevszkij, 1980: 62.)

gon; mint árvát dugtak be oda, aki már elgyötrődött az ő szemrehányásaiktól, és némán töprengve, vadul nézett mindenre maga körül. Társaim dühös és kegyetlen gúnnal fogadtak azért, mert egyikükhöz sem hasonlítottam.”¹³

Az odúlakó pontos lélektani elemzést ad az értelmileg fejlett, de lelkiileg sebzett fiú és társai konfliktusáról; utóbbiakra jellemző az átlaghoz tartozás, a nyájszellem, az erősebbhez igazodás. E két pólus közt az ellenséges viszony egész életre megmarad, nincs megbékélés, közeledés a fejlettebb és tudatosabb személyiség és az öntudatlan, igazodó nyáj között. Az odúlakó által képviselt első típusban kialakul és beteges formát ölt a büszkeség, sőt, gőg (mert különbnek érzi magát a többiekénél), a másik csoportban, az „osztálytársakban” pedig rögzül egy önelégült közepszerűség, különösebb szellemi igények nélkül, s ezáltal el is sorvadnak bennük az alkotó erők, a tehetség kibontakozásának csírái. Egy és ugyanazon bűn két oldala: a másik iránti szeretet hiánya. Olyan közegben élnek, ahol az egymás iránti szeretet és jóindulat követelményét senki nem támogatja, így a gyermekekkel, fiatalokkal együtt növekszenek a lelkükben gomolygó, torz, önző, ellenséges indulatok.

A *félkegyelmű*ben is lényeges szerepet kap a gyermektársadalom bemutatása, annak a folyamatnak az ábrázolása, hogy miként változik át az összeverődött, vad gyerekcsapat egy szereteten alapuló, tisztultabb lelkű közösséggé. Miskin svájci életének fontos epizódja a falusi gyerekek és Marie, a megbecstelenített lány története. Mivel a felnőtt társadalom kiveti magából a szerencsétlen „bűnös” lányt, ezért a gyerekek is „büntetik” őt, csúfolják, megdöbölják, megalázzák – anélkül, hogy tudnák, mit is cselekszenek. Miskin, a „félkegyelmű”, akit idegbetegsége miatt, gyógykezelés céljából küldött Svájcba orvosa és gyámja, döbönti rá őket oktalan és kegyetlen viselkedésükre, s éppen gyermeki, együgyű lényében rejlő tisztaságával sikerül megváltoztatnia a gyerekeket, s egymást szerető, értelmes közösséggé alakítani őket, akik Marie-t is szeretetükbe fogadják. Ebben az epizódban sok szimbolikus és biblikus mozzanat is összesűrűsödik: a többség ítélezése a lány felett János Evangéliumának házastörő asszonyról szóló példázatát idézi föl, Miskin „együgyűsége” a „boldogok a lelki szegények, mert ők elnyerik Isten országát” kijelentésre rímel (de úgy, hogy az olvasónak föl kell tennie a kérdést: vajon „boldog”-e Miskin ebben az értelemben?). Az öntudatlan, ellenséges indulatú csődület Jézus gúnyolóit, kízóit juttatja eszünkbe, akik „nem tudják, hogy mit cselekszenek”. Svájc, mint ennek az epizódnak színhelye, szintén mélyebb jelentést hordoz: a 18. századi nagy pedagógusokat, Lavatert, Rousseau-t hozzák az emlékezetbe, Miskin pedig – az evangéliumi asszociációk mellett – az igazi Nevelő szerepében mutatkozik meg. Ez az epizód azonban időtlenül lebeg a pétervári cselekmény zaklatott világa fölött, mint emlék, vagy egy nagyszerű példa, amelyet már nem lehet másodszor megismételni. Miskin a pétervári közegben is lényegében ugyanazokkal az eszközökkel próbálja a környezetében pusztító indulatokat megbékíteni, az embereket közelebb hozni egymáshoz, de erőfeszítései kudarcra ítéltnek. A 19. századi orosz írók közül Alekszandr Herzen *Ki a bűnös?* című regényében tűnik föl Svájc ilyen szimbolikus helyszínként: a derék Joseph, a főhős, Beltov nevelője is Svájcból származik, és jellegzetesen azokat a nemes, felvilágosodás kori eszményeket képviseli, amelyek

¹³ (Dosztojevszkij, 1980: 69.) Ezeknek a traumatikus gyermekkori élményeknek az ábrázolásához Dosztojevszkij irodalmi forrásokból is bőven meríthetett ihletet, jól ismerte Dickens regényeit, de nem csupán valamiféle szentimentális visszacsatolásról vagy társadalmi érdeklődésről van szó, hanem egy mélyebb lélekismeret, a személyiség fejlődésének defektusai vagy elakadásai érdeklik az író.

a 19. század közepén már nem voltak időszerűek és elégségesek a személyiség formálódásának, az önmegismerés és az élet küzdelmeinek segítéséhez. Vagy fogalmazhatunk úgy is, hogy a racionális belátáson, a pozitív életszemléleten alapuló nevelési elvek nem tudtak hatékonyan működni a személyiség mélyebb rétegeiből előtörő ellentmondások értelmezésében, kezelésében.

Dosztojevszkij további regényeiben, s az öt nagyregényben a nevelés témája, az emberi személyiség fejlesztésének eszménye egyre fontosabb szerepet kap. Az foglalkoztatja az írókat, hogy miként lehetne megtalálni az utat a belső emberhez, s ezzel legyőzni a tehetetlenségi erőt, a determinizmust, s eljutni egy magasabb rendű személyiség kibontakozásához. Egyre erőteljesebben körvonalazódnak az író ideáljai: az individualizmus helyett a közösség pozitív működése, amelyben az egyén nem veszti el arcukat, fejlett személyiségek egyenrangú, egymást támogató gyülekezetét alkotják. Az orosz kultúrában mélyre nyúló gyökerei vannak a *közösségi, gyülekezeti szellemnek* (общинность, соборность), s a 19. században az egymással vitatkozó nyugatos-szlavofil társadalmi és filozófiai irányzatok felszínre hozták az orosz nép mentalitásáról, lelkületéről, legfőbb sajátosságairól vallott nézeteket. A szlavofilek és Dosztojevszkij is úgy látja, hogy az orosz kultúra megújulásának záloga a nép, de nem az aktuális elhanyagoltságában, hanem potenciálként, a felszín alatt rejtőzõ belső erők, értékek föltárása nyomán kibontakozó eszmény hordozójaként. Ennek a gondolatnak a művészi megfogalmazását láthatjuk *A Karamazov testvérek* kompozíciójába beépülő „ifjúsági regény”, azaz, Iljusecska és társai történetében. Az apja becsületét szenvedélyesen védő kisdíjakot ugyancsak kiközösítik az iskolatársak, ezúttal is ugyanolyan szerkezete van a konfliktusnak, mint az odúlakó vagy Marie történetében: egy mindenki ellen, vagy akár megfordítva: mindenki egy ellen. Aljosa Karamazov játssza el azt a szerepet, amit *A félkegyelmű* svájci epizódjában Miskin, vagyis rádöbben a fiúkat magatartásuk, gondolkodásuk hibás motívumaira. Igazi pedagógiai érzékkel és tisztánlátással közelít az ellenséges indulatoktól fűtött fiúcsapathoz és az ugyancsak ádázul küzdő, magánya és igazsága tudatában büszke Iljusecskához, hogy végül összebékítse őket a szeretet jegyében. A megbékélés éppen azért jöhetett létre, mert megtörtént a mélyben rejtőzõ értékek, valamint a részigazságok föltárása mindkét táborban. A végkifejlet tragikumát – Iljusecska betegségét és halálát – ez a megbékélés enyhíti, emeli ki a veszteség és a jóvátehetetlenség mélységéből. A *dialogikusság* emlegetése Dosztojevszkij ábrázolásmódjával kapcsolatban lassan közhellyé válik, ám mégsem tudjuk megkerülni, amikor regényeinek bizonyos kulcsmozzanatait igyekszünk leírni, értelmezni. Aljosa „pedagógiai sikere” is ebben rejlik: amikor kapcsolatba kerül a fiúkkal, valóban *párbeszéd* jön létre köztük, azaz, a kommunikáció az Én – Te pólusokat összekötő tengely mentén történik, nem egy hierarchikus sémában (felnőtt – gyermek). Ebben a párbeszédben mindenki személyesen mondhatja el véleményét, de a felelősség, a részvétel, a megértés, a jóhiszeműség követelményével is szembesíti őket Aljosa. A mélyben meghúzódó „belső embert” igyekszik megszólítani, felszínre hozni, mert csak így van esély az egymást megértő közösség létrehozására. Ez a regényréteg is gazdag szimbolikus jelentésekkel van átítva, bőséges szakirodalom foglalkozik értelmezésükkel, melyekre itt nem térek ki, mivel a kutatás célja ezúttal Dosztojevszkij nevelés iránti érdeklődésének bemutatása, a regényeiben folyamatosan tetten érhető pedagógiai motívumok föltárása.

4. A GYERMEKEK ÉS A NŐK MINT A REGÉNYHŐSÖK PÁRTFOGOLTJAI

A *Bűn és bűnhődés*ben, az *Ördögökben* és *A kamaszban* a gyermekek és a nők igen gyakran az áldozat szerepében tűnnek föl. A *Bűn és bűnhődés*ben a gyermek-téma végigkíséri a főhős alakját és cselekedeteit: az első részben, Raszkolnyikov álmában gyermekkorának egy epizódja bukkan elő, realiztikus képek az álom fantasztikus dramaturgiájában. Az álom egy agyonhajszolt ló halálra verésének jeleneteit mutatja, melyben egyúttal sűrítetten fölismerhető a valóságos élet képlete: a felnőtt világban uralkodó erőszak, durvaság, gyöngeség és közömbösség visszatükröződése a gyermeki tudatban. Az álomjelenetben az igazságtalanságra, az értelmetlen erőszakra, önkényeskedésre csak a gyermek reagál adekvát módon, csak ő érez együtt a szerencsétlen, megkínzott állattal és száll szembe a kocsis, Mikolka (aki a lovat ütlegeli) agresszivitásával. Az álomban a tudattalan szféra képei az együttérzés, a szánalom érzését hozzák elő. A már fentebb említett pszichológiai elemzésben Tényi Tamás rávilágít az álom szimbolikájának gazdag jelentéskörére és a jelenetek lélektani relevanciájára. A következő „gyermekjelenetekbe” már bekapcsolódnak a női szereplők is, nevezetesen Marmeladov családja, a kiskorú gyerekek mellett anyjuk, Katyerina Ivanovna és Szonya (Marmeladov első házasságából származó lánya). Ők mindannyian valamilyen módon a családfő alkoholizmusának, gyengeségének áldozatai, bár a szerepek nem statikusak, mert Katyerina Ivanovna Szonyával szemben válik sértő féllé, amikor a lányt – érzelmi ráhatással – a prostitúció útjára tereli. A család fenntartásának, megmentésének ára a mostohalánya tönkretétele, „lelki halála” lesz. Az ilyen szerepváltásokból az derül ki, hogy a belső motivációk és a külső cselekedetek gyakran széttartó irányokba futnak, hol tudatosan, hol öntudatlanul csapják be önmagukat a hősök. Ezt a pszichológiai csapdát Dosztojevskij más összefüggésben úgy jellemzi: „hazugság a hazugságot menti,” vagyis Szonya belekényszerítése az önpusztító, emberi méltóságot, személyiséget megcsúfoló szerepbe egy altruisztikus „áldozathozatal” szükségszerű rítusának tűnik föl, holott a lelke mélyén mindkét nő (Szonya és Katyerina Ivanovna) tudja, hogy ez bűn, és nem lett volna szabad ebbe az irányba menni. A Dosztojevskij-regények ún. áldozat-szereplőinek a pszichogramját érdemes külön is elemezni: néha arra derül fény, hogy ezek az áldozatok sem egészen ártatlanok, még a gyermekalakok közt is vannak olyanok, akikben fölismerhető „Ádám öröksége”, vagyis a bűn iránti fogékonyság, elég, ha *A Karamazov testvérek* fiúcsapatának tagjaira utalunk. A gyermeki természet azonban még könnyen alakítható, nem véletlen, miért mondja Jézus, hogy „ilyeneké a mennyek országa” (Mt 18,17): a nyitottság, a befogadásra való készség és a feltétlen bizalom azok a lelki adottságok, az a „jó talaj”, amelyben ki tud kelni és felnőni a belé vetett mag (Lk 8,12–15). Mindenekelőtt épp ez indokolja, hogy Dosztojevskij és a nevelés kérdése a kutatásban nagyobb hangsúlyt kapjon.

Raszkolnyikov útján, amikor a regény elején, gyötrődve az uzsorásasszony megölésének tervével a Vasziljevskij-sziget felé ment, még egy olyan jelenet játszódik le, amelyben a „nő”, a „gyermek” és az „áldozat” összefonódik: egy zömök, testes úriember követett nyomon nyilvánvaló sötét szándékkal egy fiatal lányt, akin láthatóak voltak a rajta elkövetett becstelenség nyomai (rendetlenül felöltött ruha, kábaság, levertség). Az ismeretlen férfi – „piroszposzgas, rózsás ajka fölött kicsi bajusz” – egyike a Dosztojevskij-regények tipikus kéjencfiguráinak. A leányka pedig szintén egy a jellegzetes áldozat-alakok közül, aki épp a gyermeki és

a felnőtt lét határán van, de beletartozik az áldozattá váló nők sorába is, mint Varenyka (*Szegény emberek*), Nyetocska (*Nyetocska Nyezvanova*), Katyerina (*A háziasszony*), Nelli (*Megalázottak és megszomorítottak*), Szonya (*Bűn és bűnhődés*). Fontos megjegyeznünk, hogy ezekben a jelenetekben már a korai regényektől kezdve megjelenik egy harmadik figura is, a „lovag”, a „megmentő”, aki igyekszik elhárítani a veszélyt, megmenteni a nőt vagy gyermeket a gonosztól. Ez a motívum a nagyregényekben is mindvégig megtalálható. A *félkegyelműben*, mint már utaltunk rá (az elcsábított fiatal lány esete), hangsúlyozottan jelen van, a svájci Marie történetében és Nasztaszja Filippovna sorsában is, más-más művészi funkcióval. Miskin alakjához pedig társul a „szegény lovag” képe, melyre a többi szereplő is reflektál, miután Aglája provokatív módon „leleplezi” őt Puskin versének elszavalásával és Miskinre alkalmazott kis szövegváltoztatással. Külön figyelmet érdemel az a kérdés, hogy a lovagnak miért nem sikerül szinte sohasem megmentenie az áldozatiságra predesztinált nőt: Makar Gjevuskin nem képes Varenykának biztos védelmet nyújtani, Ordinov nem tudja legyőzni Murint, s Katyerina az öreg fogságában marad; Raszkolnyikov is erőtlen a „testes úriemberrel” szemben. Más kérdés, hogy az ő lelkében az agresszor is megnyilvánul, két nő meggyilkolásának a bűne terheli. A *Megalázottak és megnyomorítottakban* Ivan Petrovics minden igyekezete ellenére sem Natásának, sem Nelinek nem tud hatékony segítséget nyújtani, A *félkegyelműben* Miskin pedig Nasztaszja Filippovnáat a legnagyobb segítő szándék mellett is a halálba, Agláját pedig elhibáztott életútra juttatja. Karen Sztjepanyan orosz irodalomtörténész a regények „nemeslelkű lovagjai”-nak – mint Don Quijote, Miskin – kettősségéről megállapítja, hogy miközben minden erővel igyekeznek jót tenni és a rosszat megakadályozni, azoknak, akiknek segíteni akarnak, több rosszat okoznak, mint jót.¹⁴ Az élet feladatának sikeres teljesítése újfent előtérbe hozza a nevelés és az önmegismerés kérdését: amíg a hős nem tesz szert erre a tudásra, a jó törekvései is vereséget szenvednek, a démonnal szemben erőtlen marad.

5. A NEVELÉS KÉRDÉSE FONÁK OLDALRÓL: A MEGRONTÁS, A GYERMEK VAGY A FIATAL LÁNY TÖNKRETÉTELE DOSZTOJEVSZKIJ REGÉNYEIBEN – AVAGY AZ „ANTIPEDAGÓGIA” ESETEI

Az író korai műveitől kezdve állandó szüzsés elemként jelenik meg a gyermekek és a nők megrontása (fizikai és szellemi síkon), vagy ennek kísérlete, más szavakkal, a személyes befolyással, „gondviselői” pozícióval való visszaélés a fiatal, naiv vagy kiszolgáltatott személyek kárára. (Ennek a jelenségnek az archetípusát fölismerhetjük a görög mitológia egyik történetében: Laiosz, Oidipusz apja még fiatalemberként Pelopsz királynál vendégeskedik, s azzal az ürüggyel, hogy megtanítja vendéglátója fiát, Krüszipposzt kocsit hajtani, elrabolja és megrontja a fiút, ahogy Euripidész tragédiája közvetíti a mítoszt. Később aztán Pelopsz átka beteljesedik Laiosz fölött, akit saját fia, Oidipusz gyilkol meg az ismert mítosz szerint.) A *háziasszonyban* ez a kísértői, megrontói motívum Katyerina előtörténetében és Ordinov lázalmában jelenik meg. A *Nyetocska Nyezvanovában* a mostohaapa megtanítja a kislányt hazudni, visszaél annak őszinte, gyermeki bizalmával és szeretetével. A *megalázottak és megszomorítottak* című regény egyik fontos szereplője, Valkovszkij már megelőlegezi a későbbi nagy regények ún. démonikus, csábító alakjait (leginkább Sztavrogint). Ennek egyik változatát ismerhetjük föl

¹⁴ (Степанян, 2013.)

Szvidrigajlov alakjában is (*Bűn és bűnhődés*): az ő lelkét egyaránt terheli egy gyermek megrontása és egy védtelen nő (Dunya, Raszkolnyikov húga) érzelmi zsarolása, becsületének tönkretétele. A büntetés azonban őt is utoléri: az eltitkolt bűn öli meg, ahogy az öngyilkossága előtti rémálom előre vetíti. *A félkegyelműben* – amint már említettük – Nasztaszja Filippovna és Marie sorsába épül be a csábítás és megrontás motívuma. Az *Ördögökben* pedig a pók és pókháló jelképében kap magyarázatot Sztavrogin sorsa: a lényéből áradó félelmetes, mágikus erő magához vonzza a nőket (társadalmi státusztól és személyes értékektől függetlenül – a gyermeklány Matrjosa, az együgyű Marja Lebjadkina, anyjának társalkodónője, Dása és a büszke úri kisasszony, Liza Tusina egyaránt áldozatai lesznek, s mindegyik önként megy bele ebbe a csapdába). Ugyanez az erő egy ideig a férfiakat is megigézi, Satov, Kirillov és Pjotr Verhovenszkij ennek a „megszállottságnak” bizonyos fokozatait képviselik a regényben. Sztavrogin bűne abban áll, hogy a személyéből áradó erőt nem vonja ellenőrzése alá, kétértelmű helyzetekben hagyja (és alkalmasint vissza is él a nők érzelmeivel) a vele kapcsolatba kerülő nőket és férfiakat, akik kezdetben felnéznek rá, valami magasabb rendű értéket remélve várnak tőle „megváltást”, útmutatást érzelmi, filozófiai vagy közösségi szinten. Sztavrogint is ugyanaz a büntetés éri utol, mint Szvidrigajlovot: a teljes reménytelenség állapotában önkezével vet véget életének, a démon legyőzi benne az embert. Ebben a regényben a rossz nevelés témája egy másik szálon is nagy hangsúlyt kap: Sztjepan Trofimovics Verhovenszkij (Pjotr apja), Sztavrogin nevelője, azzal viszi téves irányba a rá bízott fiatalokat, hogy hamis ideálokat közvetít nekik, saját életében is ellentmondásba kerül a gyakorlat és az elmélet, s végül elveszti hitelességét. Amint már említettük Pirogov pedagógiai elveiről szólva: csak a belső, lelki-szellemi egység és az őszinte személyiség garantálja a sikeres nevelői szerepet, s az idősebb Verhovenszkij itt bukik el. Az önismeret hiánya, amint sok Dosztojevszkij-hős esetében, nála is hamis ideálokat és elvétett életutat eredményezett. A regényben azonban ez a figura halála előtt eljut a megtéréshez, a hibái belátásához és megbánásához; szálnalmassá, nevetségessé válik a világ szemében, miközben leveti magáról a hazugságokból szövődött burkot és a feltárult Igazság (Истина) fényében távozik a világból.

Dosztojevszkij utolsó regényében, *A Karamazov testvérekben* még bonyolultabb, árnyaltabb rendszer épül a megrontás szüzséjére: az apa (vagyis az ős) Fjodor Pavlovics Karamazov bűneinek láncolatában, Grusenyka előtörténetében variálódnak a már ismert elemek, motívumok. De ugyanakkor ebben a regényben jut kifejezésre leghatározottabban az a pozitív ideál, ami Dosztojevszkijt mindig is foglalkoztatta: Zoszima sztarec és Aljosa, valamint Aljosa és az iskolás fiúk kapcsolata a Tanító és Tanítvány valóságos és szimbolikus (sőt, evangéliumi asszociációkat tartalmazó) egységére, lelki-szellemi dialógusára ad példát.

E gondolatsor, vagyis az „antipedagógia” (a tágabb értelemben vett csábítás, megrontás) témájának lezárásaképp az evangéliumok tanúságára szeretnék hivatkozni. Jézus Krisztus tanítása a Máté Evangéliumban így hangzik: „Bizony mondom néktek, ha meg nem tértek és olyanok nem lesztek, mint a kis gyermekek, semmiképpen nem mentek be a mennyeknek országába” (Mt 18,3). Lukács Evangéliumában is hangsúlyos Jézus és a gyermekek kapcsolata: „Engedjétek, hogy a kis gyermekek énhozzám jöjjenek, és ne tiltsátok el őket; mert ilyeneké az Istennek országa” (Lk 18,16). A gyermeki állapot eredendő tisztaságára mutat rá Jézus, s elhangzik szájából az óvás és figyelmeztetés, hogy ne érje rontás, bántódás az ártatlanságot:

Aki pedig megbotránkozott egyet e kicsinyek közül, akik én bennem hisznek, jobb annak, hogy malomkövet kössenek a nyakára és a tenger mélységére vessék. Jaj a világnak a botránkozások miatt! Mert szükség, hogy botránkozások essenek, de jaj annak az embernek, aki által a botránkozás esik (Mt 18, 3–7).

Dosztojevszkij regényeiben – ahogy az említett példákban láttuk – éppen ez a mozzanat, a „jaj a világnak...”, „jaj annak az embernek...” ábrázolódik sok változatban. Az író azonban nem áll meg a világ állapotának reális, bűnös valóságánál, e valóság művészi megjelenítésénél, hanem egyúttal keresi az újjászületés példáit és lehetőségeit is. A megtéréshez kapott kegyelem ugyanis nem függeszti föl az ember életfeladatát, a tökéletesedés, a jobbá válás mindennapi kötelességét; a földi pályán a nevelés és a tanítás, mint Jézus útmutatásai, intései, mindvégig érvényesek maradnak.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Dosztojevszkij, F. M. (1957): Nyetocska Nyezvanova. (Ford. Devecseriné Guthi Erzsébet.) Dosztojevszkij, F. M. *Feljegyzések a holtak házából. A nagybácsi álma. Nyetocska Nyezvanova.* (Orosz remekírók), Európa Kiadó, Budapest.
- Dosztojevszkij, F. M. (1980): Feljegyzések az egérlyukból. (Ford. Makai Imre.) Dosztojevszkij, *Egy nevetséges ember álma.* Európa Kiadó, Budapest.
- Dukkon Ágnes (2011): Достоевский и психология – Карл Густав Карус (1789-1869) в кругозоре писателя. Ražny, Anna (red.) *Fiodor Dostojewski i problemy kultury.* Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, 263–274.
- Heisenberg, W. (1983): *A rész és az egész. Beszélgetések az atomfizikáról.* 3. kiad. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Szabó Miklós (2003): *Az orosz nevelés története (988–1917).* Akadémiai Kiadó–Pro Print, Budapest–Csíkszereda.
- Tényi Tamás (2013): A (haldok)ló: A Szelf ellentmondásosságának mintázatai egy Raszkolnyikov-álomban és Nietzsche összeomlásában. In: *Psychiatria Hungarica*, 28 (3), 239–260.
- Vanyó László (2010): *Nüsszai Szent Gergely teológiai antropológiája.* Jel Kiadó, Budapest.
- Власкин Ал. (2007): «На перекрестках человеческой природы: Мужское – Женское – Детское в художественном мире Достоевского». *Достоевский и мировая культура.* Альманах № 22. Москва, 204–219.
- Достоевский, Ф. М. (1981): Дневник писателя. Достоевский, Ф. М. *Полное собрание сочинений в 30-и томах.* (1972–1988), Наука, Ленинград. т. 23.
- Иванов, В. (2007): «“Огромная наша надежда” или женственность “русской идеи” у Достоевского». *Достоевский и мировая культура.* Альманах № 22. Москва, 220–236.
- Краснощекова, Е. (2008): *Роман воспитания – Bildungsroman на русской почве.* Изд. «Пушкинского фонда», Санкт-Петербург.
- Пирогов, Н. И. (1952): Вопросы жизни. Пирогов, Н. И. *Избранные Педагогические Сочинения,* АПН, РСФСР, Москва.
- Степанян, К. А. (2013): *Достоевский и Сервантес: Диалог в большом времени.* Языки Славянской Культуры, Москва.

VARGA Gyöngyi

„Az anyaméh gyümölcse jutalom?” – gyermektelenség a Biblia világában

Absztrakt

Az Ószövetség világában tisztában voltak azzal, hogy *gyermeknek életet adni nem elsősorban emberi elváráson alapuló kötelesség, hanem mindenek előtt Istentől kapott lehetőség*. A történeteket olvasva ugyanakkor gyakran szembesülünk a gyermektelenség inségével, a meddőség, terméketlenség szomorú és reménytelen helyzeteivel. Ebben a tanulmányban azt a nagy kérdéskört járjuk körül, hogy a bibliai emberek hogyan élték meg a gyermektelenség tapasztalatát, hogyan „dacoltak” a nők a biológiai terméketlenséggel, ennek milyen lenyomatai vannak az egyes szövegekben, és milyen teológiai reflexiók, illetve etikai dilemmák kapcsolódnak ezekhez a sorsokhoz, döntésekhez, az ókori mediterrán társadalmi normarendszer keretei között.

Kulcsszavak: Ószövetség, anyaság, anyaméh, terméketlenség, őszülők történetei, ígéret, ókori mediterrán társadalmi normarendszer.

„The fruit of the womb is GOD’s reward?” - Barrenness in the World of the Bible

Abstract

In the world of the Old Testament *giving birth to a child is not a duty arising from human expectation, but, first and foremost, a chance given by God*. Reading the stories one often faces with the distress caused by childlessness, the grief and hopeless situations of infertility and sterility. This study is aimed at exploring this complex problem, the way people from the Bible experienced childlessness, how women „defied” biological infertility, what prints individual texts have preserved, what theological reflections and dilemmas of ethics are related to these fates, decisions in the normative system of ancient Mediterranean societies.

Keywords: Old Testament, maternity, womb, barrenness, patriarchal – matriarchal narratives, promises, Mediterranean society and norm-system in the antiquity.

1. GYERMEKÁLDÁS

A 127. zsoltár 3. verséből vettem a címadó mondatot, amit kérdésként fogalmaztam át. A zsoltáros Isten iránti bizalommal így vall: „*Bizony, az ÚR ajándéka a gyermek, az anyaméh gyümölcse jutalom.*”¹ Mindnyájan értjük és tudjuk, hogy milyen nagy igazságot fogalmaz meg a szentíró ebben a mondatban. Ugyanakkor azonban a Bibliát olvasva nagyon gyakran szembesülünk az ellenkező tapasztalattal is: a gyermektelenség ínségével, a meddőség, terméketlenség szomorú és reménytelen helyzeteivel...

Ebben a tanulmányban azt a kérdéskört járjuk körül, hogy a bibliai emberek világában hogyan élték meg a gyermektelenség tapasztalatát, ennek milyen lenyomatai vannak az egyes szövegekben, és milyen teológiai reflexiók kapcsolódnak ezekhez a történetekhez.

A fent idézett zsoltárversben szereplő két kifejezés, amelyeket ajándékként és anyaméhként ad vissza a protestáns fordítás, több árnyalatot is magukban foglaló szavak. Az első szó, amely héberül így hangzik: „*nahala*” egyszerre jelent ajándékot, adományt, birtokot, örökséget, örökrészt. A fiúgyermekre – hímnemű többes számú kifejezés áll itt, a szövegben² – a családban Isten adományaiként tekintettek, akik majd a nemzedékek egymásutánjában örökölni kapják a Magasságostól a jövőndőt. Az apa, aki megfogalmazza ezt a hitvallást, meg van győződve arról, hogy a fiú utódok életén keresztül valósággá válnak, sőt egyre inkább kibontakoznak Isten ígéretei és áldásai.³ Természetesen a lányok is számítottak a családban, de értékük, pozíciójuk egyértelműen a fiúk mögé sorolódik be a bibliai idők patriarchális szemléletmódja értelmében.⁴

A másik kifejezés a zsoltárversben héberül így hangzik: „*be'ten*”, amely szintén több jelentéssel bír. A hasat, altestet, a bensőt, a test belsejét értik alatta, ám ha nőkre vonatkozik, leggyakrabban az anyaméhet jelöli a szövegekben a másik, kizárólag anyaméhet jelentő „*re-hem*” kifejezés szinonimájaként.⁵ Érdekes módon a héber nyelvben ez utóbbi fogalommal cseng össze az irgalom szava („*raham*”) is.

¹ A Zsoltárverset a protestáns revideált új fordítás szerinti fordításban idézem, ám tanulságos összevetni más bibliafordítások szövegeivel. A Szent István Társulat által megjelentetett bibliafordításban így olvassuk ezt a mondatot: „Lám, a gyermekek az Úr ajándékai, a test gyümölcse jutalom.”

A Káldi-Neovulgáta fordítás szerint pedig így:

„Íme a gyermek örökség az Úrtól, a méh gyümölcse jutalom.”

² A főnév hímnemű többes számú alakja nyelvi értelemben gyűjtőfogalomként, „kollektívum”-ként is értelmezhető: a csoportot, közösséget jelző fogalmakba adott esetben beleértették a nőket, leánygyermekeket is.

³ Így örököli az áldásokat, ígéreteket Ábrahám után fia: Izsák, unokája: Jákób és dédunokája: József is Mózes első könyvének pátriárka-történeteiben (1Móz 12–50).

⁴ Azt tényként kell elfogadnunk, hogy az ószövetségi kánonként előttünk álló komplex és sokszínű irodalom háttérében az ókori Közel-Kelet patriarchális társadalmi viszonyai húzódnak meg. A szövegekben könnyen tetten érhető a férfi-perspektíva: ott tükröződik mind a világképekben, az élet történéseire adott reflexiókban, mind pedig a lelki-ségben, istenképekben és a teológiai kijelentésekben.

⁵ Jeremiás próféta elhívás-történetében (Jer 1,5) is szinonimaként szerepel a két kifejezés: „Mielőtt megformáltak az anyaméhben (*be'ten*), már ismertelek, és mielőtt a világra jöttél (szó szerint: kijöttél az anyaméhből – *re-hem*), megszenteltelek, népek prófétájává tettelek.”

A gyermek mint az anyaméh gyümölcse, a felnőtt emberi élet legnagyobb áldása a bibliai emberek látásmódja szerint. Nem érdem, nem is juss a gyermekáldás, hanem az Örökkevaló szuverén adománya. Tőle, gondviselő jóságából származik minden jó, ezért a nők termékenysége, az anyaság is Isten áldás-ajándéka – a szó legteljesebb értelmében.⁶

„A gyermekszülés nem öncélként jelenik meg, és nem is úgy, mint a nő méltóságának vagy identitásának egyedüli forrása.”⁷ Az Ószövetség világában tisztában voltak azzal, hogy gyermekeknek életet adni nem elsősorban emberi elváráson alapuló kötelesség, hanem mindenek előtt Istentől kapott lehetőség.

A 128. zsoltár 3–4. verse, amely a 127. zsoltárral párban áll, mindezt így juttatja kifejezésre:

„Feleséged olyan házad belsejében, mint a termő szőlőtő; gyermekeid (fiaid) olyanok asztalod körül, mint az olajfacsemeték. Ilyen áldásban részesül az az ember, aki féli az Urat.”

E zsoltárversek az ószövetség családképét tükrözik, vagyis azt a „világ- és életrendet”, amelyben a kis közösségek létét, boldogulását az alapvetően szűkös lehetőségek között a családi élet áldásai garantálták. A zsoltármondatok teológiai üzenetében ezek a fogalmak érnek össze: termékenység – boldog élet – áldás – remény – jövő. Mivel a bibliai emberek alapvetően agrártársadalmi keretek között éltek, földet műveltek és állatokat tenyésztettek a legelőkön, ezért találkozunk a szövegekben a termékenység növényi metaforáival: a gyümölcs, a szőlőtő, az olajfacsemeték említésével.

Nagyon izgalmas kérdés e szövegek hatástörténete: a Lukács szerinti evangélium elején, Mária és Erzsébet találkozásának elbeszélésekor az evangélista tudatosan reflektál ezekre az ószövetségi zsoltármondatokra. Az első fejezet 39–42. verseiben ezt olvassuk:

„Azokban a napokban útra kelt Mária, és sietve elment a hegyvidékre, Júda egyik városába. Bement Zakariás házába, és köszöntötte Erzsébetet. Amikor Erzsébet meghallotta Mária köszöntését, megmozdult a magzat a méhében. Betelt Erzsébet Szentlélekkel, és hangos szóval kiáltotta: Áldott vagy te az asszonyok között, és áldott a te méhed gyümölcse!”

Az áldott állapotban lévő Mária és Erzsébet Lukács evangéliumának nyitányában két olyan női szereplő, akik életsorsa a keresztény közösségek számára az Istenre hagyatkozó ember példáját testesíti meg. A hajlott koráig meddő Erzsébet és a Szentlélektől érintett Mária a Magasságos Istenben bíznak: ezzel a bizalommal élik át az irgalom csodáját.

⁶ Lásd (Jewish Virtual Library) „barreness” és „fertility” szócikkeit.

⁷ Seben Glória fogalmazza meg ezt a gondolatot a Kötőszó evangélikus blog egy cikkében. Lásd (Seben, 2016).

2. TISZTESSÉG ÉS SZÉGYEN

Mielőtt sorra vennénk azokat a fontos bibliai történeteket, amelyek a gyermektelenség és meddőség küzdelmes tapasztalataira reflektálnak, és Isten gondviselésének „személyre szabott” útjairól vallanak, előbb vessünk még egy oldalpillantást arra a történeti, társadalmi valóságra, amelyben ezek a szövegek megszülettek!

A Földközi-tengert övező ókori mediterrán társadalmakban az emberek közötti interakciókat, szociális kapcsolatokat és társadalmi játszmákat két, egymásnak feszülő értékellentét jellemzi: a *tisztesség* és a *szégyen*. E két pólus köré szerveződött a falu, város, a nagycsalád közösségében az együttélés dinamikája, a feladatkörök, viselkedési normák kialakítása és betartásának igénye, valamint a szűkebb és szélesebb körű kapcsolatok ápolása.⁸

Mivel úgy tartották, hogy mind a materiális, mind a szellemi-lelki javak csak korlátozottan állnak rendelkezésre, ezért a megbecsültségért folytatott társadalmi-szociális játszmákban mindig a mérlegelv érvényesült. Ha valaki nagyobb tisztességre tett szert, és elismerést szerzett magának a nyilvánosság vagy a család közössége előtt, az a másik oldalon valaki (pl. a riválisa) számára a szégyenben maradást jelentette. Ez a dinamika alapvetően meghatározta a férfi-női szerepekről való gondolkodást, a szerepelvárásokat.

Az ókori Kelet és Közel-Kelet világában a férfi vezető szerepe mindenhol vitán felül állt. A „Pater familias”: a családfő rendelkezett mindenkivel és mindenkiről a család közösségében. Felelősség terhelt a család anyagi és szociális jólétéért, biztonságáért, a közösség összetartozásáért. A családfőt, férjet a férfitársadalomban betöltött szerepe a nyilvánosság szférájához kötötte. Elsősorban férfi társaival – ez a felebarát szó eredeti jelentése – volt szolidáris. Itt, a nyilvánosság terében szerezhetett magának érdemeket férfi társai előtt, olykor azokkal rivalizálva, ha családfői és vezetői tekintélyét érvényesíteni tudta. A férfiakkal szembeni társadalmi elvárások lényegében a férfiasság elvárásai voltak. Az szóba sem kerülhetett, hogy egy férfi a privát szférába, a ház falai mögé visszavonuljon, és kitérjen az őt érő kihívások, megmérettetések elől.

A férfinak úgy kellett megmutatnia és gyarapítania tisztességét, becsületét a társaival való játszmákban, vitákban, politikai-gazdasági versenyhelyzetekben, hogy ne kockáztassa családjáé jólétét, egységét és biztonságát. Ám ha családjáé nem állt mellé ezekben az „érdemszerző” játszmákban, tevékenységekben, megesett, hogy hamar elveszítette becsületét a többiek előtt.

A férj felesége tisztessége révén is szerezhetett elismerést; a „derék asszony” urának koronája volt (Péld 12,4), a szerepével tisztában lévő, engedelmes asszony növelte férje érdemeit a nyilvánosság előtt.⁹ Éppen ezért nagyon fontos kérdés volt a családi életre vonatkozó társadalmi értékrend megőrzése, fenntartása.

De mi a helyzet a nő, a feleség tisztességével? A patriarchális társadalomban a feleségre úgy tekintettek, mint a férje tulajdonára. A Tóra jogi rendelkezései értelmében is a feleség a férfi birtokának számított (2Móz 21,3.22; 5Móz 24,4). Az asszony nagyon korlátozott

⁸ Erről a témáról lásd (Wolf, 2003; Theißen, 2008; Malina–Pilch, 2016; Malina, 2001).

⁹ A Kr. e. 2. században keletkezett, deuterokanonikus Jézus Sírak fia könyvének szerzője így fogalmaz: „A hallgatag asszony Isten ajándéka, a jól nevelt asszonyt nem lehet megfizetni. A szemérmes asszony igen nagy kegyelem, és az erkölcsösnek nincs ellenértéke” (JSír 26,14–15).

autonómiával rendelkezett, a családot érintő fontos döntéseket önállóan nem hozhatott meg.

Jól mutatja az asszony pozícióját (tárgyasítását) a Tízparancsolat „ne kívánd” kezdetű intéseinek sora: a feleség az ingatlan (ház) és az ingóságok (ökö, szamár, jószágok) közé ékelődik be, mint a férje birtoka (2Móz 20,17).¹⁰ Feltűnő az is, hogy a szombat megtartásával kapcsolatos rendelkezésben nem jelenik meg külön a feleség az egész családot és háztartást tételesen felsoroló szövegben (2Móz 20,10; 5Móz 5,14). Úgy tűnik, nem jelentett külön „tételt”, mivel teljesen azonosították őt a férjével – így hát nyugodtan el is tűnhetett a bibliai szövegből...¹¹

A társadalmi konvenciók alapján az asszony helyét a házon belül jelölték ki; itt szerezhette magának megbecsülést. Ha olykor elhagyta az otthonát, ezt csak az apja, illetve később a férje kontrollja alatt tehetette meg. Fontos volt, hogy a nő soha ne maradjon „örizetlenül”, mivel így más, rivális férfiak számára „vágy-tárggyá” válhatott.¹²

Amíg hajadon volt, az apja rendelkezett fölötte; házasságkötése után pedig a férjének – a gyakorlatban közvetlenül a férje anyjának – rendelődött alá. A fiatalasszony „karrierje” a házon belüli „hierarchiában”, az értékek és a megbecsültség piramisstruktúrájában legalul kezdődött. Az anyósa irányítása alatt azonban hamar megismerte a család belső dinamikáját és saját mozgásterét, érvényesülésének lehetőségeit.¹³

A fiatal feleség viszonylag egyszerűen vívhatta ki környezetét elismerését, így megerősíthette pozícióját a nagycsaládon belül. Csupán egy dolga volt: fiúgyermek(ke)t kellett szülnie. A leányokat másodrendűnek tartották, főként azért, mert nevelésük és kiházasításuk jóval több gondot jelentett a családfőnek.¹⁴ A társadalmi konvenciók között az egyik legszigorúbb elvárás volt a hajadon leányok szüzességének megőrzése a házasságkötésük idejéig.

¹⁰ A Tízparancsolat „megisméltésében”: 5Móz 5,21-ben a feleség áll az első helyen, csak utána következik a felsorolásban a ház és a többi birtoktárgy.

¹¹ A kérdések sorát folytathatnánk például azzal is, hogy vajon hová tűntek a nők az utolsó vacsoráról? Miért nincsenek ott, Jézus közelében, vagy miért nem említik őket ezen az ünnepen, a széderestén, amikor hagyományosan bőven van feladatuk a liturgiában és az asztalok körül?

¹² Jézus Sírák fia könyve ilyen jó tanácsokkal látja el a tapasztalatlan férfiakat:

„Ne nézelődj a városkapuk körül, elhagyott helyeken ne sokat lődörögj. Takaros asszonytól fordítsd el az arcod, és ne nézegess szépséget, amely nem illet meg. Sokakat tönkretett már az asszonyi szépség, mert mint a láng, felgyújtja a vágyat. Ne üldögélj együtt férjes asszonnyal, ne ülj megszádultan vele egy asztalhoz, mert hátha lángot vet a szíved, s belepusztulsz a szenvedélyedbe” (JSír 9,7–9).

(Szent István Társulat Szentírás-bizottságának fordítása.)

¹³A feleség idővel, legkésőbb anyósa halála után átvehette az irányítást a házban, a privát szférában. Tisztes családanyaként már bizonyos autonómiával rendelkezett, és férje mellett a családot, a megélhetést érintő döntésekből is kivette részét. A Példabeszédek könyvének „derék asszonya” (Péld 31,10–31) például önállóan intézkedik:

„Fölkel még éjjel, ételt ad háza népének, és rendelkezést szolgálóinak. Ha az a szándéka, mezőt vásárol, keze munkájával szőlőt telepít” (Péld 31,5–6).

Ez a textus a bibliai Izrael férfijainak szemében az ideális nőt és „munkaköri leírását” mutatja be. A szöveg szerint a derék asszony „0–24 órában” szolgálatban van, derűsen teljesíti az élet adta feladatait, míg a férje a városkapuban ül! (Péld 31,23).

¹⁴ E témával kapcsolatban is idézhetjük Jézus Sírák fia könyvének egy fejtegetését:

„A lány az apjának – anélkül, hogy tudná – gondterhes, s álmatlan éjszakákat szerez. Amíg fiatal, nehogy későn menjen férjhez, ha pedig férjhez ment, nehogy meggyűlöljék;¹⁰ amíg érintetlen, hogy félre ne vezessék, s teherbe ne essék az apai házban; a férje mellett, nehogy görbe úton járjon, s asszony korában, nehogy meddő legyen” (JSír 42,9–10).

Abban az esetben, ha a nő viselkedésében kivetnivalót talált a férje vagy a családja, megbízhatatlanná vált, illetve a súlyos esetben házasságtörést követett el, tisztességét, méltóságát egyszer s mindenkorra elveszítette, nem kapott második esélyt.¹⁵ A férfinak azonban még akkor is volt lehetősége helyreállítani megtépázott becsületét, ha hasonló vétkeket követett el, és családja jó hírét vitte a vásárra. A nyilvánosság előtt lehetőséget kapott, hogy tisztázza magát, és a férfi társakkal való játszmákban újra érdemeket szerezhetett.¹⁶ Az ószövetségi hagyományból tehát kiderül, hogy e kettős mércét magától értetődően érvényesítették a férfi és nő társadalmi értékének, szerepének meghatározásánál és az érdemekért, elismertségért folytatott küzdelmekben.

A feleség tisztességét, megbecsültségét nem csupán a hűtlenség, hanem a gyermektelenség is aláásta. A nők számára a meddőség óriási szégyennek számított. A férj nemzőképtelenségét természetesen nem ítélték meg olyan szigorúan, többnyire el sem ismerték. Az ősszülők hagyományaiban olvashatunk arról, milyen kardinális kérdés volt az ósatyáknak adott ígéret beteljesedése, amelynek – igaz, csak időlegesen – gátjává vált Sára és Ráhel gyermektelensége (1Móz 16. 18.29). Ezek a történetek jól érzékeltetik, mekkora szenvedést, szégyent jelentett ez a nők számára. Talán a legérzékenyebben Jákób feleségei: Lea és Ráhel mint rivális asszonyok története mutatja be, hogy milyen elkeseredett és „vérre menő” küzdelmet folytattak férjük elismeréséért, a gyermekáldásért, és ez által a családban betöltött szerepük megerősítéséért (1Móz 30–31).

Az ókorban – főként a népi vallásosságban – egészen általános volt az a vélekedés, hogy a meddőség Isten büntetéseként sújtja az asszonyokat, vagyis e sorscsapás mögött valamilyen konkrét bűnt feltételeztek. Bár a bibliai szövegek tükrözik olykor ezt a megközelítésmódot (lásd pl. 5Móz 28,18.63; Hós 9,14), valójában nem határozzák meg, hogy milyen okok, tettek, vétkek húzódnak meg a probléma hátterében.

A bibliai elbeszélésekből az tűnik ki, mintha elsősorban a nők „iniciatívája” lett volna a meddőségükön és szégyenükön való felülkerekedés útjának megtalálása. A szövegeket olvasva az a benyomásunk támadhat, mintha a férjeket – akik poligámiában éltek – kevésbé foglalkoztatta volna a meddő feleség kínzó szégyene, ők inkább a lehetőségekre és nem a hiányokra koncentráltak...

Az ókori Keleten a házassági kapcsolatokat, a családi viszonyokat az a tény is befolyásolta, hogy akkoriban igen magas volt a gyermekhalandóság. A gyermekágyi láz, a fertőzések miatt sok nő is meghalt a szülések során. Emiatt „patchwork”-családok jöttek létre, amelyekben az apa volt a „stabil” pont, aki vagy többször nősült egymás után, vagy egyszerre több feleséget tarthatott. A poligámia (többnejűség) elsősorban praktikus célokat szolgált: minél több gyermek érte meg a felnőttkort, annál nagyobb esély volt a családi közösség fennmaradására.

Mivel mindenütt az ókori keleti társadalmakban a termékenység számított az egyik legfontosabb értéknek, nemcsak a gazdaságban, hanem a nagycsaládi viszonyok között a nemzedékek együttélésében és a társadalmi gondoskodásban, ezért utódok hiányában lényegében összeomlott a család szociális rendszere. Az idősödő szülők csak gyermekeik támogatásában reménykedhettek. Éppen ezért nem véletlenül szerepel a Tízparancsolatban a szülők tiszteletére való felhívás, amely az anyagi természetű gondoskodást is magában foglalta.

¹⁵ Jézus Sírák fia könyvének írója kíméletlenül fogalmaz:

„Nincs nagyobb baj, mint ha baj van az asszonnyal, szakadjon hát rá a bűnösök végzete” (JSír 25,19).

¹⁶ Erre nagyon jó példákkal szolgál a Dávid-narratíva (1Sám 16–2Sám 21).

3. A BIBLIA ÉS A GYERMEKTELENSÉG

„A Bibliából az derül ki, hogy Istennek van hatalma arra, hogy cselekedjen olyan nőkön keresztül, akik feleségek és anyák, és olyanokon keresztül is, akik nem azok. Hasonlóképpen Isten cselekszik olyan férfiakon keresztül, akik férjek és apák, valamint olyanokon keresztül is, akik nem azok. Nem írhatjuk bele sorsunk változóit egy mindenkire érvényes isteni megoldó képletbe, hanem folyamatosan kutatnunk kell az akaratát, még akkor is, ha ez a nehezebben járható út.”¹⁷

A bibliai tanúságtételek egyértelműen Isten „hatáskörébe” utalják a gyermekáldás kérdését. 1Sám 1,5-ben arról olvasunk Sámuel próféta szeretett feleségével, Annával kapcsolatban, hogy Isten bezárta a méhét; 1Móz 21,1-ben viszont arról hallunk, hogy Isten meglátogatta a meddő Sárát, aki idős korára mégis édesanya lehetett. Az a nézet, hogy az istenség hatalmában áll az anyaméhet bezárni és megnyitni, széles körben ismert volt az ókori Keleten, így könnyen adódott, hogy a bibliai Izrael is átvette ezt a teológiai gondolatot, és Istenére: JHWH-ra vonatkoztatta azt.

A Keresztény bibliai lexikon internetes szócikkében ezt a definíciót olvassuk a meddő kifejezés kapcsán: „Utóddal nem rendelkező, szaporodásra átmenetileg vagy véglegesen képtelen.”¹⁸ A meddő szó héberül „*áqár*” (אָקאַר) / „*aqará*” (אָקאַרָא), görögül pedig „*szteira*” (stei/ra). A „meddő” kifejezést természetesen elsősorban nőkkel kapcsolatosan használják, ám a bibliai szóhasználatban a férfiak magtalanságára, illetve általános értelemben a megművelt földterületek és az állatok termékenységére is vonatkozik (lásd pl. 5Móz 7,13–14; 2Kir 2,19; Zsolt 107,34; Mt 13,22; Mk 4,19; Júd 12).¹⁹

Érdekes megfigyelnünk, hogy Biblia első lapján már találkozunk a teremtő Istennek az emberi élet kiteljesedésére vonatkozó útmutatásával, igényével:

„Szaporodjatok, sokasodjatok, töltsétek be és hódítsátok meg a földet...!” (1Móz 1,28)

A „kulturparancs” – amint azt hagyományosan a teológiatudományban nevezik – egy komplex fejlődési folyamatot indít el. Ez azonban nem abszolút értelemben vett törvényként, mindenhol és mindenkire érvényes szigorú követelményként jelenik meg! Izrael tanúságtételében Isten áldása valójában a világ életének és benne az emberi közösségeknek térben időben történő kibontakozása.

¹⁷ Lásd (Seben, 2016).

¹⁸ Lásd (KBL)

¹⁹ Átvitt értelemben is beszél a Biblia terméketlenségről; elsősorban a hit és a szeretet hiánya okozza az emberi élet céltalanságát, meddőségét:

„Éppen ezért teljes igyekezettel törekedjétek arra, hogy hitetekben mutassátok meg az igaz emberséget, az igaz emberségben ismeretet, az ismeretben önuralmat, az önuralomban állhatatosságot, az állhatatosságban kegyességet, a kegyességben testvéri szeretetet, a testvéri szeretetben pedig minden ember iránti szeretetet. Mert ha ezek megvannak és gyarapodnak bennetek, nem lesztek a mi Urunk Jézus ismeretében sem tétlének, sem terméketlenek” (2Pét 1,5–8).

Ugyanakkor – a bibliai üzenet értelmében – ez a termékenység, gazdagság Isten népének a világban beöltendő hivatását is kell hogy jellemezze.²⁰ Mivel a bibliai Izrael mindig is tudatában volt „kicsinységének”: annak, hogy nem pozícionálhatja magát világhatalomként az ókori Keleten, ezért létét és boldogulását történelme minden korszakában alapvetően meghatározta a sokasodás, gyarapodás belső igénye. Ez az igény és elvárás a krízisidőszakokban, a történelmi traumák idején erősödött föl a leginkább.

A prófétai hagyományban, a babiloni fogság idején működő „Második Ézsaiás” (a névtelen próféta, akit Ézs 40–55. fejezetéhez kötünk) így biztatja és motiválja a száműzetés hosszú éveit alatt elcsüggedt, enervált kortársait:

„Ujjongj, meddő, aki nem szültél, vígan ujjongj! Örvendj, aki nem vajúdtál, mert több fia lesz az elhagyottnak, mint a férjes asszonynak! – mondja az Úr. Tágas helyet keress a sátradnak, feszítsd ki sátorlapjaidat, ahogy csak lehet! Húzd meg jól a köteleidet, erősen verd le cövekeidet! Mert jobbra is, balra is terjeszkedni fogsz, utódaid elfoglalják a népek birtokát, és elpusztított városokat telepítenek be” (Ézs 54,1–3).²¹

Ezek a reményszövegek a meddőség és termékenység konkrét, mindennapi jelenségeit politikai, társadalmi, közösségi tapasztalatokká tágítják ki. Ezzel visszacsatolnak a teremtés-teológia legfontosabb tartalmi elemeihez.

Már első látásra is nyilvánvaló, hogy mind az Ó- mind az Újszövetség meglehetősen gyakran reflektál a gyermektelenség, meddőség problémájára. Ez egy olyan antropológiai téma, amely a bibliai történetek teológiai üzenetében igen erőteljes lenyomatot hagyott.²² Az Ószövetség hagyományanyagaiban elsősorban a teremtés, az ígéretes és áldás, a néppé válás, a politikai hatalom és a krízishelyzetekben való identitásmegőrzés, illetve identitáserosítés gondolköreit érinti. Az Újszövetség ezen a nyomvonalon halad tovább, ám itt már nem az etnikai szempontok dominálnak, hanem átvitt(ebb) értelemben a Krisztusban való hit közösségteremtő erejére, illetve a keresztény közösségek missziói felelősségére kerül inkább a hangsúly.

Ha egymás mellé sorakoztatjuk azokat a szövegeket, amelyek a meddőség, gyermektelenség témájára reflektálnak, egy közös mintázat rajzolódik ki előttünk, amely egy „V” betűt formázó sémát mutat. Egy optimális, ígéretes helyzetben egyszer csak megjelenik ez a probléma, és drámai változást hoz az emberek életébe, adott esetben egészen átrendezi a családi viszonyokat. Van úgy, hogy hosszú évek telnek el hiábavaló bizakodással, a reménytelenség rezignációba csap át. A mélypontról azonban mégis van út fölfelé: Isten nem hagyja cserben, hanem megmenti az embert: a meddő asszonyokat és férfiakat új ígéretekkel keresi föl, a lehetetlen helyzetekből váratlanul új lehetőségek fakadnak. A születendő „Mégis-gyermekek” életének különleges „súlya” van: létükkel Isten könyörületére, mindenhatóságára és gondoskodására mutatnak rá. Ennek a „V-sémának” a felfelé mutató szára teológiai üzenetként azt

²⁰ A szaporodás a későbbiekben is szerepel Isten áldásai között. Lásd többek között: 1Móz 8,17; 9,7; 12,2; 13,15k; 31,38; 2Móz 23,26; 5Móz 7,14; Jób 21,10; Énekek 4,2; 6,6.

²¹ Pál apostol a Galata-levélben továbbviszi ezt a gondolatot, amikor egy képes beszédben a termékeny Hágár és a meddő Sára alakját idézi föl (Gal 4,24–27).

²² Erről a témáról részletes áttekintést nyújt: (Smith, 1982; Käsmann, 2013).

tárja elénk, hogy JHWH mindig életpárti: az ő terve az egyes emberekkel és a közösségekkel – még ha nehézségek, küzdelmek jönnek is –, a jövő távlatába helyeződik bele.²³

4. A MEDDŐ ASSZONYOK SORSA

A bibliai hagyomány számos olyan asszony élettörténetét meséli el, akik hosszú évekig hiába vártak gyermekáldásra. A velük kapcsolatos leírások több ponton is hasonlóságot mutatnak egymással, és szinte mindegyik történetben kirajzolódik az előbb említett „V-séma” is.

A Biblia első könyvének: a Genesis / Teremtés könyvének őszülőkkel kapcsolatos elbeszéléseiben (1Móz 12–50) különös élességgel, megrázó történetekben tárul elénk az asszonyok meddőségének problémája. A bibliai szerzők a teljes, ősannyakkal és ősapákkal foglalkozó elbeszéléskörben végigviszik az ígélet – a beteljesedés teológiai ívét, ugyanakkor, érdekes módon, minden nemzedékben meg is akad az Istentől kapott áldás és benne az utódra vonatkozó ígélet kibontakozásának folyamata. A gátló tényező szinte minden esetben a meddőség lesz; vagyis úgy tűnik, a női szereplőkön „bukik meg” az Istentől kapott terv.

Az első nő, akit ilyen helyzetben ismerünk meg a bibliai hagyományban az Száraj / Sára: ő Abrám / Ábrahám feleségeként²⁴ egy életen át küzd a gyermek hiányával. Ebből a reménytelen helyzetéből egyetlen kiutat lát: a „béranyság” lehetőségét. Ezért egyiptomi rabszolganőjét, Hágárt Ábrahám ágyasául adja, hogy általa támasszon fiú utódot férjének. Ez a „megoldás” az ókori társadalmakban széles körben ismert volt; még Hammurapi törvényei között is olvashatunk ilyen esetre vonatkozó szabályozást.²⁵ Az ősanya a szolgálójától származó gyermeket lényegében sajátjának tekinti (így végső soron adoptálja) azzal a rituális aktsussal, hogy az asszony az ő „térdén szül” (1Móz 16).

Ábrahám és Sára, bár tudatában vannak Isten ígéletének, idős korukra eléggé belefáradtak a várakozásba. Ezért tűnik jó megoldásnak az emberi (konkrétan női) iniciatíva; talán a „segíts magadon, Isten is megsegít” elvét követve célhoz lehet érni... Ám a történet folytatásából tudjuk, hogy a dolog nem ilyen egyszerű. Sára hamar féltékeny lesz Hágárra, majd pedig gyermekére: Izmaélre is, és addig gyűlölködik, ügyeskedik, amíg végleg eltávolítja őket a család köréből (1Móz 16,6; 21,9–13). Ez a döntés, illetve a történetnek ez a mozzanata, ha az Ábrahám – Sára elbeszéléskör egészébe helyezzük el, végül JHWH tervének megvalósulását szolgálja, hiszen az „ígéretnek gyermekeinek” életén keresztül bontakozik ki az áldás.²⁶

²³ Erről a témáról lásd bővebben: (Brueggemann 2016: 673–686.).

²⁴ Az elbeszélések értelmében Isten mindkettőjük nevét megváltoztatja. Ez az ókori keleti gondolkodásmód szerint identitásváltozást, státuszbeli változást is jelent (1Móz 17,5. 15).

²⁵ Lásd pl. (Hammurapi törvényei) a 170. paragrafust.

²⁶ Érdekes módon Izmaél is áldásban részesül majd, Isten nagy népet támaszt belőle: „Szilaj ember lesz ő, akár egy vadszamár. Kezet emel mindenkire, de őrá is mindenki...” (1Móz 16,12; lásd még: 1Móz 25,12–18.) Ő lesz a hagyomány szerint a pusztai arabok ősatya.

Hágár fiával együtt a pusztába űzetik. Izgalmas momentuma a történetnek, hogy a Biblia szövege kétszer is megörökíti számunkra azt a jelenetet, amikor Isten küldötte megmenti Hágárt, és bejelenti neki, hogy fiából nagy nemzet lesz. Ez az „angyali üdvözlés” a többi meddőségi történetben található bejelentések szerkezetét követi, de nem a „választott ősanának”, hanem egy elűzött asszonynak szól.

Lásd (Seben, 2016). Ezzel az Izmaélre vonatkozó „alapító elbeszéléssel” Izrael közössége felismeri és be is mutatja a szomszédos népekkel való eredendő összekapcsoltságát. Lásd ehhez a témához: (Brueggeman, 2012, 603–633.).

Ám egyáltalán nem kerülhetők ki az etikai kérdések: hol érhető tetten a kapcsolatokban a másik ember tárgyiasítása? Van-e helyzet, amely ilyen viszonyt legitimál? Kinek mi egy ilyen helyzetben a felelőssége?

Sára és Ábrahám közös gyermeke Izsák lesz. A fiú neve nevetést, kacagást jelent. Ez Ábrahámnak és Sárának arra a reakciójára utal, amikor Isten követőitől megtudták, hogy Sára egy éven belül, öreg korára fiút fog szülni (1Móz 17,17; 18,12).²⁷

Az ősszülők története Izsákkal és feleségével: Rebekával folytatódik az 1Móz 24-től. A velük kapcsolatos elbeszélésekben csupán egyetlen rövid megjegyzést találunk Rebeka meddőségével kapcsolatban:

„Izsák negyvenesztendő volt, amikor feleségül vette Rebekát, az arám Betúél leányát, az arám Lábán húgát Paddan-Arámból. És Izsák könyörgött az Úrnak feleségéért, mert meddő volt. Az Úr pedig engedett könyörgésének, úgyszólván teherbe esett Rebeka, a felesége” (1Móz 25,20–21).

Rebeka igazi, nagy problémája, úgy tűnik, nem annyira a meddőség lesz: sokkal inkább az ikerfiúk egymással való küzdelme előbb a méhen belül (1Móz 25,22–23), majd pedig megszületésük után egészen érett felnőttkorukig. Természetesen ennek a történetnek is paradigmajellege van: Ézsau és Jákób korporatív személyiségekként két, egymással szomszédos népcsoportot, illetve országot testesítenek meg: Edómot és Izraelt.²⁸ A rivalizálás, az elsőbbségért és az áldásért folyó harc Izrael népének: a rangsorban másodikként, a kisebbnek előre törését, illetve identitástudatát mutatja meg.

A Genézis elbeszéléseiben feltűnik egy harmadik ősanya is: Ráhel, Jákób (Izrael) felesége, aki szintén meddő. A Jákóbbal kötődő elbeszélésciklusban tárul elénk a legplasztikusabban, legérzékenyebben a meddőség lelki traumája, ahogyan azt egy feleség hosszú éveken át hordozza magában. A történet azzal kezdődik, hogy Jákób az Ézsautól elorozott elsőbbségével, az elsőszülöttnek szóló áldással menekülésre kényszerül. Anyja testvéréhez, Lábánhoz ér el, de már útközben találkozik a kútnál Ráhellel, Lábán egyik leányával, akibe beleszeret (1Móz 29,9–20).

A csaló Jákób azonban nagy leckét kap Lábántól, aki most őt csapja be: kitervelt csellel Leát, az idősebb leányát adja hozzá először feleségül, így Jákóbnak újabb hét évet kell szolgálnia nagybátyjánál Ráhelért (1Móz 29,29). Kiderül azonban, hogy a szeretett feleség meddő:

„De az Úr látta Lea megvetett voltát, és megnyitotta a méhét; Ráhel ellenben meddő maradt” (1Móz 29,31).

Innentől kezdve, a szolgálólányok „bevonásával” elindul egy versengés Lea és Ráhel között Jákób kegyeiért, megbecsüléséért. Lea úgy gondolkodik, hogy fiú utódok születésével kiérdemli majd férje szeretetét. Ráhel viszont tisztában van azzal, hogy ő itt, ebben a „feleségversenyben” abszolút hátrányban van; ezért hasonlóan cselekszik, mint Sára: ágyasul adja férjének Bilhát, a szolgálóját. Ám Lea is rendelkezésére bocsátja ekkor az ő szolgálóját: Zilpát.

²⁷ A nevetés motívuma még néhányszor előkerül ezekben az elbeszélésekben: lásd 1Móz 18,12–13. 15; 21,6. 9.

²⁸ Lásd 1Móz 27,27–29.

Van egy drámai mondat, amellyel a szentíró nagyon jól érzékelteti kettejük rivalizáló kapcsolatát:

„Amikor Ráhel látta, hogy ő nem szülhet Jákóbnak, féltékeny lett Ráhel a nővérére, és ezt mondta Jákóbnak: Adj nekem fiaikat, mert ha nem, belehalok! Jákób megharagudott Ráhelre, és így szólt: Talán Isten vagyok én, aki megtagadja tőled az anyaméh gyümölcsét?” (1Móz 30,1–2)

1Móz 29,32–30,24 szövege arról tanúskodik, hogy a születendő fiúk elnevezése az asszonyok részéről minden esetben tükrözi éppen aktuális lelkiállapotukat, érzéseiket az egymással való versengés során. Így reflektál például Lea megkönnyebbülésére és győzelmi „mámorára” fiainak neve: Rúben (fiút látni), Áser (boldog), Júda (hálaadás). Ráhel pedig előbb szolgálója révén kap fiúkat, akik „elégtételt” szereznek számára, majd miután Isten megkönyörült rajta, és megnyitotta a méhét, elsőszülöttjét Józsefnek nevezte el, akinek a neve héberül folytatást, hozzátoldást jelent. Ebben az a reménysége fogalmazódik meg, hogy további gyermekeket is szülhet még. Józsefet később Benjámín követte, aki a „jobb kéz fiaként” jött világra, ám Ráhel végül belehalt ebbe a szülésbe (1Móz 35,16–21).

A négy asszony: Lea, Ráhel, Bilha és Zilpa Jákóbtól összesen tizenhárom gyermeknek adott életet: közöttük csak egyetlen leányt találunk: Dinát, akit Lea szült. Érdekes módon a meddőség állapotából²⁹ való megszabadulás tényét ezekben a bibliai történetekben minden esetben egy fiúgyermek születése jelzi.

A Jákób-történet folytatásából kiderül, hogy Ráhel elsőszülöttje: József lesz Jákób kedvenc gyermeke, akit „öregkorában” nemzett, és aki iránt teljesen elfogult (1Móz 37,3). A könyv utolsó egysége: a 37–50. fejezetek így tehát József történetére fókuszálnak, bemutatva azt a folyamatot, ahogyan a kedvenc fiú „termékeny”, másokért felelősséget vállaló életén keresztül megvalósulnak, célba érnek – és még tovább, szélesebb körben is hatnak – Isten ígéretei és áldásai.

Az őssanyák meddőségének mintázata az elbeszélések dinamikájában jól érezhető feszültséget teremt.³⁰ Izrael ezek által az elbeszélések által emlékezik néppé válásának folyamatára. Ám nem úgy tekint erre, mint egy egyenes vonalú, töretlen fejlődés ívre, éppen ellenkezőleg: tudja, hogy a történelem színpadán csakis Isten irgalmasságából lehet az, aki.

A termékenység – terméketlenség kérdése meghatározza a személyközi kapcsolatokat, adott esetben manipulatív játszmákat idéz elő az érintett felek között. Olykor a kétségbeesés átgondolatlan döntésekhez is vezethet. A történetek nem hallgatják el a problémával összefüggő bűnök, vétkek realitását. Ugyanakkor azonban hitvallást is tesznek arról az Istenről, aki népéért, gyermekeiért cselekszik, aki minden áldás forrása, és aki az életet mindig a maga teljes távlatában, tágasságában szemléli...

Az Ószövetségben még két asszony életére tekinthetünk úgy, mint akiket Isten meddőségükből megszabadított. Az egyikük Sámsonnak, Izrael karizmatikus bírójának édesanyja, a másik pedig Sámuelé, a prófétáé. Mindkét várva várt fiúról az derül ki, hogy Istennek szentelt életre szánták őket.

²⁹ Lea esetében is szó van időszakos meddőségről: 1Móz 30,9.

³⁰ Lásd ehhez a témához: (Fisher, 1994; Rózsa, 2009).

Sámson, Izrael utolsó bírása az egyik legfurcsább, legellentmondásosabb bibliai alak. Anyja, aki meddő, a történet szerint háromszor találkozik Isten küldöttével (Bírák 13), harmadszorra férje: Mánóah is tanúja lesz az angyal megjelenésének. Az „angyali üdvözet” értelmében születendő fiukat fel kell majd ajánlani JHWH-nak. Sámsonból názír lesz, vagyis a haját nem vághatja le, minden tisztátalan dolgot kerülnie kell, és nem ihat alkoholt. Sámson küldetése az lesz, hogy Izrael közösségét megszabadítsa félelmetes ellenségei: a filiszteusok hatalmából (Bír 13–16).

A másik ószövetségi történet 1Sám 1-ben Elkána feleségének, Annának a sorsát hozza közel hozzánk. Elkána másik felesége: Peninna több gyermeket is szült férjének, ám az inkább Annát, meddő feleségét kedvelte. A kétségbeesett Annát így próbálta vigasztalni:

„Nem érek én neked többet tíz fiúnál?”

Annát vetélytársa állandóan ingerelte, emiatt is nagyon megszorodott a lelke. A silói szentélyben imádkozott minden évben gyermekáldásért, egy alkalommal fogadalmat is tett: ha Isten megkönyörül rajta, születendő gyermekét az Úrnak ajánlja föl. A gyermek világra is jön. Sámuelnek nevezik el, ami azt jelenti: Isten meghallgat. A silói szentélyben, Éli pap felügyelete mellett nő föl; még gyermekkorában JHWH prófétájául hívja el. Saul és Dávid királysága idején fontos szerepet tölt majd be, Izrael egyik legjelentősebb prófétájaként tartják számon (1Sám 2–25).

E két asszony történetében egy a közös mintázat, hogy bár végül áldott állapotba kerülhetnek és fiúknak adnak életet, ám gyermekeiket egész kicsi koruktól „át kell engedniük” Istennek, akitől kapták őket.³¹ Nem számíthatnak időskorukban gyermekeikre, és le kell mondaniuk a velük való szoros kapcsolatáról is.

A meddő nők sorsának az Újszövetségben is van lenyomata. Mindenekelőtt Erzsébetre, keresztelő János édesanyjára gondolhatunk Lukács evangéliumának elejéről. Az evangélista nagyon érzékenyen reflektál a Jézushoz kötődő, az ő közelében feltűnő nők, asszonyok helyzetére. A könyve legelején – mint felütés a názáreti Jézus történetéhez – ott látjuk a meddő, idős Erzsébetet (Lk 1,5–25), aki személyében itt bizonyára az egész zsidóság szomorú helyzetét is jelképezi: a római elnyomók igája alatt, célok és remények nélkül élők, akikhez most megérkezik az örömhír Isten országának eljöveteléről...

Zakariás és Erzsébet alakjában felidéződik az idős Ábrahám és Sára, akik hiába vártak egy emberöltőn át gyermekre, ám végül mégis ajándékba kapták Izsákot. Itt, ebben az elbeszélésben Zakariás részesül az „angyali üdvözetben”, ám mivel hitetlenkedve fogadja a hírt, egészen a gyermek születéséig megnémul. A várandós Erzsébet „veszi át” tőle a szót: ő az, aki, miután meglátogatja őt Mária, aki szintén áldott állapotban van, boldogan áldja sorstársát: „áldott vagy te az asszonyok között, és áldott a te méhed gyümölcse!” Itt egyáltalán nincs szó rivalizálásról, versengésről! A két asszony története arról üzen, hogy Isten számára nincs lehetetlen. Életük összekapcsolódik, három hónapig együtt maradnak. A szeretet és tisztelet, amit egymás iránt éreznek, a keresztény közösségek³² életformájának modelljéül is szolgál.

³¹ Érdekes a hasonlóság Mózes édesanyjával, aki a fáraó leányának javára mondott le a pusztulástól megmenekült gyermekéről (2Móz 2,10).

³² Az eklézsia: az egyházra, keresztény közösségre használt kifejezés nőnemű a görög nyelvben.

5. ZÁRÓ GONDOLATOK

Ezeket a bibliai történeteket olvasva napjaink kérdésfelvetései, kihívásai, problémái jönnek elénk. Vajon jogosultak-e a szülők dacolni a biológiai terméketlenséggel – mégpedig mesterséges úton, a maguk választotta módszerekkel, lehetőségekkel? Egyáltalán, milyen módszerek fogadhatók el, ha valaki gyermeket szeretne, vagy éppen késleltetni szeretné a fogantatást? Valóban legfőbb dolga, „szent kötelessége” a nőnek a gyermekszülés? Vagy Isten szabad döntést enged ebben a kérdésben, és a gyermeket nem vállaló nők életét is megáldja, értelmet, hivatást adva a család nélkül élőknek?³³

Az etikai dilemmák, ha nem is ugyanazokban a kérdéskörökben jöttek elő, érzékenyen érintették a bibliai embereket is. Az élet a legnagyobb érték. Továbbadása és megóvása, a gyermekvállalás és gyermeknevelés, ugyanakkor az egyedül maradtok segítése az emberek legfontosabb és legfelelősségteljesebb feladatai közé tartozik. E hivatásunk föl vállalása és betöltése által válunk emberré.

Említettem már a tanulmány elején, hogy a héber nyelvben az anyaméh szava egy töről fakad az irgalom szavával. Amikor a bibliai emberek Isten szeretetére, irgalmasságára emlékeztek, mindig eszükbe juthatott a gyermekkoruk: a gondoskodó anyai szeretet. Voltak, akiknek ez csak rövid ideig adatott meg, mások hosszú éveket tölthettek el édesanyjuk mellett. Egy azonban biztos: olyan erőforrás és érték ez, ami egy életen át elkísérhet...

Amikor a bibliai szövegekben női életsorsokkal találkozunk, a sokszor szűkszavúan elbeszélte történetekből is felsejlik Isten anyai arcvonása. Nagyon vigasztaló tud lenni, ha a férfias, erős istenképek mellett közel engedjük magunkhoz Isten gyengéd, tapintatos, irgalmas és a szeretet törékenységét is megmutató vonásait. Gazdagabb teológiai üzenet és tágasabb hit születik ebből.

A „Mégis-gyermekek” édesanyjai valószínűleg nem érték meg, hogy nagymamák lehessenek. Ám egészen kézzelfogható, tetten érhető a történeteikben az öröm: a jelen idejű boldogságukért való hálaadás. A hit és a remény emberséges, szép pillanata. Ezt tanulhatjuk meg tőlük.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Brueggemann, Walter (2012): *Az Ószövetség teológiája. Tanúságtétel, vita, pártfogás*. Exit, Kolozsvár.

Fischer, Irmtraud (1994): *Die Erzeltern Israels. Feministisch-theologische Studien zu Genesis 12–36 (BZAW 222)*, Walter de Gruyter, Berlin–New York.

Hammurapi törvényei *Tudásbázis. A mezopotámiai társadalom*. <https://tudasbazis.sulinet.hu/hu/tarsadalomtudomanyok/tortenelem/az-oskor-es-az-okor-vilaga/a-mezopotamiai-tarsadalom/hammurapi-torvenyei> (Megtekintés: 2021. 11. 29.)

Jewish Virtual Library <https://www.jewishvirtuallibrary.org/barrenness-and-fertility>

³³ Lásd (Seben, 2016).

(Megtekintés: 2021. 11. 29.)

Käßmann, Margot (2013): *Anyák a Bibliában. 20 portré a ma embere számára*. Luther Kiadó, Budapest.

KBL [Keresztény bibliai lexikon] <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-keresztyen-bibliai-lexikon-C97B2/m-CA1F3/meddo-CA262/> (Megtekintés: 2021. 11. 29.)

Malina, Bruce J. (2001): *The New Testament World: Insights from Cultural Anthropology*. Westminster John Knox Press, Louisville, Kentucky.

Malina, Bruce J. – Pilch, John J. (ed.) (2016): *Handbook of Biblical Social Values*. (Cascade Books), Eugene, Oregon.

Rózsa Huba (2009): *A Genesis könyve II*. Szent István Társulat, Budapest.

Smith, Carol Ann (1982): *The Barren Women of the Old Testament*. Exeter University, Department of Theology, Exeter.

Seben Glória (2016): A gyermekszülés nem öncél. Meddő nők a Bibliában. *Kötőszó. A világ lutheránus szemmel*. https://kotoszo.blog.hu/2016/01/13/a_gyermekszules_nem_oncel (Megtekintés: 2021. 11. 29.)

Theißen, Gerd (2008): *Az őskereszténység élményvilága és magatartásformái*. Kálvin Kiadó, Budapest.

Wolff, Hans, W. (2003): *Az Ószövetség antropológiája*. Harmat, Budapest.

ANTALFAI Márta

A női kiteljesedéshez vezető út meghatározó állomásai

*„Mert bár a külső ember romlásnak indult bennünk,
a belső napról-napra megújul.”
(Szent Pál)*

Absztrakt

A tanulmány a szerző népmese kutatásaira és pszichoterápiás tapasztalataira épülve a női kiteljesedéshez vezető út mint individuáció fázisspecifikus állomásait ismerteti. A fejlődést kibontakozásként értelmezi, hatásában az élethosszon is túlmutató transzformációk sorozataként. A mélylélektanra épülő meseelemzések arra hívják fel a figyelmet, hogy a fejlődési periódusokon mint identitáslehetőségeken belül eltérés mutatkozik a két nem között. A kutatás elsősorban az átmeneti korra vonatkozóan tárt fel újabb fejlődési fázisokat a női lélek működésében. Az egyes fázisspecifikus állomásoknál archetípusok aktiválódnak, melyek egyben új képességek és megvalósításra váró életfeladatok hordozói. A személyiség és a közösség vonatkozásában értékkepzők és értékalkotók.

Kulcsszavak: individuáció, transzformáció, identitás, archetípus, komplexus.

The Defining Stages in the Path to Female Fulfilment

Abstract

The study describes the phase-specific stages of the path to female fulfilment as individualization, based on the author's folklore research and psychotherapeutic experience. She interprets development as unfolding, in its effect as a series of transformations that extend over the lifetime. Fairy tale analyzes based on deep psychology call attention to the fact that there is a difference between the two sexes within development periods as identity possibilities. The research revealed new developmental phases in the functioning of the female soul, mainly in relation to the transitional age. At each phase-specific stage archetypes are activated, which are also carriers of new capabilities and life tasks to be implemented. They are value formers and value creators in terms of personality and community.

Keywords: individuation, transformation, identity, archetype, complexes.

1. BEVEZETÉS

Jelen tanulmány több mint két évtizedes népmese kutatásaimra és pszichoterápiás tapasztalataimra épül. A női személyiségfejlődés fázisspecifikus szakaszait tárgyalja.¹

A kutatás középpontjában a magyar mese- és mondavilág, valamint a különböző népek azon meséi állottak, amelyekben főszereplőként vagy meghatározó alakként jelenik meg a nő. Elsőként arra a számszerű adatra lettem figyelmes, amely szerint a világirodalom mesekincséből kigyűjtött 3500 tündérmesének mindössze 10%-a rendelkezik női főszereplővel.

A női személyiségfejlődés sajátos vonulatára *Az istenhegyi székely leány* című monda, illetve mese elemzése során figyeltem fel. A főszereplőnél végigkövethető individuációs út olyan sajátos lelki törvényszerűségekre hívta fel a figyelmemet, amely a többi női főszereplővel rendelkező népmesében (szám szerint 350) is felfedezhető volt.²

2. A NÉPMESÉK ÜZENETE³

A népmesék, azon belül is elsősorban a tündérmesék, az emberi életút egy-egy szakaszának vagy egészének szimbolikus tükörképei, illetve sűrítvényei. Intuitív tudást rejtenek magukban az élet misztériumáról. A legtöbb népmese alaptörténete szinte valamennyi népmesekincsében megtalálható, ami arra utal, hogy bio-pszicho-szociális működésünket közös, egyetemes törvények uralják. Ez érvényes a személyiségfejlődés vonatkozásában is.

A népmesék üzenete alapján a női és férfi fejlődés hasonló dinamikára épül, egymással ölelkező, hullámtermészetű folyamat, amely különösen az életút fordulópontjainál figyelhető meg. Ezért a nő személyiségfejlődésének kiragadása létezésünk végtelenül bonyolult hálójából pusztán a kutatás és a vizsgálódás érdekében, elméletileg történik. A népmesék ugyanakkor arra is felhívják figyelmünket, hogy az egyes fázisspecifikus fejlődési állomásoknál aktiválódó képességek, tulajdonságok és életfeladatok terén már *eltérés mutatkozik a két nem között*. Ehelyütt szükséges megjegyezni, hogy a bemutatásra kerülő fejlődési-kibontakozási út nem pszichoszociális, hanem mélylélektani alapokra épül, ahol a belső lelki dinamika, a tudattalanból érkező indíttatások, motivációk játszik a meghatározó szerepet.

A személyiségfejlődés folyamatában tetten érhető életszakaszváltások esetében olyan specifikus, érzelmekkel telített (libidinózus) energiákkal találkozhatunk, amelyek a psziché alapstruktúráit alkotó archetípusok sajátja. Az életút kiemelkedő fordulópontjainak megélést és kiteljesedését ezen „libidóval feltöltött” archetípusok aktiválják. Carl Gustav Jung az individuációs (fejlődési, önmegvalósítási) folyamat és a libidó⁴ egymásra hatásáról a következőt

¹ A tanulmányban Carl Gustav Jung nevéhez fűződő kollektív tudattalan archetípusaira, a pszichológiai típusokhoz kapcsolódó fogalmaira, valamint saját mesekutatásaimra és a több évtizedes pszichoterápiás tapasztalataimra támaszkodok.

² Antalfai Márta előadásának prezentációja a képi illusztrációkkal az alábbi linken tekinthető meg: <https://www.femmeharmonie.com/a-noi-dimenzio/ii-efolyam-kulonszam/noi-kiteljesedes/antalfai-marta-a-noi-kiteljesedeshez-vezeto-ut-meghatarozo-allomasai/>

³ Mesekutatásaim népmesékre épülnek, ezért a tanulmányban többször említett *mese* szón a népmesét értem.

⁴ A libidó fogalmán pszichikus energiát értünk, „ami mindenütt jelen van, ami valami felé vágyik, törekedik” (Laplanche-Pontalis, 1994: 287.).

írja: „Az egyén növekedésével és szervi fejlődésével párhuzamosan a libidó keresni kezdi működésének új útjait...”⁵

Az archetípusok mint az ösztönök lelki képei, az emberiség lelki morfológiai azonosságáról tanúskodnak.⁶ Létezésükről csupán működésük eredményei tudósítanak: életvitelben, életmódban, belső indíttatásokban, vágyakban stb. érhetőek tetten. Szimbolikus formában azonban megjelennek álmokban, művészeti alkotásokban, de különösen a népmesékben.

Kutatásaim eredményeképpen az elemzett mesékből a női személyiségfejlődés, azon belül is elsősorban az átmeneti kor eddig feltáratlan lehetőségei, megvalósítandó életfeladatai rajzolódnak ki. Koraserdülő kortól fiatal felnőttkorig sűrűn egymást követő krízisekkel és átváltozásokkal találkozhatunk. Minden fejlődési szakasz esetében egy korábbi fázisspecifikus identitást kell elhagynunk, illetve meghaladnunk. *A fejlődési út egy-egy állomásánál archetípusok (mintázatok, prototípusok) aktiválódnak, amelyek egyben új identitáslehetőségek hordozói.*

Meseelemzéseim során továbbá az is felkeltette figyelmemet, hogy a mesék szereplőinél a személyiség kognitív (gondolkodó), szenzoros (érezkelő), emocionális (érző) és intuitív (megérző) funkcióinak a fejlődése életkorhoz, életszakaszhoz kapcsolódik, illetve a mese cselekménye során több funkció is aktiválódik. Kibontakozásukat részben az archetípusok, részben a külvilág elvárásai formálják. A két út összekapcsolódhat, kiegészítheti egymást, de szemben is állhatnak egymással, ütközhetnek, illetve egyik a másik rovására elhatalmasodhat. A mese elején a főszereplőt általában egy meghatározó funkció jellemzi, például az Okos lány típusú mesékben a gondolkodó, a Világszépe típusúak esetében pedig az érezkelő. Majd a próbatételeket végigjárva a főhősnél az érezkelő és/vagy érző funkció is aktiválódik.

3. A FEJLŐDÉS MINT KIBONTAKOZÁS

„Célja, hogy az ember a valami módon beléoltott személyes küldetését – a vallás nyelvén szólva az isteni tervet – megközelítőleg beteljesítse. Ez az önmegvalósítás.”
(Bodrog Miklós)

A személyiségfejlődés, amelyet ma már tudományos megközelítésben is sokszor kibontakozásként definiálnak – úgy a nőknél, mint a férfiaknál –, belső növekedést és minőségi változásokat foglal magában. Ez egy életen át tartó folyamat, melyet Carl Gustav Jung óta összességében *individuációnak*, önmegvalósításnak hívunk, ami nem képzelhető el a másik, illetve a közösség nélkül, melynek visszatükröző funkciója van. A mesék szereplőit legtöbbször cselekedeteik alapján ismerhetjük meg. A sokszor lehetetlennek tűnő feladatok elvégzése ad visszajelzést magának a főhősnek is önmagáról, s ez alapján kap visszajelzést környezetétől is.

⁵ (Jung, 2018: 167.)

⁶ (Stevens, 1982).

Feltűnt számomra a vizsgált népmesékben, hogy az egyes életszakaszokhoz más-más próbatételek, megküzdési feladatok kapcsolódnak, s ezáltal úgynevezett lélektani mesekategóriákat alkotnak. Kutatásaim eredményeképpen az eddig ismert fejlődési szakaszokon belül több kisebb fázisspecifikusnak elnevezett fejlődési állomás tárult elém. Ezen szakaszok az individuáció szempontjából fontos motivációkat, képességeket, készségeket rejtnek magukban, így kibontakozásuk egyben értékőrző és értéktalkotó. Megjelenésüket a *fejlődés fázisspecifikus szakaszainál aktiválódó (a tudattalanból feltörő) archetípusok generálják, amelyek a viselkedésben is megjelenhetnek, majd megélésük eredményeképpen integrálódhatnak a tudatba*. Személyiségbe épülésük során rész-identitásban öltöhetnek testet. Az archetípusokhoz⁷ úgynevezett *fejlődési komplexusok*⁸ kapcsolódhatnak, pl. az irigység, féltékenység archetípusához a testvérkomplexus – ami a mindennapi életben kapcsolati konfliktusként jelentkezhet. Tehát a komplexus lényegét tekintve a tudattalanba került vagy onnan aktiválódó (esetenként az ősöktől adoptált⁹) fel nem dolgozott konfliktus. „Jelentkezhet az élet átmeneti szakaszainál, és vannak a mindennapoknak is ún. kis komplexusai. A komplexusok interakció-termékek. Vannak gyenge és erős érzelmi töltésű komplexusok.”¹⁰ Az erős érzelmi töltésű komplexusok – felfogásom szerint – archetípusokhoz, ősi működésmódokhoz kapcsolódnak. Ilyenek a kutatott meséimben feltárt úgynevezett *„fejlődési archetípusok”*, mint pl. az *Okoslány*, a *Jószívű-lány*, vagy az *Erős János, Sárkányölő Vitéz* „korszakok” mint archetípusok, amelyekhez komplexus is kapcsolódhat. Főként abban az esetben, ha az adott életszakasz nem tud kibontakozni, vagy nem sikerül meghaladni azt. Komplexus létrejöttékor az *Okoslány* archetípus esetében például a gondolkodó, a *Jószívű lány* esetében pedig az érző funkció eluralkodásával vagy rögzülésével találkozhatunk. Fiúknál viszont a fenti példa alapján a fizikai erő, illetve az ego túlhangsúlyozottságával, ami ha rögzül, egyoldalú fejlődéshez vezethet. Így pl. az *Okoslány*-komplexussal élő nő majd minden élethelyzetben okoskodó, a *Jószívűlány*-komplexus esetében viszont akkor is az érzelmek kerülnek előtérbe, amikor pedig racionális megoldásokra lenne szükség.

Pszichoterápiás tapasztalataim alapján az archetípushoz kapcsolódhat az ősöktől, felmenőktől származó úgynevezett *öröklött komplexus* is, melynek lépései nagyvonalakban: öröklött kapcsolattörténet (komplexus) → erős érzelmi töltés (archetípus aktiválódása) → ismétlődési kényszer. A viselkedésben, életstílusban, kommunikációban megjelenő komplexus esetében az adott archetípus is életre kel. Fordham szerint, amikor azt mondják, hogy az archetípusoknak örökletes funkcióik vannak, ezen azt értik, hogy a gensejtekben reprezentálódnak és ennek folytán minden archetipikus kép, amit a tudat rögzít, tartalmaz genetikai tényezőket is, illetve ezek hatásában is megragadható.¹¹ Ennélfogva *analógia szinten* ismételhetjük (tudattalanul) egy-egy felmenőnk életmódját, azon belül is elsősorban annak komplexusait, tekintettel arra, hogy az archetípus elemi erejénél fogva megszállva tarthatja a tudatot, majd az egész személyiséget, s a további fejlődés gátjává válhat. Ezért az egyik identitásból a másikba történő átmenetnél az ősök életéből érkező transzferhatás is érvényesül. A következő

⁷ Jung „archetípusokon azokat a velünk született pszichés hajlamokat vagy viselkedésmintákat értette, amelyek az emberi fajban közősek” (von Franz, 2009: 45.).

⁸ (Antalfai, 2006).

⁹ (Antalfai, 2018:137–188.)

¹⁰ (Verena, 2012.)

¹¹ (Fordham, 1957: 11. Idézi: Knox, 2005. 18.)

pszichés fejlődési szakaszt az egyén először elődei mintájára és nem az individuációt elősegítő módon próbálja megoldani, ami gyakran tévútra vezet.

Nem feledhetjük azonban, hogy az archetípus, ami Skar megfogalmazásában a tapasztalat esszenciája,¹² egyben a fejlődés katalizátora és új képességek hordozója is! Fontos ezért, hogy a benne rejlő pozitív lehetőségeket felismerjük és megvalósítsuk, majd idővel meg is haladjuk.

A fejlődési krízisek és komplexusok életünk azon fordulópontjainál jelentkeznek, amelyek során a belső fejlődés és kibontakozás átalakító, átformáló hatására az addigi értékrendek, érzések, viselkedés és életforma megkérdőjeleződik, így tehát elbizonytalanodunk, válságot élünk át. Ugyanakkor éppen ezek a válságok hozhatják felszínre azokat a kreatív erőket is, amelyek a személyiség és vele együtt az élet kiteljesedéséhez vezetnek.

Jelen tanulmány a női életúton haladva végig azokra az életszakaszokra, rész-identitásokra igyekszik felhívni a figyelmet, amelyeket szükséges, illetve szerencsés megélni, majd meghaladni a kiteljesedés érdekében. Az ezen szakaszok által kínált lehetőségek megvalósításának elmaradása esetén nyilvánvalóan szegényebbek leszünk. Ugyanakkor benne ragadva az egyes életszakaszokba, nem csupán a fejlődés és vele együtt az önmegvalósítás folyamata reked meg, de pszichés és pszichoszomatikus betegségek is felléphetnek, karöltve különféle alacsony szintű elhárító mechanizmusokkal. Fontos tudni, hogy a megélt, majd meghaladott életszakasz, amelytől sokszor krízisek közepette válunk meg, nem tűnik el nyomtalanul az életünkből – ellenkezőleg: beépül, integrálódik személyiségünkbe, s az élet adott szituációiban szükségszerűen újra-aktiválódhat.

4. A NŐI KITELJESÉDÉSHEZ VEZETŐ ÚT FÁZISSPECIFIKUS SZAKASZAI

A nő élete, a női sors az évszakokkal analóg fejlődés útján teljesedik ki. Hasonlóan az örökkévalóságot szimbolizáló évkörhöz, szövi-fonja a sorsot az egymásba fonódó nemzedékekért felelős nőiség. Kezdet és vég, bölcső és koporsó, tavasz, nyár, ősz, tél magába foglalja mindazt a teljességet, ami a nő számára is megadatik. Ám ennek eléréséhez a fejlődés nem egyszer krízisekkel teli rögös útját kell végigjárni.

Az egymást követő évszakok jól érzékeltetik, hogy a fejlődés lényegében a belső lehetőségek, analógiás szinten a személyiségünk mélyén szunnyadó magok felszínre törése és kibontakozása. Az életkor előrehaladtával egyre több és több képesség, működési mód megjelenésére nyílik lehetőség. Minden életszakasz fontos minőségi változást rejt magában az életútra vonatkozóan. A lelki fejlődés szükségességét a biológiai változás is alátámasztja. Ezzel szemben viszont jellemző manapság, hogy sok fiatal csak a következő hónapra vagy évre tervezi, képzelet el életét, vagy még addig se. Mintha a tavasz vagy a nyár, vagy az éppen adott időszak, életszakasz örökké tartana. Ebből következően az élet tavaszának, nyarának elmúlásával az üresség érzése lesz úrrá rajtuk.

A tanulmány fő témája a női léleknek a kisgyermekkortól a bölcsesség koráig tartó archetipikus fejlődési állomásainak ismertetése. Bemutatásra kerülnek a különféle fejlődési elakadások, zsákutcák, útvesztők, illetve a sikeres megküzdés eredményeként a testi, lelki

¹² (Skar, 2004: 247–248. Idézi: Merchant, 2009: 340.)

újjászületést hozó újfajta szerepek, új identitások. A személyiségfejlődést a bennünk lévő képességek és személyiségfunkciók (gondolkodó, érző, érzékelő, intuitív)¹³ kibontakozási folyamatoként tárgyaljuk.

Az egyes életszakaszokban rejlő lehetőségek megismerését azért kívánom hangsúlyozni, mivel azok egyben sorsunk végső irányát is jelölik. Nem feledhetjük, hogy azon élelcélokban, amelyek az egyes életszakaszok megvalósítandó feladataiban megfogalmazódnak, egyben bizonyos értékek is rejlenek. Érvényre juttatásuk elmaradása ezért értékvesztésnek minősül. Mivel ezen élelcélok elsősorban nem a külső világból érkeznek, hanem belső indítatásból, motivációból, így nem a mindenkori társadalom által meghatározottak, illetve elvártak, ezért örök értékeknek is tekinthetjük őket. A fentiekből is adódik, hogy az archetípusokra épülő fejlődési szakaszok egyben kreatív életlehetőségek hordozói.

A személyiségfejlődés szakaszolásának többféle változata van. A legismertebbek: Erikson (1963), aki nyolc, Havighurst (1967), aki hat, Levinson (1978), aki négy (azokon belül 5–7 éves) szakaszt állított fel az életfeladatokra vonatkozóan. Az általam felállítottakhoz legközelebb álló John W. Santrock kilenc szakaszt különít el.¹⁴ Megjegyzem, hogy a felsorolt szerzők a fejlődést pszichoszociális megközelítésből tárgyalják. Az átmeneti korból csak két szakaszt vizsgálnak, a serdülő és ifjúkort, melyet egybevesznek. A felnőttkor után már csak egy szakaszt említenek, a késő felnőttkort, illetve Erikson az időskort.

Mesekutatásaim elsősorban az átmeneti, azaz a koraserdülő kortól a fiatal felnőttkorig tartó időszakra vonatkozóan újabb, eddig feltáratlan kisebb életszakaszokra hívták fel a figyelmemet. Ezeket fázisspecifikus szakaszoknak, illetve részidentitásoknak is nevezhetjük, amelyekkel együtt 15-re bővül a fejlődési periódusok száma. Mindegyik esetében új képességek kimunkálására nyílik lehetőség. Ugyanakkor minden új életszakaszt megelőzően átmenetileg identitásvesztést, vele együtt kisebb-nagyobb krízist élünk át. Ám csak ezen krízisek hatására aktiválódhat a következő életszakaszhoz kapcsolódó ősi, a felmenőktől öröklött archetipikus működési mód (viselkedésminta), amely támaszt nyújt az egyén számára az új, saját identitás felépítéséhez – még abban az esetben is, ha a felmenőktől „hozott” minta korrekcióra szorul.

A mesekutatásaim során feltárt fejlődési szakaszok a személyiségben rejlő lehetőségek és képességek aktiválódásának megközelítéséből a következők:

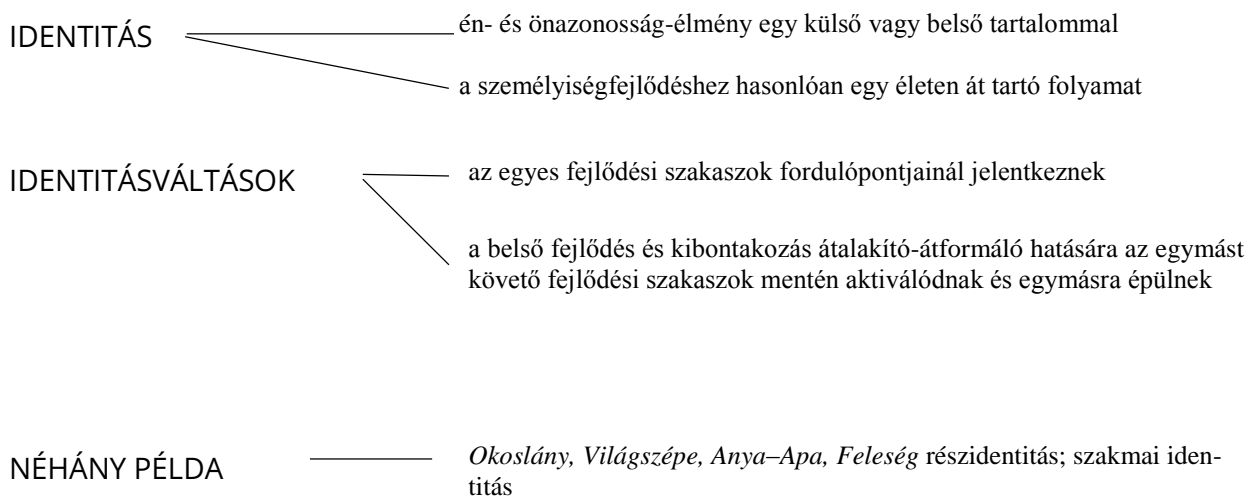
1. Fogantatástól, kb. 1,5–2 éves korig – fejlődési egység időszaka: ebben a szakaszban mind a négy személyiségfunkció (érezékelő, gondolkodó, érző, intuitív) együtt fejlődik
2. Koragyermekkor: kb. 2–4 éves kor között
3. Kisgyermekkor: kb. 4–7 éves kor között
4. Közép és késő gyermekkor: kb. 7–11 éves kor között (kisiskoláskor)
5. Koraserdülőkor: kb. 11–14 éves kor között
6. Serdülőkor: kb. 14–17 éves kori között
7. Későserdülőkor: kb. 17–19 éves kor között
8. Koraiifjúkor: kb. 19–22 éves kor között
9. Ifjúkor: kb. 22–25 éves kor között
10. Fiatal felnőttkor: kb. 25–35 éves kor között

¹³ A személyiségfunkciókat az analitikus pszichológia fogalomrendszerére épülve használjuk. Vö. Jacobi (2009).

¹⁴ Erikson (1991), Havighurst (1967), Levinson et al. (1978), Santrock (1983).

11. *Érett felnőttkor*: kb. 35–45 éves kor között
12. *Életközép*: kb. 45–55 éves kor között
13. *Késő felnőttkor*: kb. 55–70 éves kor között
14. *Időskor*: kb. 70–80 éves kor között
15. *Bölcsesség kora*: kb. 80 éves kortól

A személyiségfejlődés szakaszai és az identitás

Idekívánkozik *Nyíri Tamás* megállapítása: „A szerep, illetve az identitás tudatos vállalása tesz személyiséggé.”¹⁵ Ehhez talán hozzátehetjük, hogy viszont csak abban az esetben, ha legbelül igent mondunk a vállalt szerepre, azaz, ha azonosulunk vele. Amikor a belső hang is megerősít bennünket: „igen, ez az én utam, mert ez vagyok én.”

Ugyanakkor az adott életszakaszban megélt identitás (fázisspecifikus vagy rész-identitás) – ami által azzá válhatunk, aminek érezzük magunkat – sem tart persze egy életen át, noha a belülről érkező hívás hatására az éppen adott időszakot véglegesnek éljük meg. Ebből fakadóan a változás, azaz az adott, aktuális identitás feladásához kapcsolódó identitásvesztés földrengésszerűen rázhatja meg a személyiséget, amit természetsszerűen különböző mélységű krízis követ. Minden új identitás érvényre jutását búcsú, fájdalom, veszteségélmény előz meg. Megrekedvén viszont egy – az életkort tekintve – korábbi identításban, ez komplexus(ok)hoz, vagy még súlyosabb pszichés zavarokhoz is vezethet.

A fentiekből is látható, hogy a fejlődési krízisek és transzformációk során nehezen követhető, mély és komplex folyamatok játszódnak le a személyiségben. Tanulmányomban ezért hívom segítségül mesék és mítoszok szereplőit, hogy láthatóvá és megragadhatóvá váljanak a női psziché archetipikus struktúráiban rejlő élethosszig tartó fejlődési, kibontakozási lehetőségek. A mesék egyik legfontosabb sajátossága, hogy a kríziseket és komplexusokat fejlődési lehetőségként kezeli. Megfigyeléseim alapján a tündérmesék legnagyobb részének

¹⁵ (Nyíri, 2006: 218.)

cselekménye éppen azon kritikus életszakaszokhoz kapcsolódik, amelyek az életút sorsfordító állomásainak tekinthetők. Az *Okoslány, Jószívűlány, Hófehérke, Napleánya, Világszépe* című mesék egyben lélektani mesekategóriákat is alkotnak. Az egyes mesekategóriák történeteiben a főszereplők esetében egy-egy részidentitás válik uralkodóvá, amelybe a mesebeli szereplő – hogy úgy mondjuk – nem csupán „berendezkedik”, de könnyen benne is ragadhat. Hasonlót fedezhetünk fel az életben is. Ilyen pl. az *Okoslány*-identitás, amelyben, bennerekedvén a nő, viselkedésében az okoskodás dominánssá válik, s felnőttként is arra törekszik, hogy a legkülönbözőbb élethelyzetekben fölébe kerekedjen környezetének, aminek sokszor az a végeredménye, hogy érzelmeiben magára marad.

5. KISGYERMEKKORTÓL FIATAL FELNŐTTKORIG

Minden életszakasznak megvan a maga küldetése. A *koragyermekkortól fiatal felnőttkorig* tartó fejlődési periódusok esetében olyan képességek kibontakozási lehetőségeivel találkozhatunk, amelyek szükségesek ahhoz, hogy érett felnőttkorra a nő már sikeresen alkalmazhassa gondolkodó, érzékelő, érző, és intuitív funkcióit, illetve ezekre építkezve a kognitív, praktikus, emocionális és spirituális intelligenciát mint a személyiség legfontosabb működési eszköztárát.

Ebben a kb. 3 éves kortól 25–30 éves korig tartó időszakban a mesék üzenete és pszichoterápiás tapasztalataim alapján *hét archetipikus fejlődési szakasz*, illetve rész-identitás különíthető el.

Az egyes fejlődési állomások – a legtöbb esetben – nemcsak a nevüket kapták a mesékről, illetve a mesék főszereplőjéről, hanem a mesék maguk is hozzájárultak egy-egy fejlődési szakasz feltárásához és mélyebb megismeréséhez. Az ismert mitológiai szereplők a fejlődésben történt megrekedést, illetve kisiklást illusztrálják.

A következőkben az egyes fejlődési szakaszok a teljesség igénye nélkül kerülnek bemutatásra.

5.1 KISGYERMEKKOR – IRIGYSÉG ARCHETÍPUSA, TESTVÉRKOMPLEXUS

A kora- és kisgyermekkorban (kb. 2–7 éves kor) aktiválódó féltékenység és rivalizáció érzése legtöbbször testvérkomplexusban ölt testet. Megjelenése fontos szerepet játszik az önérvényesítés képességének elsajátításában, az énhatárok, énerő, önvédelmi mechanizmus kiépülésében, a külvilág „meghódításában”. A szülők és a környezet által jól kezelt testvérféltékenység ugyanakkor a testvériesség, empátia, részvét alapja lehet. A testvériesség érzésének ki-fejlesztésére épülhet később a barátság képessége, ami egyben segítheti a birtoklási vágyról való lemondást.

Milyen lelki tulajdonságokat és érzelmeket aktiválhat bennünk a testvérkomplexus, illetve a testvérkapcsolat? Az irigység és rivalizálás érzése akkor is fellép, ha nincs testvérünk, áttevődhet ez az iskolatársakra, barátokra, munkatársakra, sőt a párkapcsolatra is. Testvér megléte lehetőséget adhat ugyanakkor arra, hogy dolgozzunk a velünk született féltékenység archetipikus érzésével. Amennyiben a komplexus felnőttkorra is fennmarad, át- meg átszőheti a felnőtt kapcsolatokat, akadályozva ezzel a fejlődést. A „másik kertje mindig zöldebb” életérzés és a hozzá kapcsolódó irigység hatására elmaradhat a saját értékek kifejlesztése, az

önmegvalósítás. Számos példával találkozhatunk a mesékben arra vonatkozóan, hogy hogyan lehet a testvérkomplexusból kikerülni: megbocsátás, saját magunk háttérbe állítása, áldozathozatal (pl. *Mese a két testvérről*, a *Rózsakirályfi* vagy a *Zsoltáréneklő madár*). A mesékkel ellentétben viszont a mitológiában sok olyan testvérpárról olvashatunk, akik a féltékenység, birtoklási vágy áldozatai lettek.

Testvérkomplexus – a fel nem dolgozott irigység, ami féltékenységben ölthet testet. Amennyiben rögzül és kiterjed másokra is, ez esetben a gyermekben, később a fiatalban elhatalmasodik az a vágy, hogy mindenki fölé kerüljön, ami fokozott stresszel jár. Utóbbi felnőttkorban magas vérnyomáshoz, alvászavarhoz és egyéb pszichoszomatikus betegségekhez is vezethet.

Esetrészlet: 48 éves férfi, először csak az egyik munkatársával rivalizált, később úgy érezte, hogy „senki nem dolgozik a munkahelyén rajta kívül”. Mindennek bizonyítása olyan erőfeszítésbe került, hogy előbb magas vérnyomás, majd infarktus lett ennek a munkamegcsállottságnak az eredménye. Ezt követően került terápiaiba.

5.2 KISISKOLÁSKOR – OKOSLÁNY-ARCHETÍPUS ÉS -KOMPLEXUS

A *kisiskoláskorban* (kb. 7–11 éves kor) *aktiválódó gondolkodási funkció* kiteljesedése a női személyiségfejlődés fontos állomása. Ez teszi lehetővé a helyes önértékelést és a kompetencia-érzés kifejlődését, valamint a gyakorlati életben való jártasságot. Az *Okoslány*-identitás kialakulását és kibontakozását hátráltathatja, ha nincs megfelelő szülői, illetve nevelői támogatás, hiányzik az elismerés, dicséret. Így a szociális környezetnek köszönhetően, vagy az előző fejlődési szakaszban való megrekedtség miatt kisebbségi érzés, önbizalomhiány alakulhat ki.

Okoslány-komplexus – akkor alakul ki, ha az *okoslány*-identitás rögzül, s archetípusként foglyul ejti a tudatot. Ez esetben gátlás alá kerülhet a többi személyiségfunkció (érző, érzékelő, intuitív). Ez a személyiség egyoldalú fejlődését, fokozott teljesítmény- és környezetfüggőséget, azaz az okosságért való állandó elismerés vágyát vonhatja maga után.

A mitológiában Athéné alakja szimbolizálja talán a legjobban ezt az archetípust. Páncélba öltözött harcosként áll elénk. Atyja fejéből születése is már jelzi, hogy a gondolkodás, a ráció lesz a meghatározó személyiségfunkciója. Az *Okoslány*-komplexusban megrekedt nőt sokszor felnőttkorára is csak a munkája, hivatása foglalkoztatja. Amennyiben nem szingliként él, hanem párkapcsolatban, illetve családban, ez esetben gyermekei érzelmi elhagyatottságban nőhetnek fel, mivel anyaként is jórészt csak az eszével, illetve csupán fizikailag van jelen a családban. Az *Okoslány* típusú (sokszor azonos vagy hasonló című) mesék az egész világ mesekincsében megtalálhatók (pl. *Eszes Marcsa*, Grimm, *Az okos lány* kínai, tuvai mesék). A főszereplőnél a mese cselekménye során elindul az érző és intuitív funkció fejlődése. Szép példája ennek a *Mátyás király és a székely ember lánya* című népmese.

5.3 KORASERDÜLŐKOR – JÓSZÍVŰLÁNY-ARCHETÍPUS ÉS -KOMPLEXUS

A gyermekkor elhagyásával és a biológiai változással együtt *a lányok fejlődése során az érzelmi élet kerül előtérbe*. Fontos ezen belülről fakadó készletnek a környezet általi támogatása. Az átmeneti korból lépő fiatalnál ezen változásokkal párhuzamosan veszi kezdetét a szülővel kiépült szoros lelki kapcsolat lazulása, és az addig érvényes vonatkoztatási rendszer átalakulása..

A koraserdülőkorban (kb. 11–13 év) aktiválódó érző funkció hatására a Jóságúrlány-archetípus aktualizálódik, segítve az érzelem, az empátia, a gondoskodó, védő, ápoló attitűd kifejlődését és differenciálódását. Hiánya esetében, például, ha az előző fejlődési fázis, az Okoslány-archetípus, illetve rész-identitás rögzül – tekintettel arra, hogy a környezet nem biztosít teret a gondoskodó, segítő szándék cselekvésbe fordításához –, az érzelmi élet fejlődése szenved hátrányt. Viszont, ha a *jóságúság* megszállja a tudatot, s rész-identitásként uralja a személyiséget, ez esetben az a további fejlődés és kiteljesedés gátjává válhat.

Jóságúrlány-komplexus – akkor alakul ki, amikor a lány a segíteni akarás megszállottjává válik, szinte csak másokkal foglalkozik, másokra figyel. Ennek folytán nehezen jut el az önmegfigyelésig, önreflexióig, önismeretig. Amennyiben férjhez megy, sokszor asszonyként is ebben a szerepben működik, ami egy ideig összetartja a családot, később azonban a túlzott gondoskodó, anyáskodó és kontrolláló szerep terhére lesz partnerének és a gyermekének is, ami konfliktusokhoz, sőt váláshoz is vezethet. A *Jóságúrlány* típusú mesékben (pl. *A jóságú árva lány*, *A tiszta lány*, *A fatálas lányka* japán mese) a cselekmény során a lány gondolkodó és érzékelő funkciója is kibontakozik. A mitológiában ennek ellenkezőjével találkozhatunk: olyan jóságú lányokkal, akik az anyjuknak, majd párjuknak szolgálva (lásd Perszephonét) élik le életüket, nem jutva el személyiségük kibontakoztatásáig.

5.4 SERDÜLŐKOR – HÓFEHÉRKE-ARCHETÍPUS ÉS -KOMPLEXUS

A serdülőkorban (kb. 13–16 év) *előtérbe kerülő intuitív funkció* hatására a mesék üzenete alapján az úgynevezett *Hófehérke*-archetípus aktiválódásával találkozunk, amelynek megjelenése a befelé fordulást, az inkubációt segíti elő, ezzel együtt a belső világ felfedezését, valamint a *nő tudattalanjában élő férfiideál (animus lélekrész) felismerését*, megjelenését.

Hiánya esetén – amennyiben az előző életszakasz, a *Jóságúrlány-identitás rögzül (lásd Jóságúrlány-komplexus)* – nem csupán a partnerválasztás nehezül meg (férfiideál hiányában), de, a belső világ felé fordulás is nehézségekbe ütközik.

Hófehérke-komplexus – esetében a *Hófehérke-archetípus rögzülésével* találkozhatunk. A lány fantáziákban, álmokban él (lásd a mesékben a száz évig tartó alvást, kamrába, toronyba zárást, állatbőrbe, faodúba bújást stb., pl. *Csipkerózsika*, *Galambbegy*), nehézségekbe ütközik a külvilághoz való kapcsolódás. Az intuitív funkció egyeduralkodóvá válhat, s ellenkezőjére fordulhat az *inkubációs időszak* pozitív aspektusa. Tetten érhető ez a folyamat a testre, illetve a biológiai működésre való fokozott fókuszálásban, de a serdülőkori étkezési zavarokban is. A leány ez esetben már felnőtt nőként sem mer kilépni az életbe, s a külvilágban (vagy akár a saját családjában) is csak fizikailag van jelen, érzelmileg-lelkileg viszont elzárkózik az élet színességétől és lehetőségeitől.

Esetrészlet: háromgyermekes anya párkapcsolati problémával érkezik a terápiába, amelynek folyamatában döbben rá, hogy Hófehérkeként él a világban; átélés nélkül vesz (vett) részt saját és családja életében, kapcsolataiban. Férje kb. fél éve lépett ki a házasságból. Kénytelen volt rádöbbedni, hogy érzelmileg nem vonódott be a hétköznapiakba, nem tudott megnyílni sem a párja, sem a külvilág felé. A mitológiában szintén Perszephoné példáját említhetjük, aki belső világába (alvilág) menekül, fél kilépni az életbe, s csakis anyjával együtt mutatkozik.

5.5 KÉSŐSERDÜLŐKOR – NAPLEÁNYA-ARCHETÍPUS ÉS SZINGLI-KOMPLEXUS

A késő serdülőkorban (kb. 16–19 év) újra-aktiválódó, majd domináns szerepet betöltő *gondolkodó és érzékelő funkcióval együtt jelenik meg az úgynevezett Napleánya-archetípus*. Ebben az archetípusban a kettős férfi aspektus (az apai maskulin persona és a saját animus-rész ötvözte) uralomra jutása szellemi tündöklést, harciasságot, erőt, „hősies” fellépést, társadalmi téren sikereket kölcsönöz a nőnek.

A *Napleánya-*, illetve szingliidentitás megjelenése – elsősorban a társadalom elvárásaival való sikeres megküzdés és a saját tudattalan lélekrész (animus) megismerése miatt – éppoly fontos, mint meghaladása. Elmaradása esetén sokszor hiányzik a nőknél a kitartás, felelősségérzet, küzdőképesség. Utóbbi tulajdonságok később a nőiség érvényre jutásában is fontos szerepet játszanak, s a további fejlődés hajtóerejévé válhatnak.

Napleánya-komplexus – amikor az apja mellett tündöklő nő minden férfit részint az apjához mér, részint belső ideáljához. Ám ilyet a valóságban nem talál, ezért sorban elutasítja (lefejezteti) a kérőket. Ő hordja a fején a kalapot, a mesékben a koronát. (lásd a világ legkülönbözőbb tájairól az azonos című és hasonló cselekményű meséket, illetve az ősi kínai mesét, a *Turandot*-ot). Sokszor csak későn veszi észre, hogy elszaladt fölötte az idő. A Napleánya-komplexusban megrekedt nők egyszerre élhetik át a kapunyitási és kapuzárási pánikot. A közties időszakban animus-megszállt szingliként a teljesítményt és a sikert hajszolják. A kapunyitási pánik akár 10 évig is eltarthat, egészen fiatal felnőttkorig. Ebben az esetben mintegy kimarad az ifjúkor, az az életszakasz, amikor a fiatal nő megnyílik az életre. A kapuzárási pánik az életközép idején (40–50 éves kor között) jelentkezik, amikor ráeszmél, hogy mi maradt ki életéből.

A mesékben a Napleányok „leteszik a fegyvert”, s elindul személyiségük érzelmi oldalának fejlődése. Egyben párra is találhatnak. A mitológiában az ellenkezőjével találkozhatunk: pl. Artemisz megmarad független, de másokat segítő, ugyanakkor távolságtartó, magányos „vadásznak”.

5.6 KORAIJÚKOR – VADRÓZSA-ARCHETÍPUS ÉS -KOMPLEXUS

A lányok fejlődésében a *koraifjúkorhoz* (kb. 19–22 év) a Vadrózsa mesekategória és archetípus kapcsolható. A *koraifjúkorban* (kb. 19–22 év) *újraaktiválódó és domináns szerepet betöltő érző funkció az intuitív segédfunkcióval együtt*, a Hófehérke-archetípusnál leírtakhoz hasonlóan, de már egy magasabb szinten jelenik meg. Ehhez járul az önállóság, a szülőkről való leválás folyamata, továbbá az én és a mély-én (önmaga) közötti kapcsolat megerősödése. Jól példázza ezt a *kis vadrózsa* című mese, amely a sok más, hozzá hasonló üzenetet hordozó mesék közül egyben a nevezett mesekategória nevét is adja. Vadrózsa kilép a szülők hatóköréből – s mint anyai mesében a lányok –, a szellemi magaslatot szimbolizáló fa tetejére kerül. Itt épül ki belső világa, formálódik önmege. Vadrózsa kivonulása az élet forgatagából (akárcsak a hasonló korban lévő lányok) már-már a megszállottságig fokozódik, ám ekkor érkezik segítségére a bölcsességet is magában rejtő öreg boszorka, aki visszacsalogatja a földre. Ugyanakkor a *Vadrózsa* típusú mesékben a Sárkányok általi elragadás, illetve elragadtatás, az otthonról való kirepülés adja meg a végső lökést a lánynak az apaarchetípusról mint ideálról történő leváláshoz, valamint a családi fészekből való „kirepüléshez” és az önálló, saját életvitel elkezdéséhez. A mesék Vadrózsái végül rátalálnak saját útjukra, miközben „leszállnak a földre”. Ellenpéldája a mitológiában Elektra, aki apja és anyja életét rendezve benne ragad a szülői házban.

Vadrózsa-komplexus:

a) a koraiifjúkorban lévő lány a szülői házról, illetve a szülőarchetípusokról, szülőreprezentánsokról történő leválást, a családból való „kivonulást” csakis a velük szemben gyakorolt túlzott kritika révén képes elérni, ami a környezetére is kiterjed, aminek következtében *elidegenedik* a körülötte lévő világtól;

b) *megreked a Vadrózsa fejlődési szakaszban*, ami a valóságból való kirekesztettséget, légvárakban, fantáziákban élést, egyben a kívülállást vonhatja maga után, amelynek jelentkezése egyébként nem túl ritka a koraiifjúkorban;

c) amikor a nevezett archetípus aktualizálódása elmarad, s ez akadályozza az ifjúkorba lépő lány önmagára találását, belső világával történő kapcsolat kiépülését, egyben kilépését a külvilágba. Megnehezíti továbbá az önállósodást, későbbiekben pedig a szellemi, spirituális dimenzióhoz való kapcsolódást.

5.7 IFJÚKOR – VILÁGSZÉPE-ARCHETÍPUS ÉS -KOMPLEXUS

A fejlődés következő fázisában, az *ifjúkorban mindkét nemnél az egyik legfontosabb feladat a saját nemi identitás elfogadása és kimunkálása*. Nőknél (kb. 22–25 éves korra) az *érző és érzékelő funkció kerül előtérbe*, amely együttesen segíti kibontakozni az úgynevezett *Világszépe*-archetípust, amely a nő életében a „virágba borulás”, a „május” időszaka.

Világszépe-komplexus

a) amikor a nő menekül a kinyílástól, nőiségének, érzékiségének felvállalásától, s nemcsak külsőleg, de belsőleg is. Nem lép ki a Vadrózsa fejlődési korszakra jellemző, a külvilágtól elzárkózó időszakból. Ezáltal meghíúsul a másik nem teljes el- és befogadása, s a szeretetadás is elmarad;

b) a nőben rögzülhet a Világszépe-korszak, szeretné megállítani az időt, s még 40 évesen is csak a külső megjelenésével foglalkozik. Persze nem forgathatja vissza az idő kerekét. Akár egy-két évtizedet is elvesztegethet anélkül, hogy bármi is változna körülötte. Lelki fejlődésében ekkor is csak még ott tart, hogy válogat a kérők, illetve az egyáltalán szóba jöhetőek között. A *Világszépe*-archetípus által megszállt nő (lásd *Hófehérke* mostoháját) nem képes megszabadulni nárcizmusától, és továbblépni a párkapcsolatig. A Világszépe-kategóriát alkotó mesékben (Pl. *Világ szép Ilonka*, *A szép Cerceruska*, *Az éjszaka szépe* – Fülöp-szigeteki mese) a lány belső értékeire is ráismer.

c) amennyiben ez az archetípus, illetve rész-identitás megélése elmarad, úgy a nőiséghez kapcsolódó értékek felvállalása, s vele együtt az önértékelés, önbizalom is hátrányt szenved.

5.8 ARCHETÍPUSOK ÉS KOMPLEXUSOK FIATAL FELNŐTTKORTÓL A BÖLCSESSÉG KORÁIG

Fiatal felnőttkorban (kb. 25–35 év) a mesék üzenete alapján három archetípus is aktiválódhat a személyiségfejlődés alakulásának függvényében. Ezek: az Ariadné-, a Szendile- és a Menyasszony-archetípus. Ezúttal a két meghatározót: az Ariadné- és a Szendile-archetípust emelem ki.

5.8.1 FIATAL FELNŐTTKOR – ARIADNÉ-, ILLETVE LÓNA-ARCHETÍPUS ÉS -KOMPLEXUS

Sok fiatal felnőttkorba lépő nő önértékelési zavarból, kisebbségi érzésből eredően nem képes megélni és felvállalni ifjúságából eredő szépségét, nőiségének vonzerejét, így – habár tudattalanul – az ebben az életkorban szintén aktiválódó, ősbibb női működésmódba, az anyai gondoskodó, megmentő, átalakító, megváltoztató szerepbe menekül, ily módon téve kísérletet a férfi meghódítására. Kiemelkedő példája ennek Ariadné és Thészusz mítosza. Ariadné

felajánlja Théseusznak, hogy megmenti (Théseusz az ő segítségével jön ki a Szörny labirintusából), ha feleségül veszi. Théseusz azonban – mint annyi megmentésre váró ifjú – nem tartja be szavát, s otthagyja Ariadnét egy szigeten. A mesékben megoldódik a fenti konfliktus, illetve komplexus. Például *Az istenhegyi székely leány* című mesében (amely mese kutatásaim kiinduló pontja volt) a hősnőnek, Ilonának a Lónai személyiségrésze/identitása – amely egyként harcos, artemiszi, valamint anyai – a mese végére eltűnik, hogy Szendilének (Ilona nőies oldalának) adja át helyét.

Ariadné-komplexus – amikor a nő a kiteljesedés, kinyílás, a pozitív önértékelés, a saját női vonzerő felfedezése és felvállalása (lásd Világszépe fejlődési korszak) helyett anyáskodással kísérel meg sikerre jutni a férfinál. Az anya-fiú kapcsolattá redukálódó párkapcsolat nyomán kialakuló alá/fölérendelődő viszony egyik fél számára sem biztosíthatja a fejlődés lehetőségét. A kapcsolatban a függőségre való hajlam oly mértékben erősödhet meg, hogy a férfi egyéb függőségekre is hajlamossá válhat. A feleség esetében viszont nem nyílik alkalom arra, hogy kifejlődjék a felnőtt női identitás és a helyes önértékelés, mivel hol anyaként, hol lányként van jelen a kapcsolatban. A mítoszokban és mesékben felfedezett (ám az utóbbiakban legtöbbször korrekcióra kerülő) jelenséggel a mindennapokban is gyakorta találkozhatunk. A női lélek fejlődési útján – tapasztalataim szerint – az anyaarchetípus megjelenése, s vele együtt a nevelő, átalakító működésmód legtöbbször megelőzi a felnőtt női identitást. Megdöbbentő, hogy az évszázadokba visszanyúló, illetve onnan eredő népmesék mennyire „tisztában voltak” ennek az útnak a jellegével. A világ mesekincse a maga szimbolikus nyelvén arra figyelmezteti a fiatalokat, hogy jó, ha még a házasság előtt megvívják saját sárkányaikkal,¹⁶ legyőzve magukban azt a destruktív erőt (úgy a nőben, mint a férfiban élőt), ami a kapcsolatban vihart kavarva a másik fölé akar kerekedni.

5.8.2 FIATAL FELNŐTTKOR – SZENDILE-ARCHETÍPUS ÉS -KOMPLEXUS

Amennyiben a fiatal felnőttkorba lépő nő le tudja győzni a férfival, így a párjával szemben is az anyáskodáshoz vezető ősi (gondozó, rendező, átalakító, rátelepedő) női működésmódot, ez esetben előtérbe kerülhet és aktiválódhat a Világszépe-identitást követően az azt fémjelző érzékelő funkció mellett az *érző és intuitív funkció* is. Megjelenhet *Szendile* (vagy a *Menyasszony*) archetípusa, amelyet a beteljesedés, a boldogság, a teljességélmény női archetípusaként értelmezünk. Ezek fő jellemzői a megértés, megbocsájtás, szeretet, türelem, együttérzés, szelídség. (*Szendile*, *Az istenhegyi székely leány* című mese főszereplőjének, Ilonának a másik neve, illetve identitása.)

Szendile komplexus:

a) a fentiekben ismertetett archetípus elhatalmasodása a boldogság illuzórikus kereséséhez vezethet. Ez a beállítódás a hétköznapok kríziseinek kezelési nehézségével vagy elutasításával, valamint fokozott elégedetlenség-érzéssel, a problémák háritásával, elfojtásával járhat együtt, ami az életúton való előrehaladást akadályozza;

b) amennyiben viszont az érző és intuitív funkció nem fejlődik tovább, elmaradhat az érzelmekre és intimításra épülő párvalasztás. Ezzel meg is hiúsulhat a „Királyi esküvő”, amire a biztos lábakon álló család épül. Hiszen a „szárnyként emelő” szendilei nőiség, s az „Örök Asszonyi”¹⁷ hatására válhat a férfi életének meghatározójává a feleség és a család.

¹⁶ (Antalfai, 2014: 11–23.)

¹⁷ Goethe: Faust, V. felvonás.

6. A FELNŐTTKOR ARCHETÍPUSAI ÉS IDENTITÁSLEHETŐSÉGEI

A korábban idézett szerzők szakaszolásánál¹⁸ a felnőttkort az időskor követi, van akinél pedig a késő felnőttkorral zárul az életút. Megközelítésemben viszont a felnőttkor is több periódusra oszlik. Ezek mindegyike új életlehetőséget kínál, újabb és újabb belső késztetések, megvalósítandó feladatok kelhetnek életre, amennyiben képesnek mutatkozunk elengedni a már „kiszolgált”, korábbi identitásunkat és érzelmileg is tovább tudunk lépni. Saját szakaszolásaimnál az érett felnőttkort még négy fejlődési periódus követi: *életközépp, késő felnőttkor, időskor és a bölcsesség kora*. Jelen tanulmány keretei nem teszik lehetővé ugyanakkor, hogy a fiatal felnőttkortól egészen a bölcsesség koráig az eddigiekhez hasonló részletességgel mutassam be a női önmegvalósításhoz vezető út élethosszig tartó periódusait. Kivételt képez az anyaarchetípus és -komplexus, mivel tapasztalataim szerint a női kiteljesedésnek ezen biológiai és lelki értelemben is meghatározó időszakát sok fiatal nő éli meg nehezen, ha egyáltalán vállalja azt.

Az esküvőtől/pártalálástól az életközépig tartó időszak vonatkozásában párhuzamos identitáslehetőségekkel találkozhatunk. Ezen igen hosszú periódus során (kb. 25–45 éves kor között) többfajta megvalósítható „szerep” közül is választhat a nő, több identitást is megélhet, tekintve, hogy az aktiválódó archetípusokból érkező belső indíttatás többfelé irányul. A döntés rajta áll, hogy melyiket választja:

- a királyi esküvőt mint a mesében, vagy a párkapcsolatban élést;
- feleségszerepet, otthonteremtést;
- anyaságot;
- családanyaságot;
- szakmát, hivatást.

Ezek az identitások önállóan is működhetnek az életében, de kapcsolódhatnak is: gyengítve, vagy erősítve egymást. Sokszor több szerepre, hivatásra (amelyen belülről érkező „hívást”, vágyat, elhivatottságot értek) is erős a belső késztetés. A problémát legtöbbször az jelenti, hogy nem tud választani köztük a nő. Ez esetben fontos a tudatos döntés és az időrendi sorrend felállítása.

Mesékben a következő felnőtt, illetve időskori archetípusokkal találkozhatunk: feleség, anya, mostoha, királynő, ördöngös szüle, boszorka, vasorrú bába, öreganyó

7. FELESÉG-ARCHETÍPUS ÉS -KOMPLEXUS

A mitológiában különösen Héra archetípusa képviseli azt a nőt, aki elsősorban mint feleség éli meg önmagát, alakítja ki identitását. Az ő esete is, mint a mitológiai szereplőknél általában, a szélsőséget szimbolizálja, a feleségszerep megszállottjává válik. Szemben a mesékkel, ahol a fiatal feleség az elvarázsolt férje után indul, próbatételeket, áldozatot vállal, hogy megváltsa.

¹⁸ Lásd jelen tanulmány 203. oldalán.

7.1 HÉRA-KOMPLEXUS

- a) Amikor a nő az Ariadné-komplexusban reked meg és csak anyaként funkcionál a párja mellett. Fejlődésében még nem jutott el a felnőtt női identitásig, így se feleségként, se társként nem képes funkcionálni. Később gyermekeibe kapaszkodik, míg a férje éli külön életét. Utóbbi lehet akár egy internetfüggőség is;
- b) a feleség a kapcsolaton belül is csak önmagával, illetve a munkájával foglalkozik, nincsenek közös célok, együttes élmények. Intimitás és szeretetadás nélkül a kapcsolat rövid időn belül elszürkül és kiürül;
- c) a nő szimbiotikus kapcsolatra vagy annak fenntartására törekedve férje után nyomoz és féltékenység lesz rajta úrrá, fokozott birtoklási vágygal és társfüggőséggel.

8. ANYAARCHETÍPUS ÉS -KOMPLEXUS

Mind a belső, mind a külső természet azt üzeni a nőnek, hogy a májusi nászt a megtermékenyítés kövesse. A felnőtté válás szimbóluma a nyár. Megjelenik a női érettséget, anyaságot szimbolizáló búzakalász. Felvetődhet a fiatal felnőtt nőben: mi az, ami megérett bennem? Korunkban nagy dilemma adódik a nő számára: sokan nem tudnak dönteni a két nagy hivatás között. Az egyik nyilvánvalóan az anyává válás és a családayaság lehetősége, a másik viszont valamely foglalkozáshoz kapcsolódó hivatásérzet. Utóbbihoz társulhat a karrier, teljesítmény, társadalmi siker iránti vágy is. A problémát hosszú távon legtöbbször az okozza, amikor a siker öncélú, s nem fedezhető fel mögötte hivatásra épülő belső hajtóerő. A nőt ez esetben leginkább a protestálás igénye ösztökéli, a férfinemhez hasonló teljesítmény elérése motiválja. A terápiás tapasztalatok azt mutatják, hogy negyven éves korra – sokszor a kiharcolt társadalmi és egzisztenciális sikereket követően – döbben rá sok nő, hogy az elért siker mégsem az igazi, üresnek érzi életét, valami hiányzik. Legtöbbször a szeretetre épülő mély kapcsolat, de megjelenik a gyermek utáni vágy is. Ezek megszerzése azonban már sokkal több nehézségbe és akadályba ütközik, mint fiatalabb korban.

8.1 A MOSTOHA ARCHETÍPUSA

Míg a pozitív anyaarchetípus, anyai attitűd a bizalommal teli, feltétel nélküli elfogadás, nevelés, gondozás, fejlesztés, addig a negatív változatot a beszűkítő, fogva tartó, rátelepedő, fejlődést gátló, függésben tartó, illetve ezek ellenkezője, az elhanyagoló anya képezi. Utóbbihoz tartozik a mesékben a Mostoha archetípusa, az érzelmileg éretlen, nárcisztikus, kritikus, elutasító női minőség.

8.2 ANYAKOMPLEXUS

- a) Amikor a nő mindenkiel szemben anyáskodóvá válik, eluralkodik személyiségén az anyaszerep. A mitológiában ennek talán legjellemzőbb alakja Demeter archetípusa, aki csak gyermekeire figyel, csak velük foglalkozik;
- b) amikor a nő nem érett az anyaságra, megszülvén gyermekét nem tud kellő érzellemmel oda fordulni hozzá. Mitológiai változatnak Héra archetípusa tekinthető, aki számára kizárólag csak a férje fontos;
- c) amikor a nő anyaként is elsősorban a szakmai előmenetelével foglalkozik.

9. CSALÁDANYA-ARCHETÍPUS ÉS -KOMPLEXUS

A családanya libidóját képes megosztani a családtagok között, s a „családi egészben” éli meg a teljességet. A családanyaság mint hivatás legfontosabb feladata a család melegének, az ott-honosságnak, az időtlenségnek a megteremtése. A görög mitológiában Hesztia szimbolizálhatja ezt a szerepet. Az általa életben tartott tűz a családi összetartozás szimbóluma is. A környezetében élőkre gyakorolt finom, átformáló hatása folytán a pozitív érzelmekkel való elárasztás jellemzi.¹⁹ Mindezen tulajdonságok azonban nem feltételei az anyaságnak. A pozitív érzelmeket és viszonyulási módokat a nő a társadalom kisebb közösségeiben, baráti, rokoni körökben is érvényesítheti.

9.1 CSALÁDANYA-KOMPLEXUS:

a) Amikor az anya túlzásba viszi a gondoskodást, törődést és benne ragadván ebben a szerepkörben, egyben arról is lemond, hogy a családanyaság mint identitás változhat az életben. Mindez megnyilvánulhat a családtagok túlzott kiszolgálásában, mások feladatainak átvállalásában. Ezzel megfosztja gyermekeit az önállósodástól, akadályozva őket abban, hogy felnőve kiléphessenek az életbe;

b) a nő nem érett a családanya-szerepre, és csakis a szakmájával vagy az anyagiakkal foglalkozik. Ez a működésmód a cserbenhagyó magatartást juttathatja eszünkbe: létrehozok, felvállalok valamit (esetünkben ez a gyermek, a család), majd odahagyom. Az érzelmi elhanyagolás később a gyermek, de a többi családtag életében is a legkülönbözőbb problémákhoz vezethet: érzelmi pótlékot kereshetnek később az alkoholban, drogban, ami majd nem hagyja el őket.

Esetrészlet: a hőn óhajtott, mesterséges megtermékenyítéssel született gyermek 7 hónaposan bölcsődébe kerül, mivel az anya nem tudja elfogadni, hogy a munkahelyén más töltsse be az ő vezetői szerepét. A gyermeknél indokolatlan sírásrohamok lépnek fel a bölcsődében, majd otthon is. A gyermek pszichológushoz kerül az anyával együtt.

10. AZ ÉLETKÖZÉP ÉS A KÉSŐ FELNŐTTKOR ARCHETÍPUSAI ÉS KOMPLEXUSAI

A női életúton az életközép-életforduló időszakára (kb. 46–55 éves kor) esik az „üres fészek” és a kapuzárási komplexus. Az előbbi azon nők életének krízise, akiknek el kell engedni gyermekeiket és addigi családanya-szerepüket. A kapuzárási pánik az életközép válsága, a nőiségben beálló változást, az idő múlását jelzi. Az életút talán legnehezebb szakasza, amiről sokan úgy gondolják (és úgy is élik meg), hogy a fiatalsággal együtt a nőiségtől is búcsút kell venniük. Holott a kiteljesedés meghatározó szakaszai állnak még az életközépbe lépett nő előtt.

10.1 KAPUZÁRÁSI KOMPLEXUS

Az életközépi válság kapuzárási pánikot eredményezhet, amikor a nő úgy érzi, nőiségének vége szakad. Mindezen érzések depresszióval vegyesen uralkodhatnak el rajta. Ez az állapot 5–10 évet is elrabolhat a nő életéből. Ehelyett tudatosítania kellene magában, hogy egy új

¹⁹ Vö. (Bolen, 2008.).

korszak veszi kezdetét számára, új élményekkel, örömmel, kihívásokkal. Felfedezheti „belső várkastélyát,”²⁰ a női misztikumot, megkezdődhet szellemi szárnyalása. Megtalálhatja azonban újjászületett önmagát akár egy új közösségben is, a másokat segítő nő archetípusaként.

11. TANÍTÓ-, NEVELŐ-, SEGÍTŐ-ARCHETÍPUS ÉS -KOMPLEXUS

A klimax és az időskor közötti életszakasz olyan időszakot jelöl a nő számára, amelyben kibontakoztathatja addig rejtett kreatív képességeit. A női princípium sajátja a gondozás, nevelés, fejlesztés, aminek tág tere nyílik a késő felnőttkor (kb. 55–70 év) után egészen az időskorig, vagy még azon is túl. Ez a képesség legjobban talán a kis közösségekben élhető meg, nevelői, tanítói minőségben. A másokért végzett feladatok fenntartják az életkedvet, növelik az életenergiát és értelmet adnak az életnek.

Akkor válhat komplexussá ez a *hatásában élethosszon is túlmutató archetípus*, ha a segítő-tanítói szerep *kompensációra* épül, s az *üresfészek-komplexus* feldolgozásának hiányából fakad: a nő nem képes libidóját önmaga, illetve belső világa felé fordítani önismeretének továbbfejlesztésére. Ezért a családban betöltött szerepét érvényesíti tágabb környezetében. Ennek a segítői magatartásnak a túlhangsúlyozása sok esetben nem is jelent valós segítséget másoknak – inkább menekülnek előle.

12. IDŐSKORI NŐI IDENTITÁSOK – ARCHETÍPUSOK ÉS KOMPLEXUSOK

Idős nőként (kb. 70 éves kortól) újra felfedezhetjük önmagunkat. Már nem (csupán) valakinek a felesége, anyja, nagyanyja vagyunk. Fontos, hogy pusztán önmagunk lehessünk – amit az idős kor adhat meg számunkra.²¹

Sajnos mindazon értékekkel, tudással, tapasztalatokkal, amit az élet során fáradságos úton szerez meg magának az ember, igen könnyelműen bánik a társadalom, de legtöbbször maga az egyén is. Mintha öncélúan csupán azok megszerzése lenne fontos, hasznosításuk már nem. A természetben a mag hordozza az élet esszenciáját, az átörökítő anyagokat, az információkat, a faj fennmaradásához. A bölcsesség és a tapasztalatok az idős kor magvai azon kincsek, amelyek továbbadandók volnának.²²

12.1. IDŐSKORI KOMPLEXUSOK, MINT AZ ÖNMAGUNKRA TALÁLÁS AKADÁLYAI

12.1.1. ANYÓS-MENY-KOMPLEXUS

A *késő felnőttkorban és időskorban* újra felléphet az irigység archetípusa, ami legtöbbször az anyának a saját lányára vagy menyére irányul. Különösen akkor, ha ez a velünk született életérzés a korábbi életszakaszokban (lásd kisgyermekkor) nem került feldolgozásra. Idősödő

²⁰ (Avilai Szent Teréz, 2015.)

²¹ (Betty Friedau, idézi Bolen, 2008: 243.)

²² (Bolen, 2008: 245.)

nők hosszú éveket elpazarolhatnak életükből azzal, hogy a féltékenységgé megszállottjává válnak és másokkal foglalkoznak, miközben értékes éveik elmúlnak anélkül, hogy energiáikat a bennük lévő, még ki nem bontakoztatott lehetőségeikre fordítanák. Az anyós-meny-komplexus jól kirajzolódik az *Ámor és Psziché* című mitologikus mesében.

12.1.2. FÚRIA-KOMPLEXUS

Amikor az idős nő „mások életében él”, mivel úgy érzi sajátja már nincs, ezzel kísérli meg kitölteni az űrt, s a körülötte élő fiatalokat, hozzátartozóit, gyermekeit mintegy saját élete „meghosszabbításaként” kezeli. Kéretlenül tanácsokat osztogat, ráerőszakolja magát másokra, legtöbbször a fiatalokra. Ezen magatartás mesei megfelelője, amidőn a boszorkány a fiatalok vérével akarja magát megfiatalítani (lásd pl. a *Gyöngyike* című magyar népmesét).

12.1.3 BOSZORKÁNY VAGY ÖREGEDÉSI KOMPLEXUS

Azoknál az időskorúaknál léphet fel ez a komplexus, akik nem vállalják fel azt, hogy túl vannak már a késő felnőttkoron, sőt időskoron is, nem tudják elengedni azt, ami már nem tartozik az életükhöz: parókásan, magukat fiatalosra festve gyűjtögetik tovább az anyagi javakat.

13. A BÖLCSESSÉG ARCHETÍPUSA – A VILÁG ÚJBÓLI FELFEDEZÉSE

A bölcsesség korába lépő nő (kb. 80 éves kortól) – amennyiben végig tudta járni az élet adta fejlődési szakaszokat mint identitáslehetőségeket, képessé válhat arra, hogy egy bizonyos távlatból lássa a körülötte zajló történéseket. Ebből a „magaslatból” olyat is észre vehet, megláthat benne, amire mások, a nála fiatalabb korosztály tagjai még nem képesek, mivel „benne vannak az élet sűrűjében”. Ahogy az őszben ott rejlik a gazdagodás, a tél magában rejti a lemondás bölcsességét, a spirituális út megtalálását, a cselekvés helyett a szemlélődést. Mindezek a bennünk lévő képességek felfedezése a bölcsesség korába érkező nő tanulási feladata. Fontos ebben az életkorban, hogy képesek legyünk visszatekinteni a saját életútra és már egy magasabb szintről tekinteni rá az életre.

A mesékben ide sorolhatók a százéves tanácsadó anyókák, akik nem tukmálják rá magukat az útbaigazítást kérő mesebeli hősökre, nem szaladnak utánuk, ellenkezőleg, a fiatalok keresik fel őket rejtekhelyükön. Barlangokban, hegytetőkön, egyéb titokzatos helyeken tartózkodnak.

Összességében a személyiségfejlődés, mint önmegvalósítás krízisekkel és komplexusokkal teli útja, azt az üzenetet hordozza, hogy adott számunkra a lehetőség kreatív megoldásokra, mivel az egymásra épülő életszakaszokban minőségi változások lehetőségei rejlenek.

A tanulmányban bemutatásra és elemzésre kerülő archetípusok egymást váltó folyamatából is kitűnik, hogy az individuációhoz, azaz a személyiség kiteljesedéséhez vezető út szakaszai a biológiai adottságok, a lelki struktúra és a környezeti hatások kölcsönhatásából eredően humánspecifikusak. Az egyes fejlődési fázisok, illetve korszakok megélése életfeladatként is felfogható, ugyanúgy, mint a teljesítésük utáni meghaladásuk.

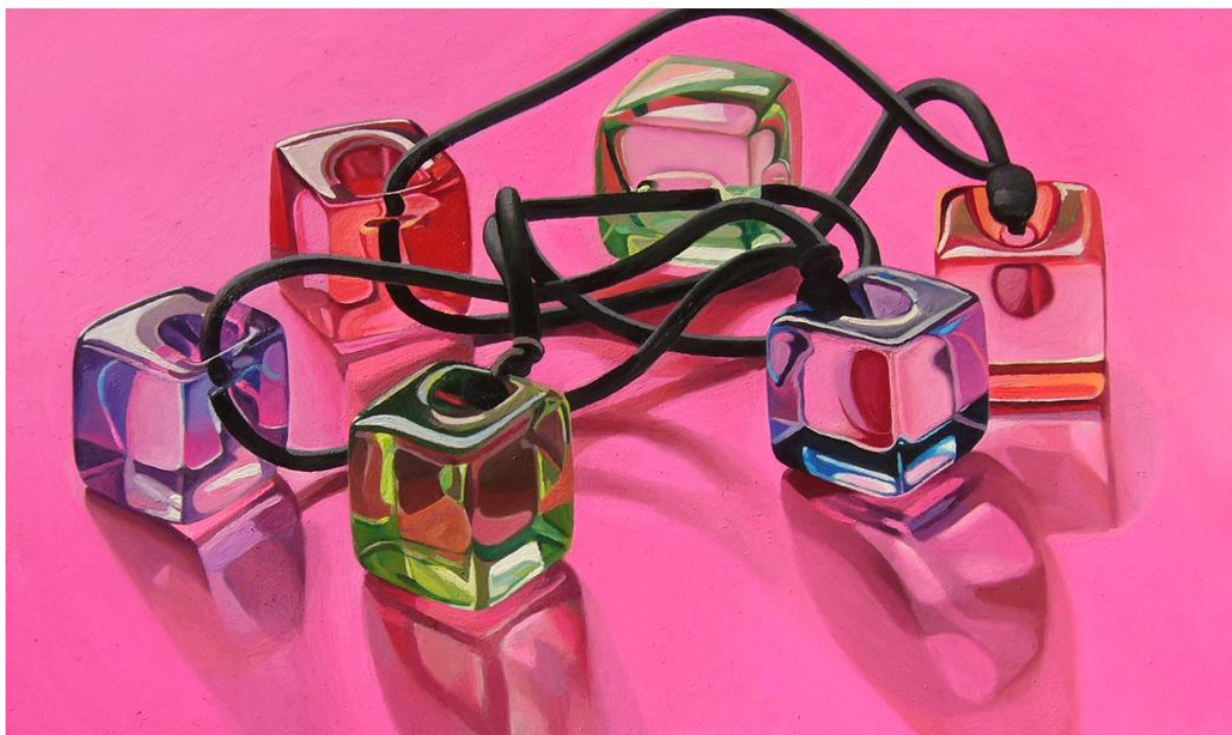
FELHASZNÁLT IRODALOM

- Antalfai M. (2006): *A női lélek útja mondákban és mesékben*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.
- Antalfai M. (2014): A sárkány a mesében és az életünkben. *Fordulópont* (16. évf.), №65, 11–22.
- Antalfai M. (2018): A családi tudattalan szerepe az életút alakulásában. *Imágó Budapest*, (7. évf.), №1. 137–188.
- Avilai Szent Teréz (2015): *A belső várkastély*. Sarutlan Kármelita Nővérek, Budapest.
- Bolen, Sh. (2008): *Bennünk élő idősödő istennők*. Stadium Effektive Kiadó, Nyíregyháza.
- Erikson E. H. (1991): *A fiatal Luther és más írások*. Gondolat, Budapest.
- Fordham, M. (1957): *New Developments in Analytical Psychology*. Routledge and Kegan Paul, London.
- Goethe, J. W. (2005): *Faust*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Havinghurst, R. J. (1967): *Developmental tasks and education*. David McKay, New York.
- Jacobi, Jolande (2009): *C. G. Jung pszichológiája*. Animus Kiadó, Budapest.
- Jung, C. G. (2011): *Az archetípusok és a kollektív tudattalan*. Scolar Kiadó, Budapest.
- Jung, C. G. (2018): *Az átalakulás szimbólumai*. Scolar Kiadó, Budapest.
- Kast, V. (2012): *Krízis és remény. Cselekvés változás idején*. Animula Kiadó, Budapest.
- Knox, J. (2005): *Archetype, Attachment, Analysis. Jungian psychology and the emergent mind*. Brunner–Routledge, Hove and New York.
- Laplanche, J.–Pontalis, J. B. (1994): *A pszichoanalízis szótára*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Levinson D. J. – Darrow, C. N. – Klein, E. B. – Levinson, M. H. és McKee, B. (1978): *The seasons of a man's life*. Knopf, New York.
- Merchant, J. (2009): A reappraisal of classical archetype theory and its implications for theory and practice. *Journal of Analytical Psychology*, 2009, №54, 339–358.
- Nyíri T. (2006): *Lelkünk démonai és angyalai*. Egyházfórum Alapítvány, Budapest.
- Santrock, J. W. (1983): *Life Span Development*. Brown and Beuchnard, Iowa.
- Skar, P. (2004): 'Chaos and self organization: emergent patterns at critical life transitions'. *Journal of Analytical Psychology*, № 49, 245–264.
- Stevens, A. (1982): *Archetype. A natural history of the self*. Routledge and Kegan Paul, London.
- von Franz, M.-L. (2009): *Álmok*. Ursus Libris Kiadó, Budapest.

Frissesség

Gesztelyi Nagy Zsuzsa, Osgány Sára és Óry Annamária festészete

A három fiatal festőművész szemléletében meghatározó a koruknak megfelelő frissesség, lendületesség. Tárgyválasztásuk, az ahogyan rácsodálkoznak az őket körülvevő világra, önmagában korrajz értékű. Mindhárman pozitív előfeltételezésekkel közelítenek annak a számkra kerek világnak az összetevőire, amibe beleszülettek. Számukra természetes és integráns részeit képezik vizuális fogalomkészletüknek olyan motívumok, melyek néhány generációval korábban keletkeztek, vagy amelyek korábbi generációk aktivitása nyomán jöttek létre. Munkáikban nyomon követhető, hogy miként válik a „mesterséges” természetessé.

[Gesztelyi Nagy Zsuzsa: Csendélet \(7\)](#)

[Link az albumhoz](#)